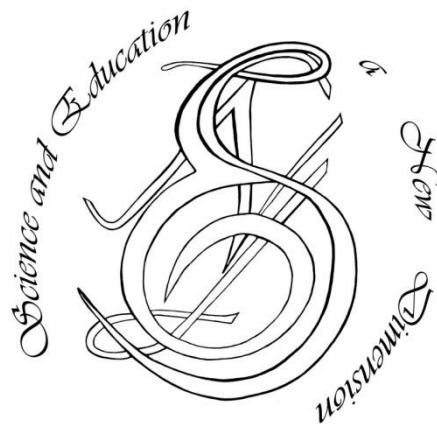


SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES



p-ISSN 2308-5258

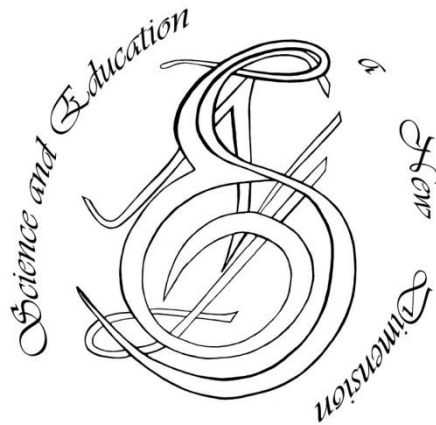
e-ISSN 2308-1996

VIII(41), Issue 237, 2020 Sept.

SCIENCE AND EDUCATION A NEW DIMENSION

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41>

Humanities and Social Sciences



www.seanewdim.com

Editorial board

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

Honorary Senior Editor:

Jenő Barkáts, Dr. habil. Nina Tarasenkova, Dr. habil.

Andriy Myachykov, PhD in Psychology, Senior Lecturer, Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Edvard Ayvazyan, Doctor of Science in Pedagogy, National Institute of Education, Yerevan, Armenia

Ferenc Ihász, PhD in Sport Science, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Ireneusz Pyrzyk, Doctor of Science in Pedagogy, Dean of Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Irina Malova, Doctor of Science in Pedagogy, Head of Department of methodology of teaching mathematics and information technology, Bryansk State University named after Academician IG Petrovskii, Russia

Irina S. Shevchenko, Doctor of Science in Philology, Department of ESP and Translation, V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine
Department of Psychology, Faculty of Health and Life Sciences, Northumbria University, Northumberland Building, Newcastle upon Tyne, United Kingdom

Kosta Garow, PhD in Pedagogy, associated professor, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

László Kótis, PhD in Physics, Research Centre for Natural Sciences, Hungary, Budapest

Larysa Klymanska, Doctor of Political Sciences, associated professor, Head of the Department of Sociology and Social Work, Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Liudmyla Sokurianska, Doctor of Science in Sociology, Prof. habil., Head of Department of Sociology, V.N. Karazin Kharkiv National University

Marian Wloshinski, Doctor of Science in Pedagogy, Faculty of Pedagogical Sciences, University of Humanities and Economics in Wrocław, Poland

Melinda Nagy, PhD in Biology, associated professor, Department of Biology, J. Selye University in Komarno, Slovakia

Alexander Perekhrest, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Nikolai N. Boldyrev, Doctor of Science in Philology, Professor and Vice-Rector in Science, G.R. Derzhavin State University in Tambov, Russia

Oleksii Marchenko, Doctor of Science in Philosophy, Head of the Department of Philosophy and Religious Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Olga Sannikova, Doctor of Science in Psychology, professor, Head of the department of general and differential psychology, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odessa, Ukraine

Oleg Melnikov, Doctor of Science in Pedagogy, Belarusian State University, Belarus

Perekhrest Alexander, Doctor of Science in History, Prof. habil., Bohdan Khmelnytsky National University in Cherkasy, Ukraine

Riskeldy Turgunbayev, CSc in Physics and Mathematics, associated professor, head of the Department of Mathematical Analysis, Dean of the Faculty of Physics and Mathematics of the Tashkent State Pedagogical University, Uzbekistan

Roza Uteeva, Doctor of Science in Pedagogy, Head of the Department of Algebra and Geometry, Togliatti State University, Russia

Seda K. Gasparyan, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Yerevan State University, Armenia

Sokuriaynska Liudmyla, Doctor of sociological science. Prof. Head of Department of Sociology. V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

Svitlana A. Zhabotynska, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology of Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Tatyana Prokhorova, Doctor of Science in Pedagogy, Professor of Psychology, Department chair of pedagogics and subject technologies, Astrakhan state university, Russia

Tetiana Hranchak, Doctor of Science Social Communication, Head of department of political analysis of the Vernadsky National Library of Ukraine

Valentina Orlova, Doctor of Science in Economics, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Ukraine

Vasil Milloushev, Doctor of Science in Pedagogy, professor of Department of Mathematics and Informatics, Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Plovdiv, Bulgaria

Veselin Kostov Vasilev, Doctor of Psychology, Professor and Head of the department of Psychology Plovdiv University „Paisii Hilendarski”, Bulgaria

Vladimir I. Karasik, Doctor of Science in Philology, Department of English Philology, Professor and Chair, Volgograd State Pedagogical University, Russia

Volodimir Lizogub, Doctor of Science in Biology, Head of the department of anatomy and physiology of humans and animals, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Ukraine

Zinaida A. Kharitonchik, Doctor of Science in Philology, Department of General Linguistics, Minsk State Linguistic University, Belarus

Zoltán Poór, CSc in Language Pedagogy, Head of Institute of Pedagogy, Apáczai Csere János Faculty of the University of West Hungary

Managing editor:

Barkáts N.

© EDITOR AND AUTHORS OF INDIVIDUAL ARTICLES

The journal is published by the support of Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

BUDAPEST, 2015

Statement:

By submitting a manuscript to this journal, each author explicitly confirms that the manuscript meets the highest ethical standards for authors and co-authors. Each author acknowledges that fabrication of data is an egregious departure from the expected norms of scientific conduct, as is the selective reporting of data with the intent to mislead or deceive, as well as the theft of data or research results from others. By acknowledging these facts, each author takes personal responsibility for the accuracy, credibility and authenticity of research results described in their manuscripts. All the articles are published in author's edition.

THE JOURNAL IS LISTED AND INDEXED IN:

INDEX COPERNICUS: ICV 2014: 70.95; ICV 2015: 80.87; ICV 2016: 73.35; ICV 2018: 90.25;
ICV 2019: 89.50

GOOGLE SCHOLAR

CROSSREF (DOI prefix:10.31174)

ULRICHS WEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY

UNION OF INTERNATIONAL ASSOCIATIONS YEARBOOK

SCRIBD

ACADEMIA.EDU

CONTENT

CULTUROLOGY	7
Отображение этапов духовной эволюции человечества в космических циклах прецессии <i>Я. В. Бондарчук</i>	7
Євген Адамцевич – представник народного професіоналізму кобзарської справи <i>Р. І. Мукменєва</i>	12
ECONOMICS	17
Науково-методичний підхід до формування елементів системи оцінювання результатів інноваційної діяльності промислових підприємств <i>О. І. Носовець, Л. О. Волощук</i>	17
HISTORY	35
Українська інтелігенція Наддніпрянщини пізньоімперського періоду: історіографія проблеми <i>Я. Л. Платмір</i>	35
LEGAL SCIENCE	41
Types of mediation: how to choose the best mediation format? <i>М. Lohvinenko, I. Kordunian</i>	41
Підходи до розв’язання проблематики термінологічної неузгодженості у сфері електронної комерції <i>А. В. Погоріленко</i>	44
METHODOLOGY	48
Features of Contemporary E-learning Development in the Digitalization Era <i>А. Goloborodko, T. Nosova</i>	48
PHILOSOPHY	52
Co-evolution of Society and Nature: Transformation of Cognitive Models <i>Е. А. Naumkina, S. V. Sumchenko</i>	52
Pilgrimage as a promising direction for the development of world tourism <i>N. Zatsepina</i>	56
POLITICAL SCIENCE	59
Принцип «відкритості» у діяльності органів місцевого самоврядування як складова публічної політики (на прикладі Полтавської міської ради) <i>К. А. Донченко</i>	59
SOCIAL COMMUNICATION	63
Жанрова палітра матеріалів fashion-журналістики у ретроспекції (на матеріалах львівських періодичних видань для жінок пер. трет. ХХ ст.) <i>Х. А. Астапцева</i>	63
Структурные дыры и распространение информации в сети <i>Р. Ю. Москотина, Н. В. С. Сидоров</i>	67

Типи експансії соціальних платформ в українському ландшафті <i>М. Ю. Наумова</i>	72
Засоби масової комунікації політичних партій як складова відображення політичного процесу в Україні <i>А. І. Потіха</i>	77
SOCIOLOGY	81
Конструирование коллективной обиды посредством кинематографа: украинский контекст <i>А. В. Музылёв</i>	81
RECREATION AND TOURISM	85
Չրոսաշրջային ինդուստրիան և նրա բաղադրիչները <i>Աղաճյան Գ.Ա.</i>	85

CULTUROLOGY

Отображение этапов духовной эволюции человечества в космических циклах прецессии

Я. В. Бондарчук

Национальный университет «Острожская академия»
Corresponding author. E-mail: Yaroslava.Bondarchuk@oa.edu.ua.

Paper received 11.08.20; Accepted for publication 29.08.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-01>

Аннотация. Рассматривается гипотеза об отображении основных религиозно-мировоззренческих идей того или иного исторического периода в характеристике доминирующего в этот период знака зодиака, в котором вследствие прецессии в течение 2 150 лет находится точка пересечения эклиптики и экватора (точка весеннего равноденствия). Базируясь на анализе артефактов, автор сопоставляет главные религиозные культы разных исторических периодов от палеолита до начала новой эры со смысловыми характеристиками доминирующих в эти периоды знаков 12-членного зодиакального круга, принятого в современной астрономии. Предлагаются аргументы в пользу позитивного решения этой проблемы.

Ключевые слова: религиозно-мировоззренческие идеи, духовная эволюция, зодиакальные знаки, искусство древнего мира, космические циклы прецессии.

Осмыслить историю человечества как закономерный процесс и определить его главные этапы пытались философы многих поколений. Этой теме посвящены десятки научных изысканий, среди которых наибольшую известность приобрели работы Д. Вико, Ш. Монтескьё, Ф. Вольтера, И. Гердера, Ф. Клемма, Г. Спенсера, Э. Тайлора, Л. Моргана, Л. Уайта, О. Шпенглера, М. Данилевского, О. Бердяева, П. Сорокина, А. Тойнби. Во вт. пол. XX – начале XXI века в ряде научных публикаций К. Раггла, М. Холла, Н. Чмыхова, Ю. Шилова, А. Гурштейна и других авторов было высказано мнение, что характерные особенности каждого этапа духовного развития человечества отображаются в характеристике доминирующего в этот период зодиакального знака, под которым на протяжении 2150 лет проходит точка пересечения эклиптики и экватора в день весеннего равноденствия. Вследствие того, что ось вращения Земли не перпендикулярна к эклиптике, а отклоняется от перпендикуляра на $23^{\circ} 26'$ и подвергается гравитационному воздействию притяжения Луны и Солнца, она делает медленные круговые движения по конусу. Это явление, названное прецессией, является причиной постепенного смещения точек пересечения небесного экватора и эклиптики в дни равноденствий. Поскольку вместе с осью вращения Земли меняет свое положение перпендикулярный к ней небесный экватор относительно плоскости эклиптики, точки пересечения экватора и эклиптики передвигаются по эклиптике в направлении, обратном видимому движению Солнца. Полный цикл земной прецессии, который составляет примерно 25 800 лет, разделяется на 12 циклов по 2 150 лет пребывания точки равноденствия под каждым из двенадцати знаков зодиакального круга. Хотя по протяженности в градусах знаки зодиака неточно соответствуют созвездиям, от которых получили названия, они общеприняты в современной астрономии как основа для отсчета времени [5, с. 40]. Необходимо подчеркнуть, что в древних цивилизациях были разные зодиаки, но в современной астрономии принят один 12-членный зодиак, на который мы и опираемся в своём исследовании. Соответствие главных понятий зодиакального знака религиозно-мировоззренческим представлениям определенной эпохи скрывает опасность ложного утверждения, которого придерживаются астрологи, теософы, представители

движения Нью Эйдж о влиянии энергий созвездий на духовное развитие человечества, что справедливо не признается наукой. Современные ученые убедительно доказали, что не зодиакальные созвездия определяли религиозно-мировоззренческие идеи астрономических эпох, а, наоборот, в соответствии с превосходящими в определенный период идеями давались названия и характеристики созвездиям, возглавлявшим в то время зодиак. По словам А. Гурштейна: «Зодиак является системой символов, отображающих главные идеи, доминирующие в определённые исторические периоды» [4, с.48].

Предположение, что уже за несколько тысячелетий до н.э. люди могли знать о перемещении дня весеннего равноденствия под созвездиями зодиакального круга, одними из первых высказали Джорджо де Сантильяно и Герта фон Дегенд. Как пишет Клайв Раггл во вступительной части монографии «Древняя астрономия: энциклопедия космологий и мифов», эти авторы в книге «Мельница Гамлета» (1969) предположили, что конкретные астрономические знания о смещении звёзд на протяжении веков из-за явления прецессии были систематически закодированы в мифологических повествованиях во всём мире в течении многих тысячелетий [14, с.5]. Н.А. Чмыхов в статье «К семантике орнаментальной схем катакомбной керамики» (1977), рассматривая орнамент на чаше XVIII в. до н.э. как изображение круга Зодиака, подчеркнул особое выделение в этом круге символов созвездий Тельца и Овна, поскольку в это время «точка весны находилась на грани обоих созвездий» [9, с. 23]. В курсе лекций «Археология и древняя история Украины» (1992) Н.А. Чмыхов отмечает, что первое письменное упоминание о перемещении точки весны из одного в другое зодиакальное созвездие было зафиксировано в вавилонской поэме «О сотворении мира» богом весеннего солнца Мардуком. Как сказано в поэме, Мардук, обращая над Землей зодиакальный круг, поставил во главе зодиака созвездие Тельца, перед ним зодиак возглавляли Близнецы, а после него зодиак будет возглавлять Овен. Итак, в вавилонском мифе есть упоминание о зодиаке «возглавляемом Близнецами, существовавшем 6 680 – 4 400 лет до н.э. ... Другие источники описывают многочисленные зодиаки, возглавляемые уже Тельцом (4 400 – 1710 лет до н.э.), Овном (1710 лет до н.э.– 20 г. н.э.) и Рыбами (с 20 г. н.э.)» [10, с.145].

В.В. Емельянов, опираясь на клинописные записи Месопотамии, доказывает, что «образная система 12-членного зодиака, известная из вавилонских источников, возникла в Ниппуре – священном городе шумеров, которые заметили, что в одном и том же месяце на горизонте восходит определенное созвездие, и связали с ним состояние природы в данном месяце [6, с.156]. Однако, кроме годового движения Солнца, вавилонские астрономы наблюдали перемещение точки восхода Солнца в день весеннего равноденствия из одного созвездия в другое. Хотя первые письменные свидетельства об этом относятся в середине I тысячелетия до н.э., такие наблюдения могли вестись значительно раньше. По мнению Н.А. Чмыхова, уже в VII тысячелетии до н.э. человек мог разделить небесную сферу на 360^0 и заметить даже такое сложное явление как прецессия, поскольку «перемещение точек времен года на $0,5^0$ (видимый диаметр Солнца) становилось заметным в течение 36 лет, то есть в течение жизни одного поколения» [11, с. 27]. Подобное мнение, что древние астрономы начали выделять зодиакальные созвездия и давать им названия в эпоху Ближнецов (6450 – 4300 гг. до н.э.), высказывает А.А. Гурштейн. «Хотя через ослепительный солнечный свет, – пишет учёный, – невозможно определить, в каком созвездии находится Солнце непосредственно в какой-то день (например, в день весеннего равноденствия), это все же можно было сделать, если заметить, какое созвездие идет за Солнцем вечером после его захода, и какое созвездие предшествует Солнцу утром, до восхода. Созвездие между ними и будет тем, в котором в это время восходит Солнце» [4, с. 48]. «А в полночь хорошо видно созвездие, диаметрально противоположное тому, в котором находится Солнце» [3, с. 9]. В.В. Емельянов отмечает, что, если у шумеров было только ощущение соответствия «между содержанием помесячного ритуала и именем восходящего в данном месяце созвездия», то последующие поколения астрономов давали созвездиям развернутые характеристики, в которых выражали главные религиозно-мировоззренческие идеи, преобладавшие в тот период, когда созвездия возглавляли зодиакальный круг [6, с.159]. Аналогичные высказывания встречаются в работах М. Холла [9, с.114–115], С. Брюшинкина [2], Ю.А. Шилова [12, с. 42]. При этом ученые опираются на артефакты как на предметы материальной объективации религиозно-мировоззренческих представлений, относящиеся к неолиту, энеолиту, периоду бронзы и раннего железного века. Однако история человечества и его духовная эволюция не ограничиваются этим промежутком времени. Цель нашей работы: выяснить, можно ли констатировать отображение религиозно-мировоззренческих представлений человечества в характеристиках зодиакальных знаков не только во времена астрономических наблюдений, а с начала верхнего палеолита, поскольку более или менее точная датировка культовых предметов этого периода дает возможность сопоставить время их создания со временем пребывания Земли под знаками зодиакального круга.

Одним из наиболее ранних культов человечества был культ камней, которые сознание палеоантропа наделяло сверхъестественной силой возрождения жизни умершего человека. Рассмотрение захоронений, возникших около 50 – 46 тысяч лет до н.э. (Ла Ферраси VI, V, VI, Шанидар Дедерих Кейв, Ле Мустье) позволяет сделать

вывод, что камни были одними из главных ритуальных атрибутов того времени. Как и кости, они вкладывались в захоронения в качестве сакральной бессмертной основы. Их культовое предназначение подтверждают нанесенные на них магические знаки. Возникновение культа камней совпадает по времени с пребыванием нашей планеты под зодиакальным знаком Козерога (47 300 – 45 150 л. до н.э.) и отображается в характеристике этого знака. Его стихией считается земля, а управителем – планета Сатурн, посвященная богу, символ которого – камень. Козерог позиционирует незыблемую основу Земли, а также фундамент (старт) духовного развития человека. Сакрализация огня, наиболее ранние символы которого в виде креста и круга на артефактах из пещер Тата, Цона, Вилена приходится на 46 – 43 тысячелетие до н.э. (время, когда человек сам научился добывать огонь), получает отображение в характеристике доминантного в то время зодиакального знака Стрельца, стихией которого считается огонь. С расселением *Homo sapiens* по Евразии происходит переход от первобытных стад к родоплеменным коллективам, что значительно усиливает роль женщины как творца поколений рода, матери, хозяйки, воспитательницы. Вместе с тем, особая заинтересованность в происхождении рода от могучего зверя стимулировала зарождение тотемных представлений. Синтез культа предка-тотема, в роли которого часто выступал лев, с культом женщины, проявившийся в создании скульптурок женщины-львицы (Холе-Фельс, Штадель, Гайссенкlostерле), приходится на 39 – 35 тысячелетие до н.э. и получает отображение в характеристиках доминирующих тогда зодиакальных знаков Девы (38 700 – 36 550 л. до н.э.) и Льва (36 550 – 34 400 л. до н.э.), позиционирующего понятия иерархии, лидерства и силы, которые актуализировались с образованием родоплеменных коллективов. Регуляция отношений в дуально-родовых общинах стимулировала сексуальные связи и рождение детей, о чем свидетельствуют многочисленные изображения 35 – 33 тысячелетия до н.э. женских знаков в виде вульв (в пещерах Кастане, Селье, Бланшар, Ла Ферраси), а также изображения связанных с физиологическими циклами женщин лунных календарей (Кульна, Гордж д'Анфер, Абри Бланшар). Возникновение культа фертильности получило отображение в характеристике возглавлявшего зодиака 34 400 – 32 250 л. до н.э. знака Рака, позиционирующего женский принцип размножения, плодородности, обновления жизни. Дневным управителем Рака считается Венера, а ночным – Луна. Последующим этапом было зарождение культа пары как необходимого условия не только для размножения людей и животных, но и для возникновения вселенной, что нашло отражение в принципе парности доминантного 32 250 – 30 100 л. до н.э. зодиакального знака Ближнецов. Именно этим периодом датируется погребение юноши и девушки на стоянке Сунгирь, изображение пары терриантропов (женщины-львицы и мужчины-бизона) в пещере Шове, рисунки пар животных в пещере Гордж д'Анфер и в поселении Малая Сья, которые воспринимаются как зооморфные коды в бинарной модели рождения мира.

Одной из наиболее характерных черт духовной жизни первобытного общества 30 – 28 тысячелетия до н.э. стало вытеснение культов хищников культурами травоядных животных, что четко прослеживается в росписях пещер Шове, Хорнос де ла Пенья, Белькер, Пеш Мерль,

Пер нон Пер и в малой пластике со стоянок Фогельхерд, Дольны Вестонице, Пржедмости, Костенки I Авдеево, Сунгирь, Зарайск. Перемещение доминирования с культа хищников на культ фитофагов, которых кормит земля, приходится на начало эпохи зодиакального знака Тельца (30 100 – 27 950 л. до н.э.) и отражается в характеристике этого знака. Стихией Тельца считается земля, а управителем – планета Венера. Культы травоядных животных связываются в это время с культом женщины-матери, возникает представление о быке как о зооморфном символе мужской оплодотворяющей силы, семантически парном образу женщины. Поэтому на некоторых стоянках (Тюрсак, Мизин, Буреть, Костенки 1) культовые женские скульптурки находят в тайниках под черепами и костями быков. Начало эпохи Овна (27950 – 25800 р. до н.э.) совпало по времени с началом паудорфского потепления, следствием чего было вымирание мамонтов и замена загонной охоты преследованием животных. Это способствовало усилению роли мужчин, от которых зависел результат добычи пищи и благополучие рода. В это время в палеолитическом искусстве появляются изображения мужчин (Дольны Вестонице, Брно, Лоссель) и мужских знаков в виде фаллосов (Маркампе). Зарождение культа героя-охотника отражается в характере зодиакального знака Овна, который позиционирует борьбу, штурм, азарт. Его стихией считается огонь войны (в отличие от царственного огня Льва и божественного огня Стрельца), управителем – планета Марс, а планетой экзальтации – Солнце. Всё возрастающее значение мужчины вместе с традиционным культом женщины-матери стали значительным стимулом для создания семьи, основанной на парном браке. Первые признаки, свидетельствующие о возможности существования таких семей, а именно, небольшие постройки типа чумов (d: 3 – 8 м), обнаружены на стоянках Мальтинско-Буретской и Костенковско-Авдеевской культур (24 – 20 тис. л. до н.э.). «Исходя из этого, – пишет И.Г. Шовкопляс, – можно допустить, что хозяйственная деятельность и быт осуществлялись уже посемейно (хотя некоторые виды работ были коллективными)» [13, с.89]. Зарождение семьи, основанной на парном браке, отображается в характеристике доминантного в 26 – 24 тысячелетии до н.э. зодиакального знака Рыб, позиционирующего единство антиномий. В физическом плане это проявляется как сочетание противоположных полов, любовь и брак мужчины и женщины, рождение детей. Согласно греческому мифу, созвездие Рыб появилось на небе в память об Афродите и её возлюбленном Адонисе, которые, спасаясь от чудовища Тифона, вместе бросились в море и превратились в двух рыбок, соединенных лентой. Выделение отдельных семей из общего родоплеменного коллектива вызывало интерес к личности, неповторимости каждого человека, что проявилось в индивидуализации женских фигурок Мальтинско-Буретской и Костенковско-Авдеевской культур, которые, в отличие от более ранних безликих «граветских венер» были наделены своими собственными неповторимыми чертами. Последующим шагом духовной эволюции стало стремление постигнуть невидимое духовное начало человека и связать его с небесным миром. В конце периода гравет. возникают представления о душе, которая после смерти покидает человека и отлетает на небеса в образе птицы. Возможно поэтому скульптурки птиц кладутся на умерших, как, например, в детском

погребении на стоянке Мальта. Вместе с тем, человек достигает значительных успехов в наблюдении за циклическим круговым движением Солнца и Луны, о чем свидетельствует найденный в выше названом погребении календарь, который датируется 22 423 – 21 891 гг. до н. э. Новый этап в развитии представлений о душе и небесном мире получил отображение в характеристике зодиакального знака Водолея, возглавлявшего зодиак 23 650 – 21 500 лет до н.э. Считается, что Водолей проливает на землю воду духовных знаний. Им управляют планеты Сатурн и Уран. Сатурн «заземляет» Водолея, а Уран, названный в честь бога неба, возносит Водолея в высшие духовные миры. Это знак особой восприимчивости человеческой души к небесным сферам, посредник между небом и землей.

В XVIII тысячелетии до н.э. в круг сакральных интересов человека входят зодиакальные созвездия. Они изображаются в виде животных. Характерным примером могут быть рисунки животных в пещере Ласко, контуры которых соответствуют схемам расположения звезд в созвездиях Тельца, Козерога, Скорпиона. Сакрализация созвездий получает отображение в характеристике возглавляющего зодиак 19 350 – 17 200 лет до н.э. знаке Стрельца, который позиционирует высшие устремления человека, ведь он целится в небо. Гениальным открытием того времени стало изобретение лука и стрел, изображения которых сохранились в пещерной живописи, предназначенной для охотничьей магии (Ласко, Труа Фрер, Капова пещера). В конце XVI тысячелетия до н.э. происходят существенные изменения в представлении человека о строении мира. Мироздание осмысливается уже не как бинарная, а как трехъярусная структура, которая символически передается зооморфными кодами рыб, животных и птиц, как, например, в рисунке на роге оленя из пещеры Лорте. Зарождение представлений о трехъярусной модели мира приходится на астрономическую эпоху Скорпиона (17 200 – 15 050 л. до н.э.) и отображается в характеристике этого знака, который имеет три образа (змеи, скорпиона и птицы) и считается знаком соединения трех зон вселенной. Как сказано на одной из месопотамских табличек, «Скорпионы охраняют Солнце при восходе и закате. Корона их в небесной вышине, а ноги стоят в подземном мире» [8, с.195]. Представление о вселенной как об упорядоченной структуре подводило первобытного человека к осознанию принципа равновесия как необходимого условия существования мира. В XVI – XIII тысячелетии до н.э. в пещерной живописи и мелкой пластике появляются композиции, воплощающие дуальный принцип равновесия, в которых изображения животных размещаются зеркально симметрично (Тюк д'Одубер, Труа Фрер Руффиньяк и др.). Этот этап духовной эволюции получает отображение в характеристике доминирующего 15 050 – 12 900 л. до н.э. зодиакального знака Весов, который позиционирует принцип равновесия и гармонии. Потепление климата после окончания осташковского ледникового периода в 1265/12500 гг. до н.э. создало ряд факторов, способствующих деторождению и возрастанию роли женщины, что проявилось в искусстве того времени и нашло отображение в характеристике доминирующего 12 900 – 10 750 л. до н.э. зодиакального знака Девы.

Период финального мадлена – начала мезолита ознаменовался переходом в районах с благоприятными кли-

матическими условиями от кочевого пещерного к оседлому образу жизни. Так называемое «общество» бродячих племен превращалось в общество, в котором стабилизировались социальные отношения, росла концентрация населения, вследствие чего значительно возрастала потребность в управлении массами. Организация труда тысяч людей общественными и духовными лидерами сделала возможным возведение первого в истории человечества грандиозного комплекса мегалитических храмов Гебекли-Тепе. В построении жилых и культовых сооружений в разных уголках древней ойкумены использовался модуль круга, что обуславливалось доминированием культа Солнца. Значительные инновации в социальной и религиозной жизни общества XI – IX тысячелетия до н.э. приходятся на время пребывания Земли в зодиакальном знаке Льва (10750 – 8600 лет до н.э.) и отражаются в ведущих понятиях лидерства, власти и центризма этого знака. Ведь его управителем считается Солнце – центр, определяющий движение восьми других планет Солнечной системы. Следующий период XI – VII тысячелетия до н.э. был особенно важным в истории человечества, учитывая глобальные прогрессивные сдвиги в экономической, социальной и духовной сферах, определяющим из которых было зарождение воспроизводящих форм хозяйства. С появлением земледелия в центре внимания человека становится земля, точнее, прямоугольник обработанного поля. Символ земли – прямоугольник, доминирующий в сознании первых земледельцев, обусловил вытеснение из построек модуля круга четырехугольником. Переход от центрального к линейному принципу организации пространства четко прослеживается в поселениях Гермез Дере, Чейеню Тепеси, Невалы Чори, Иерихон, Хирокития, Чатал Хююк. Оседлый образ жизни и усиление родственных связей способствовали особенному развитию культа предков, которых с целью приближения к живым членам семьи, хоронили под полом домов, а из их черепов изготавливали скульптурные портреты. Кардинальные изменения в религиозно-мировоззренческих представлениях, обусловленные возникновением воспроизводящих форм хозяйства, отразились в характеристике возглавлявшего зодиак 8600 – 6450 лет до н.э. знака Рака, позиционирующего принцип воспроизведения, а также линейное движение назад, в прошлое. Исключительное значение супружеской пары в период повсеместного перехода к земледелию, распространяясь на двойню, способствовало возникновению культа близнецов. В VII – V тысячелетия до н.э. зарождается целая система представлений о создании мира небесными парами божеств-близнецов. Повсеместное создание их изображений в различных частях мира свидетельствует, что этот культ был не локальным явлением, а определенной стадией духовного развития человечества, которая получила отображение в характеристике доминирующего 6450 – 4300 лет до н.э. знака Близнецов. В IV – III тысячелетия до н.э. главным стержнем формирования религиозно-мировоззренческих представлений становится осмысление Земли как центра вселенной. С культа Земли как матери-кормилицы акцент все больше перемещается на взаимодействие Земли с энергетикой Солнца и других обожествленных светил. Для «подключения» Земли к энергетическим потокам космических структур в разных частях Древнего мира строились курганы прохождения (Ньюгрейндж, Гаврини, Даут,

Наут), гипогей (Хал-Сафлиени), сакральные каменные и земляные круги (Набта Пляя, Альмандрес, Стоунхендж, Зорац-Карер), оракульские центры, так называемые «пупки земли» (Дельфы, Делос, Додона, Элевсин). Доминирование культа Земли отразилось в характеристике возглавлявшего зодиак 4300 – 2150 л. до н.э. знака Тельца, который считается знаком стихии земли и символом планеты Земля. Ассоциируясь с могучим телом земли, бык играл одну из главных ролей в культовой практике того времени. Во II – I тысячелетии до н.э. вследствие перехода от родового к классовому обществу, неравномерного распределения материальных благ, углубляется имущественное неравенство и социальное расслоение, все чаще возникают военные конфликты, чему способствует производство бронзового и железного оружия. Постоянные столкновения племен и войны народов, образование новых государств и империй способствуют выделению незаурядных личностей: смелых воинов, великих завоевателей, мудрых правителей, а это, в свою очередь, обуславливает возникновение новых культов героев, многие из которых в результате обожествления личности превращаются в религиозные культы. У народов, которые пребывали на стадии формирования раннеклассовых обществ, проявлением культов героев было возведение антропоморфных стел над могилами-курганами, рассчитанное на обозрение их тысячами людей. В культурах развитых цивилизаций возникают многочисленные мифы о победе солярных божеств-героев над божествами, связанными со стихией земли. Этот универсальный сюжет получил особенное проявление в греческой мифологии, которая, как пишет А.Ф. Лосев, «в её наиболее развитом, так называемом классическом состоянии, представляет собой героическую мифологию, а не стихийно-фетишистскую и не стихийно-демоническую» [7, с.325]. Доминирование культа героев во II – I тысячелетии до н.э. сказалось на характеристике возглавлявшего зодиак с 2150 лет до н.э. до рубежа н.э. знака Овна, которому древние астрономы дали соответствующую характеристику знака героев. Стихией Овна считается огонь войны, управителем – планета Марс, а планетой экзальтации – Солнце. Переход дня весеннего равноденствия из зодиакального знака Тельца в знак Овна отобразился в распространенных тогда сценах тавроктонии, в которых бог солнца Митра совершает ритуальное убийство Тельца. В представлениях своих приверженцев Митра был вселенским божеством, которое оборачивает над Землей зодиакальный круг, перемещая точку весеннего равноденствия через каждые 2 000 лет из одного созвездия в другое. У вавилонян подобную роль исполнял бог весеннего солнца Мардук [1, с.118]. В конце I тысячелетия до н.э. – в начале новой эры в ведущих политеистических и монотеистических религиозных системах: даосизма, конфуцианства, индуизма, буддизма, иудаизма и христианства, несмотря на их существенные различия, возникают подобные концепции наивысшего Абсолюта, основой которых является представление о трансцендентном характере божества и о его имманентном присутствии в мире. Осмысление Бога в единстве антиномических духовного трансцендентного и материального имманентного начал отразилось на характеристике зодиакального знака Рыб, сутью которого считается единство антиномий.

Итак, рассмотрение широкого спектра артефактов,

дающих необходимый материал для культурно-хронологических сопоставлений, показало, что в разных уголках старой ойкумены в определенные периоды истории появлялись подобные по своему идейному содержанию произведения искусства и постройки. Как предметы материальной объективации религиозно-мировоззренческих представлений они отражают стадии духовного развития не только отдельных коллективов, но и всего древнего общества. Отображение главных религиозных культов и идей определенного исторического периода в названии и характеристике доминирующего в этот период зодиакального знака можно констатировать как во времена развития астрономии, так и тогда, когда люди не имели представления о зодиаке. Из

этого следует, что этот феномен является результатом усилий не человеческого сознания, а божественной воли, обозначающей космическими циклами вехи духовной эволюции человечества. Выдвинутая нами версия сочетает материалистическое понимание истории, поскольку не отрицает влияния материальных факторов на возникновение религиозных верований, и идеалистическую концепцию развития общества, поскольку позиционирует связь духовного развития человека со сверхъестественным миром. Тем самым она вписывается в тоталогическую трактовку эволюции как целостного всемирно-исторического процесса, в котором причиной единства и первоосновой развития считается духовной Абсолют.

ЛИТЕРАТУРА

1. Авдиев В. И. История Древнего Востока. Рипол Классик, 2013. 708 с.: <https://books.google.com.ua/books?id=wft7AgAAQBAJ&dq>.
2. Брюшинкин С. О мудрости арийского Зодиака. URL: <https://maxpark.com/user/2566502694/content/961200>
3. Гурштейн А. А. Извечные тайны неба. – Москва: Просвещение, 1984. 272 с.
4. Гурштейн А. А. Археoaстрономическое досье: когда родился Зодиак? // Земля и вселенная. Научно-популярный журнал Российской академии наук. 2011. № 65. С. 48 – 61. URL: http://az.lib.ru/g/gurshtejn_a_a/text_2010_kogda_rodilsya_zodia_q.shtml.
5. Дагаев М. М., Демин В. Г., Климишин И. А., Чагурин В. М. Астрономия. Москва: Просвещение, 1983. 384 с.
6. Емельянов В. В. Древний Шумер. Очерки культуры. Санкт-Петербург: «Петербургское востоковедение». 2001. 368 с.
7. Лосев А. Ф. Греческая мифология // Мифы народов мира. Москва: Большая Российская энциклопедия, 2003. Т.1. С. 321 – 335.
8. Холл М. П. Энциклопедическое изложение масонской герметической каббалической и розенкрейцеровской символической философии (перевод с англ. В. Целищева). Москва: АСТ: Астрель, 2004. 478 с.
9. Чмыхов Н.А. К семантике орнаментальных схем катакомбной керамики // Некоторые вопросы археологии Украины (сб. статей). Киев: Вища школа, 1977. С. 14 – 31.
10. Чмыхов М. О., Кравченко Н. М., Черняков И. Т. Археологія та стародавня історія України: Курс лекцій. Київ: Либідь, 1992. 376 с.
11. Чмыхов М. О. Астрономія в житті первісного суспільства (до питання про час утвердження астрономічних знань) // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні: збірник наукових праць). Львів: Інститут прикладних проблем механіки і математики ім. Я. С. Підстригача НАН України, 2004. С. 20 – 30.
12. Шилов Ю. А. Космические тайны курганов. Москва: Молодая гвардия, 1990. 66 с.
13. Шовкопляс И. Г. Добраничевская позднепалеолитическая стоянка на Украине: исследования, экспонирование // Краткие сообщения. Проблемы палеолита Восточной Европы. – М.: Наука, 1982. С. 85 – 90.
14. Ruggles, C. Ancient Astronomy: An Encyclopedia of Cosmologies and Myth. ABC-CLIO, 2005. 548 с.

REFERENCES

1. Avdiev V. I. History of the Ancient East. Ripol Classic, 2013.708 p. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=wft7AgAAQBAJ&dq>.
2. Bryushinkin S. On the wisdom of the Aryan Zodiac. URL: <https://maxpark.com/user/2566502694/content/961200>
3. Gurshtein A. A. Eternal secrets of the sky. Moscow: Prosvetsheniye, 1984. 272 p.
4. Gurshtein A. A. Archaeoastronomical dossier: when was the Zodiac born? // Earth and universe. Popular science journal of the Russian Academy of Sciences. 2011. No. 65. P. 48– 61. URL: http://az.lib.ru/g/gurshtejn_a_a/text_2010_kogda_rodilsya_zodia_q.shtml.
5. Dagaev M. M., Demin V. G., Klimishin I. A., Chagurin V. M. Astronomy. Moscow: Prosvetsheniye, 1983. 384 p.
6. Emelyanov V. V. Ancient Sumer. Essays on culture. St. Petersburg: "Petersburgskoye vostokovedeniye". 2001.368 p.
7. Losev AF Greek mythology // Myths of the peoples of the world. Moscow: Bolshaya Rossiyskaya Encyclopedia, 2003. V.1. S. 321 – 335.
8. Hall M. P. Encyclopedic exposition of Masonic hermetic Kabballistic and Rosicrucian symbolic philosophy (translated from English by V. Tselishchev). Moscow: AST: Astrel, 2004.478 p.
9. Chmykhov N.A. On the semantics of ornamental schemes of catacomb ceramics // Some questions of archeology of Ukraine (collection of articles). Kiev: Vishcha shkola, 1977.S. 14 - 31.
10. Chmyhov M.O., Kravchenko N.M., Chernyakov I. T. Archeology and the ancient history of Ukraine: A course of lectures. Kiev: Lybid, 1992.376 p.
11. Chmykhov MO Astronomy in the life of primitive society (on the question of the time of establishment of astronomical knowledge) // Ukrainian sky. Studies on the history of astronomy in Ukraine: a collection of scientific papers). Lviv: Institute of Applied Problems of Mechanics and Mathematics named after Ya. S. Pidstryhacha NAS of Ukraine, 2004. P. 20 - 30.
12. Shilov Y. A. Cosmic secrets of burial mounds. Moscow: Molodaya gvardiya,1990.66 p.
13. Shovkoplyas IG Dobranichevskaya Late Paleolithic site in Ukraine: research, exposure // Brief communications. Paleolithic problems of Eastern Europe. M. : Nauka, 1982.S. 85 - 90.

Display of the stages of the spiritual evolution of mankind in cosmic cycles of precession

Ya. V. Bondarchuk

Abstract. A hypothesis is considered about the reflection of the main religious -worldviews ideas of a particular historical period in the characteristic of the dominant sign of the zodiac in this period, in which, due to precession for 2,150 years, there is the point of intersection of the ecliptic and the equator (the point of vernal equinox). Based on the analysis of artifacts, the author juxtaposes the main religious cults of different historical periods from the Paleolithic to the beginning of the new era with the semantic characteristics of dominant in these historical periods the signs, of the 12-member zodiacal circle, adopted in modern astronomy. Arguments are offered in favor of a positive solution to this problem.

Keywords: *religious - worldview ideas, spiritual evolution, zodiacal signs, art of the ancient world, cosmic cycles of precession.*

Євген Адамцевич – представник народного професіоналізму кобзарської справи

Р. І. Мукменєва

Комунальний заклад Сумської обласної ради «Сумський фаховий коледж мистецтв і культури ім. Д.С. Бортнянського»
Corresponding author. E-mail: mukmeneva@ukr.net

Paper received 01.09.20; Accepted for publication 24.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-02>

Анотація. В статті розглянуто творчий шлях бандуриста Є.О. Адамцевича. Схарактеризовано виконавську діяльність майстра за видами бандурного мистецтва. Проаналізовано репертуар. Висвітлено здобутки мистецько-просвітницької діяльності бандуриста. Визначено роль і значення внеску Є.О. Адамцевича по збиранню, пропагуванню і збереженню доробків народної бандурної творчості. Показано формування нового типу кобзаря-професіонала.

Ключові слова: концерт, бандура, репертуар, капела бандуристів, кобзар, жанр, стиль.

Вступ. Кобзарське мистецтво завжди мало суттєве значення у суспільно-громадському житті українців. Впродовж віків кобзарі виступали активними пропагандистами визвольної боротьби. Думи і пісні народних співців змушували замислюватись над сенсом життя, пробуджували найпотаємніші, приховані, генетично закладені ментальні риси. Виконувані кобзарями твори закликали до волі, кращого життя, мали морально-етичне значення. Як відмічає у своїй праці П. Охріменко найбільшого поширення кобзарство здобуло на Чернігівщині, Харківщині, Полтавщині. До цих земель має безпосереднє відношення й Сумщина, оскільки була утворена з окремих частин вище зазначених регіонів.

Територія Сумщини, як вважає дослідник П. Охріменко, є центром кобзарського мистецтва Слобожанщини, на якій вели свою творчу і просвітницьку діяльність відомі кобзарі: Г. Кожушко, Є. Мовчан, С. Пасюга та інші. Значне місце в цій когорті займає Є. Адамцевич.

Ступінь дослідження проблеми. Постать Є. О. Адамцевича привертала до себе пильну увагу тих науковців, дослідників, які небайдужі до народної творчості та її збереження.

Так, в книзі О. Правдюка «Роменський кобзар Євген Адамцевич» описано творчий шлях митця, пов'язаний з народними музичними традиціями Роменщини. Вперше дослідник наводить записи текстів і музики народних пісень з репертуару бандуриста, вказує на прийоми гри, якими користувався майстер, підкреслює, що значну частину репертуару співця займав цикл історичних пісень [6, 21].

Збірник «Євген Адамцевич» упорядкований О. Вертієм та Г. Дібровою містить велику частину матеріалів, які раніше не публікувалися: спогади доньки Є. Адамцевича –Т. Бобрикової, письменників М. Шудрі, Д. Кулиняка, поета М. Данька, мистецтвознавців О. Прадюка, В. Дубравіна, краєзнавця М. Полуяна [3]. В книзі висвітлюються питання значення творчості бандуриста у становленні світогляду, самосвідомості нашого сучасника.

У статті В. Дубравіна «Основи музичної декламації кобзаря Є.Адамцевича», проведено аналіз стилю інтонування митцем речитативного жанру свого репертуару [4, 17].

Дослідник кобзарства Б. Жиплинський у спогадах «Кобзар Є. Адамцевич на Львівщині» описує гастролі

по різних містах області, що запам'яталися глядачам відвертими творчими зустрічами, високопрофесійними концертами митця.

Стаття В. Єфремової «Розгорни суворих літ сувої...», що присвячена 100-річчю з дня народження славетного кобзаря, розкриває відомості про нелегкий життєвий і творчий шлях народного співця.

Мета статті: схарактеризувати творчий доробок кобзаря Є.О. Адамцевича за особливостями виконавського стилю і напрямками популяризації та збереження бандурного мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Кобзар Євген Адамцевич народився в селі Солониці неподалік від Лубен на Полтавщині. В родині дуже любили і цікавились мистецтвом. Батько співав українські народні пісні, мати була витонченою натурою, у дитинстві водила Євгена до театру. Але сім'ю спіткало лихо: у трирічному віці після хвороби хлопчик осліп. Не дивлячись на таку ваду, він ріс дитиною активною, допитливою, розумною. В одинадцять років батьки віддають його до школи сліпих у місті Києві. Займався там майбутній кобзар з бажанням, шкільна наука давалась йому легко. Він мав відмінну пам'ять, як згадувала дочка Є. Адамцевича: «вловлював мотиви та слова пісень..., «в умі» додавав і віднімав» [3, 8]. Мистецтвознавець О. Правдюк підкреслював, що після прочитання тексту, Є. Адамцевич запам'ятовував цілі сторінки книжок [3, 53]. Через сімейні обставини навчатись у Києві хлопчику довелося недовго. Його забрала до себе бабуся у місто Ромни, куди згодом переїхали й батьки. Так, у юному віці Є. Адамцевич опинився у місті, де пройшло майже все його життя. Місто, яке славилось своїми давніми кобзарськими традиціями.

З XVIII ст. повітове містечко в колишній Полтавській губернії було відоме своїми ярмарками – Вознесенським та Іллінським. Як зазначає О. Правдюк, ці ярмарки часто відвідували кобзарі і лірники з інших губерній, особливо Чернігівської та Харківської. Роменські ярмарки вважались тим місцем, де одні кобзарі знаходили собі учнів і поводитирів, інші – поповнювали свій репертуар. Таким чином, це були своєрідні зібрання, де гуртувались й вдосконалювались народні співці [6, 15].

Завдяки цим обставинам, здібний юнак познайомився з надзвичайно обдарованим музикантом – Мусієм Петровичем Олексієнко, який невдовзі став його вчителем. За спогадами самого кобзаря, дуже нелегко у

нього йшов процес навчання гри на кобзі. Тривала, щоденна, наполеглива й копітка праця, зі слізьми, стертими пальцями, була для початківця-кобзаря обов'язковою буденною працею. Завдяки надзвичайно великому бажанню й сумлінній роботі почали з'являтися очікувані бажані результати. Пройшовши курс кобзарської науки у М. П. Олексієнка, Є. Адамцевич з 1927 року починає самостійний творчий шлях. В цьому ж році доля в особі кобзаря І. Положая збирає роменських кобзарів для спільних виступів, до числа яких увійшов і Є. Адамцевич. Пізніше була організована капела з роменських і миргородських бандуристів, яка давала концерти в містах і селах Харківщини, Полтавщини, Криворіжжя.

За спогадами кобзаря в 1940 році у нього була активна концертна діяльність у складі кобзарських бригад. Київське музично-хорове товариство організувало виступи кобзарів у колгоспах різних областей України. Працювали у Хмельницькій, Тернопільській областях, містах Дрогобич, Львів. Весною 1940 року з успіхом пройшли концерти бригади на Дніпропетровщині, зокрема, у Магдалинівському районі. Публіка дуже гарно приймала кобзарів. Цього ж року у місті Києві, де у будинку письменників проходив ювілейний захід на вшанування Остапа Вересая, був запрошений Є. Адамцевич. Окрім того кобзар брав участь у заходах, які були організовані у Москві у Будинку світової культури та у Будинку письменників. Разом з ним, як згадував кобзар, виступала група кобзарів і один лірник, усього було 6 виконавців [3, 16].

На той час у репертуарі Є. Адамцевича були не лише вокальні твори, а й інструментальні: марші, вальси, польки, козачок, гопачок, метелиця. Отже, є підстави стверджувати, що кобзар міг виступати з повноцінною сольною програмою.

Донька Є. Адамцевича згадувала, що любила слухати гру батька разом з двома бандуристами – Григорієм Спицею та Іваном Бедрином. Виконували пісні з репертуару Є. Адамцевича, який співав більше речитативом, обидва бандуриста йому підігрували і підпівували. Виконання цього тріо бандуристів залишало неповторне враження від чарівного звучання і особливої гармонії [3, 8-9]. У такому складі відбулось багато гастрольних подорожей до початку Другої світової війни.

Під час німецької окупації Є. Адамцевич написав пісню «У неволі». Як згадував кобзар, у нього з'явилося палке бажання донести її до слухача [3, 15]. Мандруючи селами він своїми піснями закликав до боротьби проти окупантів. Залишились спогади митця про те, як не один раз його затримували поліцаї. Так, у 1942 році на Сумщині в одному з сіл поблизу Тростянка він виконував сатиричні пісні про боротьбу з ворогом та серед слухачів був поліцай, який повів кобзаря до управи за висміювання німецького війська. Все закінчилось благополучно, хоча, як згадував бандурист, його ледве випустили живим [3, 19-20].

Таким чином, Євген Олександрович Адамцевич оновив славу запорізьких кобзарів, демонструючи своїми сміливими виступами негативне ставлення до ворога. Він також сприяв зародженню у слухача впевненості у перемозі над нацистами і за долю Вітчизни.

Після війни, у 50-х – 60-х рр. Є. Адамцевич здебільшого співав на базарних майданах в селах Роменського, Липоводолинського, Недригайлівського районів. Колишній директор Сумського обласного Будинку народної творчості С. Логожа у своїх спогадах пише, що кожен виступ кобзаря перетворювався у своєрідне свято. Запамяталось йому виконання пісні «Гей, літа орел», у якій могутньо звучав голос кобзаря. А після пісні глядачів вразило натхненне виконання «Запорізького маршу», що залишило незабутнє враження. Можна лише дивуватись, скільки знав пісень цей мудрий і невтомний співець [3, 26].

Надзвичайно проникливо і щиро згадує Є. Адамцевича краєзнавець М. Полуян. Багато різних творів чув він у виконанні кобзаря. Це були ліричні, жартівливі, історичні пісні: «Чорна хмара наступала», «Ой гоп, мої гречаники», пісні про Байду, Морозенка, Калниша. Вражала мужність кобзаря, який співав, навіть, про те, про що не могли говорити пошепки. Свої спогади М. Полуян завершив зворушливими словами: «Ставши дорослою людиною, у якій виробилося почуття власної гідності, сформувалась система етичних і моральних устоїв, цим і завдячую сліпому кобзареві, який зробив мене зрячим» [3, 22-24].

Плідною і корисною була співпраця Є. Адамцевича з викладачами Сумського музичного училища подружжям Дубравініми. Перша їхня зустріч відбулась у 1963 році у м. Ромни, під час якої був записаний репертуар кобзаря на магнітофонну плівку. Він виконав ряд родинно-побутових пісень: «У неділю рано», «Через мої ворітонька зозуля летіла», «Із-за гори ворон кричє», «Налетіли журавлі», «Ой попливи, вутко», баладу «У Києві на риночку», історичні пісні про Морозенка, Палія, козацьку «Ой не пугай, пугаченьку», думу «Свшан-зілля» на слова М. Вороного [3, 35-36]. Дубравініми запам'яталось також виконання власних творів кобзаря: «Слава нашим космонавтам» та декілька жартівливих пісень.

Друга зустріч з кобзарем відбулась у м. Суми. У лютому 1968 року Дубравініми був організований фольклорно-етнографічний концерт, який проходив у залі Сумського музичного училища. Для участі у ньому запросили Є. Адамцевича. Майстерна гра і спів бандуриста справили на слухачів сильне враження. На концерті були присутні наукові співробітники Інституту фольклору та етнографії АН України З. Василенко, Н. Шумада, А. Муха. Після вдалого виступу Є. Адамцевича, до нього у місто Ромни приїхав з АН України О. Правдюк, який записав репертуар бандуриста, а пізніше видав книгу «Роменський кобзар Євген Адамцевич» [3, 37].

У професіональних музикантів після знайомства з Є. Адамцевичем з'явилося розуміння того, з якою неординарною особистістю їм пощастило спілкуватись. Талант цього митця надав можливості доторкнутись нащадкам до зразків народної епічної традиції кобзарського мистецтва минулих років. Ці спогади є додатковим підтвердженням виконавського рівня народного співця, його різнобічного обдарування.

Завдяки спогадам письменника М. Шудрі ми дізналися як складалася доля відомого «Запорізького маршу», який зберіг і доніс до широкого загалу саме кобзар Є. Адамцевич. Деякі дослідники вважали, що

автором «Запорізького маршу» є сам Є. Адамцевич, але кобзар спростовував цю думку. Він зазначав, що даний твір є автентичним козацьким маршем XVIII століття, який він почув від кобзаря Івана Положая та в який додав лише мажорну частину, а мелодія була залишена незмінною [1, 5].

У фільмі М. Шудрі «Співучи джерела» про оркестр народних інструментів під керівництвом Якова Орлова «зادля наскрізного образу творчого колективу був використаний його зв'язок із роменським кобзарем». «Запорізький марш» у кінофільмі звучав тричі: у виконанні кобзаря, в оркестровому звучанні та супроводом «за кадром» [3, 34]. Таким чином, авторів фільму вдалося закарбувати постать Є. Адамцевича, а твору відтоді судилося безсмертя.

Незабутніми були останні виступи Є. О. Адамцевича на Чернечій горі біля могили Шевченка влітку 6 – 12 липня та 18 – 24 серпня 1971 року. Науковець З. Тарахан-Бережа згадувала, що кобзар любив виконувати щоразу нові твори, оскільки великий репертуар це дозволяв, але «Пісню про Шевченка» автора В. Данилейка, Є. Адамцевич виконував щоденно. Цей вокальний твір вартий того, щоб звучати над могилою Т. Шевченка щодня. [3, 38-39].

Показовим є випадок, коли у Є. Адамцевича на концерті обірвалась струна. Аудиторія завмерши спостерігала, як літній незрячий кобзар швидко і вправно робить свою справу. Це дійство, навіть, почали фіксувати на фотоапарати. Свідків виступів Є. Адамцевича дивувало, як спокійно і природньо почував себе на сцені кобзар, при будь-яких обставинах, що є підтвердженням його бандурного виконавського досвіду та впевненості у своїх можливостях.

У 1972 році було здійснено запис пісень та думи «Свшан-зілля» у виконанні Є. Адамцевича. Цікаво, що у зв'язку з недосконалістю апаратури звукозапису кобзар не любив записуватись. Про те цього разу результат задовольнив виконавця. Він залишився задоволеним звучанням [3, 43]. На жаль, це був останній виступ Є. Адамцевича. Останній запис, як і все творче життя засвідчили вірність і любов до рідної Батьківщини, патріотичні почуття й переконання кобзаря.

Непересічність особистості кобзаря Є. Адамцевича, надзвичайно широкий репертуар, особливості виконавства потребують аналізу його спадщини.

Як народний професіональний кобзар Є. Адамцевич почав працювати у 20-х рр. XX ст. та півстоліття віддав справі свого життя. За такий тривалий час його репертуар зазнав певних змін, оскільки змінювалось суспільно-політичне, економічне і культурне життя. Діяльність творчої людини зобов'язувала відповідним чином реагувати на те, що відбувається в державі.

Ми погоджуємось з В. Дубравіним щодо виокремлення трьох етапів у бандурній виконавській творчості Є. Адамцевича: 1) кінець 20-х та 30-і роки; 2) 40-і роки; 3) повоенна доба. Наш аналіз ґрунтується на дослідженні В. Дубравіна – мистецтвознавця, науковця, дослідника пісенного репертуару роменського кобзаря в аспекті історичного функціонування фольклору [3, 58]. Його доробок є надзвичайно важливим, оскільки він мав постійні творчі контакти з митцем, а впродовж 1960 – 1970 рр. здійснював записи реперту-

ару бандуриста.

Впродовж кобзарського шляху у Є. Адамцевича формувалася особливий виконавський стиль, це особливо прослідковується на першому та другому етапах творчої діяльності.

Перший етап охоплював кінець 20-х рр. XX століття і тривав до початку Другої світової війни. Як відмічає В. Дубравін, у цей період репертуар Є. Адамцевича будувався на традиційних творах кобзарського виконавства. З нашого погляду це є цілком зрозумілим. В даний період в репертуарі Є. Адамцевича були твори, які він засвоїв, перейнявши від свого вчителя-кобзаря М. Олексієнка. Можна зробити припущення, що вчитель був прихильником традиційного кобзарства. Тому не є дивним схильність Є. Адамцевича до цього виконавського матеріалу. Є підстави стверджувати, що до традиційного кобзарського репертуару відносяться, окрім дум, псалмів також історичні пісні, твори на слова Т.Г. Шевченка, українські народні пісні. Саме такий добір виконавського матеріалу для більшості кобзарів став обов'язковим, що ми простежуємо і в репертуарі Є. Адамцевича. Так, В. Дубравін надає перелік творів, які виконував кобзар. В ньому широко представлена історична група пісень, це також відмічає О. Правдюк [6, 21]. В репертуар кобзаря увійшли історичні пісні: про Морозенка, Семена Палія, Супруна, Байду, козацькі «Ой не пугай, пугаченьку», «Гей, літа орел»; родинно-побутові та ліричні: «Через мої ворітоньки», «Ой попливи, вутко», «Із-за гори ворон кричє», «Налетіли журавлі», «Ой по горі, по горі»; жартівливі: «Невдалий обід», «Піп та грішна молодиця», «Про свиню», «Адам і Єва», «Пішов дід по гриби», «Ой п'є вдова, гуляє», «Дозволь мені мати».

Велика любов і шана до поезії Т.Г. Шевченка зумовила появу в репертуарі Є. Адамцевича пісень на його вірші. Як говорив бандурист про поета: «А як же без нього. Шевченко – наш батько, а ми – його діти» [3, 37]. З великим натхненням Є. Адамцевич виконував: «Думи мої, думи», «Вітер згаєм розмовляє», «Плавай, плавай, лебедоньку», «Ой три шляхи широкі».

Поступово у народного музики з'явився інтерес до пісень літературного походження, міського романсу. На наш погляд, такий потяг до цього напрямку міг стати поштовхом до написання власних творів Є. Адамцевичем: «На захід сонце вже схилилось» на слова С. Карпенка, «Черевички» на слова Я. Щоголева, «Ти лети, мій спів, з мольбою» на слова О. Олександрова, варіант пісні О. Аляб'єва «Жебрачка» на слова П. Беранже в перекладі Д. Ленського, «Сміються, плачуть солов'ї» на слова О. Олеса.

Окрім вокальних творів чинне місце займають в репертуарі бандуриста інструментальні: козачки, метелиці, вальси, чардаші. Безсумнівно перше місце посідає «Запорізький марш», який був перейнятий у 1926 році від кобзаря І. Положая, ставши окрасою його бандурного доробку митця.

Дослідник В. Дубравін відмічає, що головним твором у репертуарі Є. Адамцевича була дума «Свшан-зілля» на слова М. Вороного, яку він засвоїв від свого вчителя М. Олексієнка. Виконував кобзар цей твір в епічно-речитативному стилі, як і пісню-баладу «Доля темного» [3, 59]. Необхідно відмітити, що цей твір

Є. Адамцевичу присвятив його вчитель – Мусій Олексієнко, за що кобзар був йому безмірно вдячний. В «Долі темного» йдеться про людину, яка втратила зір. Тому, виконуючи цей твір кобзар співав про себе, глибоко занурюючись, пропускаючи крізь свою душу і повністю поєднавшись з твором, з великим болем передаючи зміст.

В. Дубравін також зауважує, що в 30-х рр. ХХ століття Є. Адамцевич виступає як автор власних творів: «Першотравнева», «Дума про хлібороба», «Зацвіла калина біля хати», «А у полі дощ іде» [3, 60].

Отже, проаналізувавши репертуар бандуриста першого періоду, можна відмітити три напрямки в яких працював Є. Адамцевич: традиційний кобзарський, сучасна побутова пісня, власні твори. З чим ми погоджуємось, зробивши аналіз творчого доробку Є. Адамцевича 20-х – 30-х рр. Також ми погоджуємось з думкою науковця В. Дубравіна, що в цей період сформувався новий тип кобзаря, який поєднував елементи нового з традиційним кобзарським стилем [3, 58-61].

Другий період бандурної виконавської творчості Є. Адамцевича охоплює 40-і рр. ХХ століття, коли на території Європи вирувала війна. Україна, як і багато інших країн була під німецькою окупацією. Відомо, що в ці часи дуже багато віршів і пісень писали непрофесійні автори. І це є цілком зрозумілим. В момент загрози існування людства, неймовірних випробувань, природних катаклізмів, а війна, це найстрашніше, що може бути, в людині відкриваються найпотаємніші приховані ресурси, здібності, які у спокійні мирні часи не пробуджуються. Так з'являються самодіяльні діячі культури і мистецтва – музиканти, поети, композитори. Все, що зароджується в їхніх душах, вони виплескують в оточуючий світ, бо інакше не можуть, це поклик серця. До цього числа належить і Є. Адамцевич зі своєю піснею «У неволі». Кобзар згадував, що до написання такої пісні спонукало тяжке становище, лихоліття, яке торкнулось кожної людини. Було два випадки – у Липовій Долині та Берестівці, коли за виконання цієї пісні поліцаї намагались позбавити життя Є. Адамцевича [3, 15-16].

Професійному кобзареві Є. Адамцевичу була притаманна й своя виконавська манера, на яку звертає увагу В. Дубравін. Епічна мелодекламаційна техніка була властива кобзарю. На цьому акцентували у своїх спогадах дочка Є. Адамцевича [3, 9], мистецтвознави Олександр Правдюк [6, 32], Валентина Дубравіна [3, 36]. Як наголошує у своїй роботі В. Дубравін пісня звучала у спокійному темпоритмі, вона відображала стан, почуття і думки знедоленого народу [3, 61]. Це надає нам можливість підтвердити виконавського стилю кобзаря, який вирізняв його серед інших виконавців.

Третій повоєнний період творчості (50-і – 70-і рр.) Є. Адамцевича – час устаткування репертуару. Програму його виступів складали: історичні пісні, балади, думи, міський романс кінця ХІХ - поч. ХХ ст., авторські твори. В цей період активізувалася власна творчість бандуриста. Звернення до складання творів можна пояснити накопиченням досвіду, появою впевненості у своїх можливостях, відчуттям потреби

висловитись, поділитись особистими думками з широким загалом.

Є. Адамцевич пильно слідкував за змінами, які відбувалися в суспільному житті. З'являються авторські твори: «Пісня про космонавтів», сатиричні та жартівливі пісні на побутові теми: «Про 15 діб», «Міліціонер Федя», «Яблучко». Окремо треба відзначити написання митцем твору – «Дума про Федька», витриманого у традиційно-епічному стилі, що підкреслює відданість Є. Адамцевича кобзарській справі.

Узагальнюючи виконавську творчість бандуриста на підставі його репертуару, можна констатувати наступне: вокальний стиль виконавства, тип його декламації – поліжанровий. Є. Адамцевич використовував речитативні й пісенні інтонації. Як конкретизує дослідник В. Дубравін: «тут є наспіви-скоромовки, наспіви-марші, наспіви ліричної локалізації з елементами розспіву пісні-романсу» [3, 62].

Щодо виконавської техніки, володіння інструментом дослідники творчості Є. Адамцевича стверджують і відмічають майстерну бездоганну гру бандуриста. Такої думки дотримуються: мистецтвознавці О. Правдюк, Валентин і Валентина Дубравіни, дослідники кобзарства Б. Жеплинський, С. Логожа, письменник Д. Кулиняк, науковець З. Тарахан-Береза [3]. Необхідно також зазначити, що в репертуарі Є. Адамцевича яскраво простежується взаємодія двох протилежних напрямків: традиційно-епічного й пісенно-масового сучасного.

Таким чином, Є. Адамцевич поєднував у собі традиційного кобзаря та бандуриста-новатора. З одного боку він був зберігачем, носієм, популяризатором української народної епіки, з іншого – сучасним (відносно тих часів, в які жив і творив митець) автором власних творів, особистістю, яка за влучним висловом науковця О.Вертія, залишиться в історії яскравим виразником традицій народної культури, національного духовного аристократизму [2, 3].

Отже, аналіз життя й творчого доробку кобзаря Є.О. Адамцевича засвідчив, що він був людиною сміливою, стійкою, високої моралі і глибокої думки, справжнім майстром народної епічної традиції, котрий через слово і музику передавав багатотомний досвід українського народу. Можна впевнено стверджувати, що це був найталановитіший кобзар ХХ століття.

Є.О. Адамцевич формувалася у народному середовищі і був дійсно народним співцем. Його репертуар складався з різножанрових творів: думи, історичні, українські народні пісні, твори літературного походження, власні твори. Виконавство Є.О. Адамцевича знаходило у слухачів вдячний відгук, між бандуристом і аудиторією завжди існував зворотній зв'язок. Суттєве значення має те, саме Є. О. Адамцевич зміг зберегти і донести до широкого загалу «Запорізький марш», який по праву можна вважати Гімном українського козацтва, його волі, зв'язки і слави. Впродовж життя сформувався своєрідний стиль бандурної виконавської майстерності Є. О. Адамцевича, в якому наукоці виокремлюють три етапи, і які характеризують митця як носія традиційно-епічного й пісенно-масового сучасного бандурного мистецтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко С. Співець минувшини: роменчанин Є. Адамцевич зберіг для України «Запорізький марш» / С. Бондаренко // Панорама / – 2013. - № 27 (3–10 июля) . – С. 14.
2. Гріца С. Інститут народного професіоналізму // Фольклор та професійне мистецтво. матеріали наук.-практ. конф. / Гріца С. – Ніжин, 1992. – С. 7.
3. Євген Адамцевич: спогади, статті, матеріали. Вип. № 1 / упоряд. О. Вертій, Г. Діброва ; передм. О. Вертій . – Суми : Собор, 1999. – 96 с.
4. Дубравін В. Основи музичної декламації кобзаря Євгена Адамцевича / Дубравін В. // Народна творчість та етнографія. – 1994. № 2–3. – С. 11–17.
5. Єфремова В. Розгорни суворих літ сувої... / 100 років тому народився славетний кобзар Євген Адамцевич / В. Єфремова // Українська культура 2003. – № 11–12. – С. 14–15.
6. Правдюк О. Роменський кобзар Євген Адамцевич. / О. Правдюк – Київ: Музична Україна, 1971. – 126 с.

REFERENCES

1. Bondarenko S. Singer of the past: Romny resident Ye. Adamtsevych saved for Ukraine “Zaporizhzhia March” // Panorama. – 2013. – № 27 (July 3-10). – P. 14.
2. Hritsa S. Institute of Folk Professionalism // Folklore and Professional Art: proceedings of scientific-practical. conf. – Nizhyn, 1992. – P. 7.
3. Yevhen Adamtsevych: memories, articles, materials. Issue 1 / edited by O. Vertii, H. Dibrova; foreword O. Vertii. - Sumy: Sobor, 1999. – 96 p.
4. Dubravin V. Fundamentals of musical recitation of kobzar Yevhen Adamtsevych // Folk art and ethnography. – 1994. № 2-3. – P. 11-17.
5. Yefremova V. Unfold the scroll of the harsh years ... / 100 years ago the famous kobzar Yevhen Adamtsevych was born // Ukrainian culture. – 2003. – № 11-12. – P. 14-15.
6. Pravdiuk O. Romny kobzar Yevhen Adamtsevych. – Kyiv: Musical Ukraine, 1971. – 126 p.

Yevhen adamtsevych – a representative of folk professionalism of kobzar art

R. I. Mukmeneva

Abstract. The article considers the creative path of bandura player Ye. O. Adamtsevych. It characterizes performing activity of the master by types of bandura art and analyzes the repertoire. The article highlights achievements of the bandura artist's artistic and educational activity. The author defines the role and significance of the contribution of Ye. O. Adamtsevych on collecting, propagating and preserving works of folk bandura art. The process of formation of a new type of professional kobzar is shown.

Keywords: concert, bandura, repertoire, bandura band, kobzar, genre, style.

ECONOMICS

Науково-методичний підхід до формування елементів системи оцінювання результатів інноваційної діяльності промислових підприємств

О. І. Носовець, Л. О. Волощук

Одеський національний політехнічний університет, Одеса, Україна
Corresponding author. E-mail: Professorka@ukr.net

Paper received 05.08.20; Accepted for publication 26.08.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-03>

Анотація. В науковій статті досліджено ряд показників існуючого аналітичного інструментарію ототожненого та опосередкованого зв'язку з провідними поняттями інноваційної науки різних рівнів економічної структури на предмет доцільності застосування в оцінюванні результатів інноваційної діяльності, розкрито їх змістовне навантаження, уточнено змістовні характеристики та розширено межі трактування окремих показників аналізу сфери інноватики, обґрунтовано взаємний вплив на взаємозв'язки у ретрансляції їх функціонального використання на результати інноваційної діяльності. Зокрема, подано визначення показника інноваційної валідності та введено в систему оцінювання як її результатів, так і інноваційної діяльності загалом. Здійснено віднесення показників до різних груп аналізу за різновидом аспектною диференціації особливостей об'єктів їх оцінювання в контексті накладання існуючого аналітичного інструментарію на результати галузі інноватики. На базі виявлених особливостей та контекстів досліджуваних показників побудовано графічну модель якісної оцінки результатів інноваційної діяльності промислових підприємств за рівнями господарювання в поетапності виокремлення проміжних результатів за стадіями інноваційного процесу як елемент системи оцінювання результатів комерціалізації нововведень на мікро-, мезо- та макрорівнях. Побудована графічна модель на базі показників якісної оцінки різних аспектів інноваційної діяльності визначена передумовою для наступного виведення відповідного інтегрального показника.

Ключові слова: інновативність, інноваційність, інноваційна сприйнятливість, інноваційна диспозиція, інноваційна культура, інноваційна ємність, інноваційний простір.

Вступ. Серед великої кількості показників аналізу різнобічності інноваційної діяльності, досліджень багаторівневих складових, окремих інновативних категорій таких, як: інноваційна активність та інноваційний потенціал, інноваційний процес та інноваційний розвиток, інноваційна інфраструктура та інноваційна система, – з врахуванням їх попарної взаємозалежності та на тлі їх загального взаємозв'язку, окремих субпродуктів перерахованих понять (наприклад, інтелектуальна та інноваційна рента), комплексних понять інтелектуального та інноваційного капіталів, питання інформаційно-аналітичного забезпечення управлінського обслуговування безпосередньо результатів інноваційної діяльності, як і концептуальних аспектів їх визначення, залишаються відкритими.

Наразі аналітичному опису самих інновацій не приділено достатню увагу, в чому вбачається широке поле для подальших наукових вишукувань, об'єктивна гострота важливості яких ґрунтується на фундаментотвірчій значимості даного поняття для інноватики та на центральній ролі інновацій в усій пов'язаній з їх створення та використанням діяльності, як, наприклад, у визначенні псевдоінновацій єдиним критерієм виступають ознаки інноваційності, точніше їм невідповідність, частіше притаманна окремим новаціям маркетингового та організаційного характеру.

Окремі інструменти аналітичного інструментарію відповідного опису різних аспектів інноваційної діяльності відзначаються розширенням функціонального використання в процесі розвитку інноваційної науки, зокрема внаслідок встановлення нових зв'язків серед відомих понять або в разі введення нових в існуюче системне бачення окремих предметно-об'єктних областей, чим визначається розгляд питань застосовності

існуючих показників, методів, моделей або розробка нових щодо одних і тих же об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова література з питань інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності відрізняється широкою прикладною значимістю за різними складовими та напрямками оцінки, серед яких дослідженню питань контролювання та прогнозування приділено увагу укрупнено при деталізації окремих питань, однак теоретичного базису щодо забезпечення управлінського апарату аналітичним інструментарієм оцінки саме результатів комерціалізації розробок та ідей майже не відзначається.

Питанням оцінки інноваційної діяльності промислових підприємств на різних рівнях управління з використанням певної системи індикаторів (показників) присвячували свої дослідження відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Л.О. Волощук [1], Я.І. Гнатюк. [2], А.А. Голубенко [3], Н.П. Гончарова, А.В. Гриньов, Б.М. Данилишин, П. Дойл, П. Друкер, О.Б. Жихор [4], Н.М. Захарченко, С.М. Ілляшенко [5], Д.О. Куліков, А.О. Литвиненко [6], Л.О. Лігоненко [7], О.Б. Мусійовська [8], Р. Пейтон, Е. Роджерс [9], Б. Санто, Б. Твісс [10], Л.І. Федулова [11], С.В. Філіппова [12], Й. Шумпетер [13], Г.О. Швиданенко, Л.І. Шваб, Ю.С. Шипуліна [14], Д.М. Черваньов, А.І. Яковлев, О.В. Яценко [15] та інші.

Зокрема, найбільшу увагу на сьогоднішній день приділено розробці аналітичного інструментарію щодо інноваційної активності, опираючись на статистичне підґрунтя проведення такого аналізу, виміру інноваційного розвитку та поштовхового для нього інноваційного процесу.

Коректне встановлення способів розрахунку, ефективне управлінське застосування будь-яких аналітич-

них інструментів перш за все визначається точністю та повнотою розуміння закладених в їх основ понять.

Актуалізація визначених вище аспектів сприяла появі досліджень стосовно різноманітних аспектів інтелектуалізації та інноватизації, а також суміжних тем у працях зарубіжних та вітчизняних вчених. Зазначені питання знайшли своє відображення у працях таких відомих дослідників, як Я. Базилюк, Д. Белл, П. Друкер, Я. Жаліло, В. Іноземцев, М. Петрина, Л. Федулова, Ф. Хайек, Й. Шумпетер та ін. [16].

Окремим питанням обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційною діяльністю присвячені роботи таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, С.Ф. Голов, Я.Д. Крупка та інші. Однак, слід відзначити недостатнє розроблення кола питань, пов'язаних з побудовою комплексної системи обліково-аналітичного забезпечення управління інноваційною діяльністю та розвитком промислових підприємств [1], в той час, коли дослідження інформаційно-обліково-аналітичне забезпечення оцінки та контролювання результатів зазначеного виду економічної діяльності вченими в своїх дослідженнях або майже не проводилося, або загалом зводилося до розвитку аналітичного апарату інноваційної діяльності.

Виходячи з вище зазначеного все гостріше постають питання оцінки результативності та ефективності комерціалізації досягнень НДДКР, починаючи з визначення результатів різного характеру від провадження інноваційного типу підприємницької діяльності як цілі здійснення інновацій [17] і закінчуючи виробленням розгалуженої системи оцінок їх різноманітного поля виникнення.

Враховуючи послідовність в ході провадження інноваційної діяльності та прагнення до сталості інноваційного розвитку отримання результатів створення та комерціалізації інновацій, специфіки їх поетапної диференціації та залучання до продукування подальших за ланцюговою реакцією, окрім власне вироблення системи показників оцінки самих результатів інноваційної діяльності, в науковому середовищі майже не підіймалося питання використання елементів існуючого інструментарію економічного аналізу сфери інноватики в оцінюванні результатів реалізації загальновищаної мети її здійснення, контролювання та управління результатами в цілях їх наступного використання та спрямування результатів у їх подальшу переробку, відтворювання в умовах морального старіння розробок та рутинізації новацій в процесі їх розширеного використання.

Мета. Метою дослідження вбачається необхідність розгляду доцільності застосування показників аналізу різних рівнів інноваційної діяльності на предмет перекладання з огляду на поетапність виокремлення проміжних і кінцевих ефектів досліджуваного характеру отримання за стадіями інноваційного процесу якісно-аналітичних показників на результати даної діяльності та на предмет відповідності заданим цілям аналізу такого накладання.

Теоретично-методологічний базис дослідження. Йозеф Шумпетер вважав, що основним механізмом розвитку економіки є конкуренція, заснована на інноваціях, яка призводить до «творчого руйнування» вже сформованих галузей і ринків, а також творчість люди-

ни, новатора-підприємця, здатного втілити нові ідеї в ефективні економічні рішення [13].

Інноваційні моделі розвитку економіки надають безумовні переваги з лідерства на світових ринках товарів і послуг, а для країн, яким не вистачає власних природних багатств, стають найважливішим способом забезпечення їхньої економічної безпеки та незалежності [18].

Закріплюється тенденція випуску інноваційних продуктів (товарів, послуг) у межах потужних (великих) виробничих комплексів і на спеціалізованих підприємствах..., бо великі підприємства демонструють більшу схильність до впровадження інновацій, тому що вони створені на базі високопродуктивних машинобудівних комплексів, які випускають унікальну продукцію. Для багатьох із них розробка і впровадження інновацій є не лише умовою збереження конкурентоспроможності, а й технологічною необхідністю [15].

Й. Шумпетером було показано, що інновацію (нововведення) слід розглядати як комерційну реалізацію оригінальної ідеї нового продукту, технологічного чи організаційного рішення тощо – новації. Тобто новація за своєю сутністю є результатом винахідницької (інтелектуальної) діяльності, а інновація її комерційним втіленням (результатом розробки, виготовлення і просування новації на ринок) [5], визначаючи одним з векторів побудови системи аналізу результатів комерціалізації розбиття визначення, оцінки та контролю за стадіями інноваційного процесу та життєвого циклу окремої інновації, що в досягненні поставлених цілей передбачає високий ступінь контрольованості вказаних процесів.

Організаційною основою економіко-статистичного аналізу служить програма розробки показників, одержуваних за матеріалами статистичних обстежень. Правильно обрана система класифікацій і угруповань статистичних даних, розширення кола розроблювальних показників сприяють підвищенню аналітичності і поліпшенню якості інформації [19].

Оскільки результати інноваційної діяльності походять від діяльності з впровадження інновацій як частка та результуючий продукт за своєю диференційною типологічною різноманітністю, дослідження для цілей аналізу та контролю можливості застосування окремих показників та їх систем, агрегатних величин та блоків розрахункових вимірів мінливих об'єктів, їх адаптації та видозміни для досягнення повноти і достовірності оцінки ефектів використання досягнень НДДКР вважається володіючим високим ступенем важливості в підвищенні результативності, прибутковості та ефективності з хвилюючих підприємницької та соціальної сектори питань виробництва, розповсюдження та транспортування продуктів з елементами наукової новизни.

Ретрансляція показників оцінки різноманітних складових інноваційної науки та елементно відповідної діяльності на поняття результатів інноваційної діяльності з огляду на поетапність виокремлення проміжних і кінцевих ефектів досліджуваного характеру отримання та переходом інтелектуальної складової за стадіями інноваційного процесу, спонукає співставити поняття результативності, ефективності з метою віднесення за своїми сутнісними аспектами до груп оцінювання кожного з досліджуваного ряду показника.

До очевидних кількісних, фінансового вимірюваних, показників результату підприємницької діяльності таких, як: виручка, прибуток від продажів, економічних та бухгалтерських видів прибутку, з породжуваними практикою аспектами і проблеми та розвитком покликані на їх вирішення наукової думки у плінні часу додаються другорядні показники на їх видове урізноманітнення з відповідним розширенням аналітичного інструментарію.

Проблема ефективності – одна з найважливіших проблем не тільки сучасної економіки, а й економічної науки. Господарська діяльність як на мікро-, так і на макрорівні передбачає постійне порівняння результатів і витрат, визначення оптимального варіанту виробництва. При цьому підходи до оцінки ефективності все більш і більш ускладнюються, оскільки показники, що здавалися найбільш важливими, сьогодні починають відходити на другий план, а на провідні ролі висуваються показники, які раніше недооцінювалися [20], враховуючи загальну схожість в широкому сенсі результативності й ефективності приведемо порівняльну характеристику визначень даних понять у відповідності до Міжнародного стандарту ISO 9000/1:2000 «Системи менеджменту якості» (табл. 1).

Таблиця 1 – Порівняльна характеристика дефініцій «ефективність» та «результативність» за Міжнародним стандартом ISO 9000/1:2000 «Системи менеджменту якості» (складено авторами на засадах систематизації джерел [21])

Ефективність	Результативність
1	2
Ефективність – це співвідношення досягнутих результатів і використаних ресурсів.	Результативність визначається як ступінь реалізації запланованої діяльності та досягнення запланованих результатів.

Показники результативності та ефективності необхідно вимірювати для всіх процесів. Це необхідна умова побудови повноцінної системи управління - результативної та ефективної. І саму систему управління підприємством потрібно оцінювати за цими показниками [22].

Перейдемо до розгляду виділених показників з вивчення імовірності встановлення між ними зв'язків та побудови складового модульного елемента показників системи комплексної оцінки результатів інноваційної діяльності.

Вивчення питання можливості використання елементів існуючого інструментарію економічного аналізу сфери інноватики в оцінюванні результатів реалізації цілей впровадження інновацій розпочнемо з дослідження сутнісного розкриття обраних понять та показників з одночасним розглядом прикладного застосування результатів інноваційної діяльності

Підвищення наукоємності вироблюваної продукції за рахунок впровадження в масове, з планованим розширенням, виробництво оформлених, доведених до практичного використання, результатів інтелектуальної діяльності наукових та підприємницьких трудових ресурсів й поширення в суспільстві культури шанування новачів передбачається та досягається інновацізацією економіки на всіх рівнях економічної структури.

Інновацізація виявляється у двох основних формах економічної діяльності господарюючих суб'єктів: інноваційності та інновативності [16].

У вузькому сенсі інноваційність – це вміщення її носієм пов'язаної та притаманної складовим елементам сукупності інноваційних ознак.

Інноваційність підприємства – це важлива соціально-економічна характеристика, фундація та інтенція теорії фірми й сучасної парадигми менеджменту, системне багатоаспектне комплексне поняття, що характеризує спроможність підприємства до забезпечення інноваційного розвитку в результаті здійснення управлінських зусиль із трансформації інноваційного потенціалу в результати інноваційної діяльності [7], в визначенні якого передбачено охоплення, отже, й застосування в оцінюванні зазначених видових типологічних наслідків реалізації досягнень НДДКР даного поняття як показника.

На ряду з поняттям інноваційності в науковій літературі прикладного спрямування подекуди й ототожнюється поняття інновативності.

Наші сучасники виокремлюють інновативність як здатність до практичного впровадження інтелектуальних рішень в діяльність з метою отримання ефектів різного виду. Поняття інновативності є більш широким, визначається умовами зовнішнього і внутрішнього середовища системи та забезпечує створення нових знань, методів, концепцій, підходів, формування нових зв'язків, що дозволяє прискорити процес адаптації системи до змін у бізнес-середовищі. Тому інновативність є характеристикою, яка відображає якісний рівень готовності господарюючої системи до інноваційних змін, сприйняття нею нових ідей і здатність підтримувати та реалізовувати нововведення в усіх сферах діяльності. Дана характеристика визначається складовою людської активності, що надає останній суб'єктивних форм [23] і визначає інновативність виокремленим сформованим проявом результативності використання інтелектуальних ресурсів та продуктованих ними інтелектуального та інноваційних капіталів в формуванні внутрішньої інноваційної культури, зовнішньої по відношенню до персоналу підприємства інноваційної диспозиції і регіональної, макроекономічної культури.

Посідання інноваційністю як однією з масштабних характеристик інноваційної діяльності важливого місця в її точковому і комплексному аналізі зумовлює необхідність уточнення в науковій літературі змістовного розкриття даного поняття за різними рівнями господарювання (табл. 2).

Таблиця 2 – Порівняльна характеристика дефініцій поняття «інноваційність» за різними рівнями господарювання (складено авторами на засадах систематизації джерела [24])

Мікрорівень	Макрорівень
1	2
Інноваційність полягає у розробленні або впровадженні технічно-продуктових чи інформаційно-управлінських рішень.	Інноваційність – результат покращення суспільних чи екологічних стандартів життя, впровадження нових соціально-політичних умов функціонування державного управління.

Інноваційність – це якісно нові можливості та здібності господарюючих суб'єктів для розповсюдження

різних типів інновацій за посередництвом запозичення їх з будь-якої відмінної техніко-технологічної, організаційно-управлінської, соціальної, інвайронментально-економічної, інституційної та іншої сфер зовнішнього оточення [16], визначаючи її притаманною активним учасникам [25] національної інноваційної системи, а інновативність, навпроти, першочергово характерною для пасивних підприємств [26] науково-виробничого сектору економіки.

Терміном інноваційність позначається результат впровадження інтелектуального рішення і отримання нового продукту, процесу, методу. Таким чином, інноваційність – процес і результат впровадження інновацій, а інновативність – спосіб мислення, що забезпечує схильність людини або компанії до впровадження інновацій [27]. Інновативність таким чином породжує інноваційну диспозицію як дзеркальну реакцію в широкому загалі та виступає формуючим фактором інноваційної культури. В свою чергу, окрім показника оцінки стану протікання інноваційного процесу, інноваційність можна розглядати в якості позитивного результату проміжної ланки впровадження інновацій, відзначеного характером спричинення підвищення вірогідності досягнення стратегічних цілей суб'єкту інноваційного шляху розвитку.

Інноваційність є багатоаспектним поняттям, яке об'єднує досить велику низку різноманітних параметрів носія інноваційності, що пов'язані з його готовністю до здійснення та (або) отриманими (наявними) результатами інноваційної діяльності [7], за таким її визначенням позначаючи зв'язок з інноваційним потенціалом та обумовлено підтверджуючи його роль в продукуванні результатів інноваційної діяльності.

Враховуючи ресурсно-факторне підґрунтя інноваційного потенціалу та орієнтацію на інноваційну працю та інтелектуальний капітал у термінологічному базису інноваційної активності та їх причинно-наслідковий процесного спрямування взаємозв'язок, інноваційність та інновативність як показники якісної оцінки стану перетікання інноваційної діяльності суб'єкту (підприємства, організації, системи) провадження відносяться до вказаних категорій сфери інноватики відповідно.

Фундаментальна відмінність інновативності та інноваційності покладена в основу епітування науки об інноваціях, де сама наука називається інноватикою з причини залежності впровадження розробки, частіше в частині технологічного типу інновацій, або ідеї, в частині нетехнологічного типу, від особистісних характеристик та мислення людини, як інноватора, так і представника задіяних в роботі з інноваціями трудових ресурсів, а інноваційними називають породження її праці.

Інноваційність як економічно-виробниче практичне забезпечення вартісного уречевлення креативності забезпечується у своїй реалізації переходом інтелектуальної складової за стадіями інноваційного процесу та підтверджує наслідуваний зв'язок понять інновативності та інноваційності, з чого випливає доцільність розмежування показників оцінки означених понять з причини належності до двох великих за змістовним структурованим навантаженням блоків різновидів капіталу включно до систем показників їх оцінки, породжувана

вертикальним обернено-спрямованим впливом елементів різних рівнів висхідного та низхідного напрямку залежність капіталів яких описана в [28] структурно-логічній схемі формування причинно-наслідкового зв'язку інтелектуального та інноваційного капіталів.

А, оскільки в основі діяльності сфери інноватики лежать новітні ідеї та зв'язки, збереження досягнутих результатів на кожній стадії її учасниками та складовими органічної та техніко-технологічної природи природно продуковане, можна деталізувати подане визначення введенням наступних уточнень: інноваційність як економічно-виробниче практичне забезпечення вартісного уречевлення продуктів креативності – ідей в об'єктах матеріального світу (товари) та абстрактних оформлень (роботи та послуги з притаманною доречністю матеріальної сторони забезпечення отримання та прояву результатів) – забезпечується у своїй реалізації переходом інтелектуальної складової за стадіями інноваційного процесу при збереженні за кожним етапом ланцюга «розробка – комерціалізація» досягнутих на момент переходу характеристик розвитку.

У сучасній літературі фахівці виділяють такі основні значення поняття «інновація»: комплексне явище, процес, комерційне рішення чи кінцевий продукт, зміна виробничої функції. У той самий час постає необхідність у застосуванні терміну «інноваційність», який характеризує здатність інновації сприяти підвищенню економічної ефективності. При цьому інноваційність є якісною категорією. У той самий час «рівень інноваційності» є кількісною характеристикою інноваційної діяльності [24].

Така ознака інноваційності як ефект (економічний, технічний, соціальний), необхідна для відтворення інноваційного процесу [29], містить пряме відсилання до інноваційного потенціалу і відповідає ступеню інноваційності підприємства.

Останнім часом все більше емпіричних досліджень підтверджують, що інноваційність як особлива якість не має жодного прямого зв'язку з ефективністю діяльності фірми [2]. За інтерпретацією даного поняття як процесу і результату при твердженні Лігоненко Л.О. [7], що поняття «інноваційність» є похідним від поняття «інновація», тобто обумовлюється його сутністю, змістом та результатами інноваційної діяльності, прослідковується співвідношення з групою показників результативності.

Інноваційність як показник оцінювання належить до комплексних інтегральних показників, таких як конкурентоспроможність, інвестиційна привабливість, життєздатність, кредитоспроможність тощо. Рівень інноваційності – це інтегральний оцінний показник, що характеризує ступінь (міру) інноваційності підприємства [7]

Поняття інновативності та інноваційності можуть поєднуватись проміжною ланкою інноваційної сприйнятливості суб'єктів економіки.

Серед великого кола зазначення аспектів дефініції поняття інноваційної сприйнятливості визначається широкий спектр трактувань даного поняття, ускладнюючи його розуміння та змістовно-понятійну диференціацію по відношенню до типологічно подібних понять.

Окрім поняття «інноваційна сприйнятливість підприємства» [8], деякі автори застосовують його синоніми, зокрема: «сприйнятливість підприємств до інновацій та нововведень» [30-32], «прийнятність інновацій» [33], «інновативність» [34], «інноваційна спроможність» [35] тощо.

Аналізування літературних джерел дають нам змогу подати таке тлумачення поняття «інноваційної сприйнятливості підприємства» – це здатність підприємства оперативню акумулювати, оцінювати та аналізувати інформацію щодо параметрів його зовнішнього та внутрішнього інноваційного середовища, попередньо оцінювати доцільність реалізації інноваційних проєктів та матеріалізувати їх шляхом залучення та (або) створення нововведень і визначати на цій підставі напрями своєї інноваційної політики [8], що містить діаметральне відсилання за аспектом доцільності ухвалення управлінського рішення щодо реалізації інноваційного проєкту до інноваційної валідності, що буде розгляда- на нижче, та умовне віднесення даних показників до оцінки якісного стану відповідних етапів інноваційного процесу.

Російський науковець Альошин С.А. [36], під інноваційною сприйнятливістю промислового підприємства пропонує розуміти його здатність доцільно й раціонально використовувати найбільш доступні результати та ресурси інноваційної діяльності у сфері задоволення потреб ринку; своєчасно й ефективно створювати організаційно-економічні механізми, націлені на скорочення життєвого циклу створення інновацій та їх комерціалізацію; створювати гнучкі організаційні структури; формувати стратегію забезпечення конкурентоспроможності на основі нововведень; створювати особливу атмосферу в організації, використовувати й розвивати творчу ініціативу персоналу підприємства, а також передового досвіду й потенціалу фахівців у рамках міжфірмових угод і альянсів; приводити управління та організаційну структуру підприємства у відповідність до стратегії забезпечення конкурентоспроможності та факторів утримання конкурентних переваг [37].

З чого випливає кретириальність тлумачення інноваційної сприйнятливості надмікроекономічного рівня як здатності користуватися інноваційною інфраструктурою, каналами дифузії інновацій, здатності до включення в інформаційне середовище, що наслідково визначає стратегічну здатність як окремого суб'єкту, так і їх умовного за регіональним, формального за кластеризаційним принципом та фактичного за організаційно-правовим статусом об'єднань входження на ринок, займання ніші, збереження частки ринку та їх диверсифікації разом з наукоємною продукцією. Таке означення розширення меж визначення інноваційної сприйнятливості для підприємства відповідає регіональному та національному аспекту, окремим економічним зонам видів обох рівнів економічної структури.

Таке визначення інноваційної сприйнятливості виступає розкладанням на окремі структурні складові та завдання прикладного деталізованого продовження поняття інноваційності.

Процес сприйнятливості підприємством нововведень умовно можна поділити на два етапи: на першому, коли підприємство веде пошук інформації про нововведення, оцінює та аналізує дану інформацію та пара-

метри зовнішнього інноваційного середовища підприємства; другий етап – аналізуються можливості залучення та (або) створення нововведень, і визначається на цій підставі стратегія подальшого інноваційного розвитку підприємства. Вагому роль у прийнятті рішень на другому етапі відіграє здатність підприємства до інноваційного розвитку, яка визначається шляхом порівняння необхідного інноваційного потенціалу з наявним набором характеристик підприємства, які сприяють інноваційній діяльності [8].

На основі даних знань розробляються перспективні рішення щодо ефективного використання інноваційного потенціалу підприємств [8].

Під інноваційною здатністю підприємства розуміємо здатність підприємства до втілення інноваційних ідей, можливість і економічна доцільність вироблення і дифузії інновацій, здатність підприємства більш ефективно управляти інноваційними ресурсами [8], за доцільністю протиставляючи інноваційній валідності в підтвердження поступальної залежності її з інноваційною здатністю й інноваційною сприйнятливістю, а визначення останніх за можливістю, здатністю відповідає результатному підходу до визначення інноваційного потенціалу.

Зокрема, для цілей даного дослідження будемо керуватися трактуванням інноваційної сприйнятливості за О.Б. Мусійовською та розцінювати дане поняття проміжною ланкою станів і відповідностей їм та їх досягнення.

В свою чергу, зазначимо поєднання аспектів визначення інноваційної сприйнятливості за Альошиним С.А. диференційованого тлумачення інноваційної сприйнятливості та інноваційної здатності за О.Б. Мусійовською, прийнятого для цілей дослідження розмежування змісту понять інноваційної здатності та інноваційної сприйнятливості, що знайде своє відображення у наступній побудові їх взаємозв'язків в контексті аналізу результатів інноваційної діяльності.

Водночас, в основі всіх означених явищ (інноваційного розвитку, інноваційного процесу, інноваційної діяльності) лежить так званий інноваційний потенціал підприємства, що є комплексною характеристикою спроможності підприємства до інноваційної діяльності [38].

Варто відзначити, що високий рівень інноваційної сприйнятливості не є показником успішного інноваційного розвитку за умов відсутності належного рівня інноваційної здатності підприємства [8], визначаючи їх в сукупності інноваційних здатності та сприйнятливості поступальну залежність в набутті та підтримці підготовленості суб'єкта господарювання до першого і наступних впроваджень інновацій та відповідно до положень Керівництва Осло [39] щодо ототожнення факторів з результатами інноваційної діяльності [40] представляє їх формуючими внутрішнє інноваційне середовище чинниками різних стадій інноваційного процесу.

На противагу кола розгортання пов'язаних з інноваційністю питань, зокрема аспектів прояву інноваційної сприйнятливості, розглянемо поле протилежних йому, пов'язаних з інновативністю, понять.

Посилаючись на походження терміну «інноваційна диспозиція» перш за все зі сфери психологічної думки, зокрема психології та структури особистості людини,

необхідно спочатку зазначити тлумачення основного поняття з точки зору першоджерела за науковою галуззю.

Диспозиція особистості – схильність до певного сприйняття умов діяльності і до певної поведінки в цих умовах [41].

Інновативна диспозиція – це схильність особистості до змін і нововведень. Це складова всієї диспозиційної структури особистості. Треба думати, що інноваційна диспозиція має складну ієрархічну структуру, відповідну принципам організації загальної диспозиційної структури особистості [42].

При цьому слід розрізнити спрямованість інноваційності та інноваційну спрямованість. Інноваційна спрямованість інтегрує сукупність мотивів та цінностей, що визначають інноваційний характер діяльності, прагнення до нового, до досягнення успіху, вершин професійної майстерності, збагачення інноваційного досвіду, усвідомлення значущості інноваційних процесів [43]. Спрямованість інноваційності – схильність до прояву інноваційності в певній сфері життєдіяльності, де особистість воліє виступати суб'єктом впровадження нововведень [44].

З метою усунення неоднозначностей в найменуванні виду диспозиції в психології та сфері інноватики, орієнтують на прикметникову характеристику спрямованості в першій та усталене віднесення в другій, будемо використовувати означення «інноваційна» щодо диспозиції.

Інноваційна диспозиція в якості показника підтвердження набуття такої ознаки інноваційності, як здатність задоволення певних запитів споживачів у вигляді сприйняття нововведень та реалізованості його на ринку, проявляє свій зв'язок з інноваційною валідністю як парний інструмент двобічності оцінки одних і тих же об'єктів на підтвердження ефективності застосування дуального підходу в економічній науці. Зважаючи на це інноваційна диспозиція може виступати показником результативності зовнішнього середовища в стратегічному аспекті задоволення потреб споживачів. В свою чергу, інноваційна валідність може застосовуватися як показник внутрішнього середовища на предмет оцінки ефективності менеджменту суб'єкта господарювання та виконання контрольної функції, а з огляду на поширене ототожнення інноваційної активності з інноваційною активністю персоналу може опосередковано застосовуватися для оцінки як інноваційної активності, так і якості інтелектуальних ресурсів підприємств.

Як сприйнятливості суспільством втіленої в реальних продуктах та процесах нової ідеї за умови, що інновація визнана суспільством, якщо її приймають від 6 до 16% населення [45], інноваційна диспозиція забезпечує перехід від потенційних споживачів у відповідності до їх диференціації за критерієм позитивного сприйняття новацій за теорією адаптації Роджерса до реальних покупців, та, як наслідок, проявляє зв'язок з дифузиею інновацій.

Дифузія інновацій – це процес поширення нововведень у суспільстві, закономірності поширення нових продуктів, технологій, ідей серед потенційних споживачів (користувачів) з моменту їх появи. Термін набув

широкого поширення завдяки роботі Еверетта Роджерса «Дифузія інновацій» [9], 1962р. [46].

Але для цього потрібно інноваційне мислення, що означає інноваційне бачення, інноваційне розуміння, інноваційну свідомість і, на цій основі, – інноваційну діяльність. А їх сформувати можливо лише шляхом модернізації [47], вибудовуючи структурне розширення породжень інноваційно орієнтованої свідомості окремого індивіду й суспільства в цілому за ланцюгом інноваційна диспозиція – інноваційна культура – інноваційний простір.

Не малозначущою є інноваційна культура, визначена Законом України «Про пріоритетні напрямки інноваційної діяльності» як складова інноваційного потенціалу, що характеризує рівень освітньої, загальнокультурної і соціально-психологічної підготовки особистості та суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку економіки країни на інноваційних засадах [48], при чому поняття інноваційної культури ширше поняття інноваційної диспозиції як наступна стадія розвитку реакції суспільства на інновації [49] у прояві передування підготовленості на рівні обізнаності готовності до споживання інноваційної продукції в сутності інноваційної диспозиції.

Значення інноваційної культури зростає при переході від індустріальної економіки до економіки знань. У цих умовах необхідним є формування в суспільстві в цілому, а також у трудових колективах підприємств та установ зокрема стійкої традиції сприймати нове, здатності й готовності комплексно його використовувати в інтересах загального прогресу [14].

Аналіз наведених визначень свідчить, що практично всі вони розглядають інноваційну культуру на макрорівні і меншою мірою – на рівні окремої організації [14], спонукаючи до проведення порівняльної характеристики (табл. 3) даного якісного показника за відповідною диференціацією.

Таблиця 3 – Порівняльна характеристика дефініцій понять «інноваційна культура (суспільства)» та «інноваційна культура організації» (складено авторами на засадах систематизації джерел [14, 50])

Інноваційна культура (суспільства)	Інноваційна культура організації
1	2
Інноваційна культура – це стійка система норм та правил здійснення нововведень в різних сферах життя суспільства, що склалася історично та притаманна певній соціокультурній спільноті.	Інноваційна культура на рівні організації (підприємства чи установи) як накопичені знання, досвід, переконавання, особливості поведінки і взаємовідносин персоналу (менеджерів, інженерно-технічних працівників, робітників), систему його мотивації, порядки в організації тощо, які характеризують ступінь сприятливості окремих працівників, груп працівників (підрозділів) і організації у цілому до нововведень, готовність втілити їх у нові продукти, технології, управлінські рішення тощо.

Узагальнення підходів різних авторів до визначення сутності інноваційної культури показує, що вона відіграє роль соціокультурного механізму регуляції інноваційної поведінки людини [14].

Інноваційна культура – це система цінностей, що відповідають інноваційному розвитку суспільства, держави, регіонів, галузей економіки, підприємств, уста-

нов, організацій і відображають індивідуально-психологічні якості, інші найважливіші соціальні цінності людини, які сприяють формуванню та розвитку інноваційно активної особистості [51], подаючи дане поняття у взаємозв'язку макро-, мезо- та мікрорівнів господарювання.

Інновації утворюються поза системою і не лише в наукових інституціях. Замість самостійно їх створювати, можна імпортувати і з невеликим зусиллям вирішувати власні завдання. Інноваційна культура створює умови для розвитку креативності, сприяє асиміляції, пропагує зміни, добре функціонує в змінному середовищі. Інноваційна культура динамічна, нові цінності змінюють старі. У інноваційній культурі цінуються креативність та відповідальність [52].

Проте інноваційною культурою структурне розширення породжень інноваційно орієнтованої свідомості не обмежується.

Інноваційна ємність – це здатність країни виробляти та перетворювати у джерело доходу нововведення протягом тривалого періоду часу [10], що прямо говорить про отримання відчутних результатів від перетворення ідей в «живі» споживчі та конкурентоздатні продукти та відповідно про можливість застосування даного показника в оцінці результатів інноваційної діяльності макроекономічного рівня і аналізі ефективності.

На думку Джефрі Фурмана, Майкла Портера та Скота Стерна, інноваційна ємність характеризує ступінь сприятливості умов, створених для нововведень [10], що:

- з одного боку, масштабує інноваційну сприйнятливість за поєднанням характеристик, особливостей та факторів внутрішнього середовища суб'єктів інноваційної системи та зовнішнього середовища активних та пасивних підприємств-створювачів інновацій й відповідно характерних та орієнтованих на подальше структуротворче продукування та тиражування результатів;

- з другого боку, протиставляє даний показник інноваційній диспозиції та інноваційній культурі, як її масштабного слідства, за видовою ресурсною складовою джерела походження в принциповому розділі ресурсів на людські та інші, в черговий раз побічно підтверджуючи позицію людського капіталу як головного фактору виробництва в новій економіці знань та як володіючого найбільшою рушійною силою в інноваційному розвитку серед інших потенціалів;

- з третього боку, виступає відносною характеристикою зовнішнього середовища на протигагу ступеню інноваційності підприємства з його безпосередньою належністю до внутрішнього середовища, і, як наслідок, оголює дуальний, за протилежним розміщенням щодо меж дії і підконтрольності суб'єкту господарювання, зв'язок інноваційної ємності з інноваційністю та паралельно з інноваційною диспозицією й наслідково інноваційною культурою.

Оскільки інноваційна ємність за своїм змістовним навантаженням об'єднує поняття інноваційної сприйнятливості й ступеню інноваційності в макроекономічній площині, видова ресурсна орієнтованість показників розглядає сукупності понять дзеркально фундаментальному поділу інтелектуального капіталу на люд-

ський та структурний поділяє показники за сутнісною відмінністю інноваційно та інновативно направлених станів та процесів, а інноваційна ємність та інноваційний простір, зокрема відповідне відношення даних понять до зазначених напрямлень та включеності першого у друге, об'єднує їх на макроекономічному рівні в єдину картину різно направлених характеристик поля виникнення інноваційних результатів.

Інноваційний простір представляє собою складну структурно-змістову квінтесенцію взаємодії суб'єктів інноваційної діяльності (інноваційних інститутів) в рамках підприємницького простору (задня отримання комерційного результату) долучаючи необхідні інформаційні ресурси з інформаційного простору з метою створення та розповсюдження інноваційного результату (інтелектуальний простір), розвитку НТП (технічний простір) на основі залучення власних чи зовнішніх інвестицій (інвестиційний простір) [53].

Інноваційний простір – специфічне довкілля, в якому перебувають суб'єкти інноваційної діяльності, відносини між ними, отримані інноваційні результати та продукція. До нього включено такі елементи або складники: 1) об'єкти інновацій – основну ланку в інноваційній діяльності; 2) суб'єкти інноваційних відносин; 3) системний комплекс взаємних стосунків між елементами інноваційної діяльності; 4) інноватика (інструмент, який забезпечує інноваційні перетворення) [54], де:

- з одного боку, значеннєво віддзеркалюється структура інноваційної системи (НІС) за включеністю в її склад інноваційної інфраструктури [25] та, відповідно, інноваційний простір виставляється предметною областю щодо функціонування об'єкту інноваційної системи;

- з другого боку, за визначенням вбачається цільова належність до засадничого об'єкту наукового дослідження – результатів інноваційної діяльності, – окреслюючи межі соціально-культурного, науково-виробничого, економічно-правового поля їх виникнення, розповсюдження, використання і вивчення;

- з третього боку, зазначається зона формування та застосування інформаційного-аналітичного забезпечення їх управління, контролювання та оцінювання за включеністю суб'єкту підприємницької діяльності, першочергово в національний, інноваційний процес, обґрунтовуючи вміщення в інноваційному просторі системотворчої сукупності показників аналітичного огляду відповідного об'єкту.

Інноваційний простір ширше інноваційної ємності з причини підвищеного рівня ризиковості провадження інноваційної діяльності та принципом поділу підприємств її здійснення на потенційно інноваційні та інноваційно активні за аспектом результативності комерціалізації розробок і досяжності цілей.

Необхідно відзначити об'єктивність даного погляду на співвідношення оціночних понять інноваційної діяльності системною єдністю її результатів в межах національної інноваційної системи при поділі на результати-донори та результати-реципієнти (-акцептори) [40] із спадковою відповідною диференціацією підприємств-учасників трансферу технологій.

Окремо необхідно подати тлумачення значення та провести визначення місця у взаємозв'язках досліджу-

ваних показників оцінки інноваційної діяльності інноваційної валідності, зокрема щодо введення даного показника в систему оцінювання як зазначеного специфічного виду економічної діяльності, так і його результатів.

Для достовірності прогнозу, більш ретельного вивчення факторів впливу, стохастичних флуктацій пропонуємо впровадити апарат валідності – це така властивість, що дозволяє виносити задовільне чи незадовільне судження стосовно отриманих результатів, враховуючи склад і розмір вибірки, на якій проводилася валідація завдання тобто чим менший обсяг вибірки – тим менш надійні статистичні дані [12].

Оскільки, упровадження нововведень може створювати різні види ефектів, а під ефектом розуміють досягнутий результат у його матеріальному, грошовому, соціальному чи інших вимірах. Ефект характеризує результат інноваційної діяльності організації внаслідок зміни стану певного об'єкта під впливом зовнішнього або внутрішнього фактора, насамперед інноваційного. Для виміру окремих видів ефекту використовують специфічні показники, які кількісно чи якісно характеризують результати, їх врахування відображає полімотивацію інноваційних процесів [55], одним з яких з огляду на схожу з поняттям результативності з одного боку характеризувану ним сторону оцінки отриманих результатів може бути інноваційна валідність.

Саму інноваційну валідність можна представити [17] як міру відповідності прикладної цінності отриманого результату заданим цілям і вимогам та ступінь дієвості, ефективності й практичної значущості (застосовності) нового знання, товару, рішення в заданому ракурсі.

Саме за відповідність отриманих результатів поставленим цілям інноваційну валідність можна віднести до групи показників результативності, а з іншого боку даний показник має відношення до оцінки ефективності інноваційної діяльності як неочікуваної (позапланової) в частині дієвості, ефективності й практичної значущості застосовності, завдяки чому інноваційну валідність можна вважати вододіючою універсальною двополярністю.

В управлінні інноваційною діяльністю та контролюванні отримання від комерціалізації розробок результатів позитивного характеру і спрямування на подальші розширення їх продукування й сталий відповідного типу розвиток, виходячи з сутнісного наповнення понять, показник інноваційної сприйнятливості (здатності) та показник інноваційної валідності може використовуватися на вході та на виході інноваційного процесу, циклу, окремого етапу інноваційного процесу та в рамках окремого інноваційного проекту відповідно і, як наслідок, в оцінюванні результатів інноваційної діяльності мікрорівня.

Також інноваційна валідність буде корисною для оцінки зміни стану інновативності, інноваційності, інноваційної здатності, інноваційної сприйнятливості на мікрорівні та інноваційної диспозиції, інноваційної культури, інноваційної ємності, інноваційного простору на статистичному проміжному та найвищому рівні господарювання за ланцюгом руху створення результатів, та в оцінці інноваційної діяльності загалом у засто-

суванні до кожного окремого поняття або показника сфери інноватики.

Результати дослідження. З метою подальшої побудови модулю показників та впорядкування системності розміщення елементів необхідно надати роз'яснення щодо залежностей і впливів як передумова їх схематичного зображення.

В описі зв'язків і взаємності впливів будемо відштовхуватися від інновативності та інноваційності як основних факторів забезпечення руху інноваційного процесу за стадіями, а інноваційну сприйнятливості та інноваційну диспозицію розглядати як проміжні ланки між ними в забезпечення об'ємності та довершеності інноваційної діяльності.

Інновативність за своїм відображенням якісного рівня готовності господарюючої системи до інноваційних змін у здійсненні прямого впливу в напрямку інноваційної сприйнятливості виступає її первісною на противагу аналогічного напрямку впливу від інноваційної диспозиції визначенням готовності учасників інноваційної праці до створення та втілення інновацій в життя.

Сутність зворотного характеру взаємозв'язку інновативності й інноваційної диспозиції з підкріпленням дифузійною інновацій прямо демонструє готовність виробничо-споживчого сектору економіки до вжитку наукоємної продукції та опосередковано вдавання до несвідомого сарафанного, від вірусного до понад партизанського, маркетингу, а інновативності з інноваційною культурою – в контексті інноваційної асиміляції включення в процес рутинізації комерціалізованих новітніх наступних груп споживачів за критерієм відкритості до новинок за дифузійною моделлю Е. Роджерса.

Інноваційна диспозиція, виступаючи субпроміжною ланкою інноваційної культури з інновативністю та інноваційністю, проявляє опосередкований зв'язок з зазначеними категоріями-показниками якісної оцінки як наступної стадії розвитку реакції суспільства на інновації, де інноваційна ємність вслід за відповідно означеною культурою виступає продовженням поєднання інновативності та інноваційності, а їх сполучення з інноваційною сприйнятливості визначає результат виконання довгострокової перспективи на макрорівні інноваційного простору.

Інноваційна сприйнятливості виступає проміжною ланкою між інновативністю та інноваційністю, визначаючи їх прямиий та зворотний комплексний поступальний вплив на ряд інших досліджених понять.

Як показує практика, інноваційна сприйнятливості залежить від безлічі факторів, все різноманіття яких по відношенню до суб'єкта господарювання можна поділити на зовнішні і внутрішні. Найбільш важливу роль відіграють зовнішні чинники, які представляють собою віддзеркалення загального стану і характеру розвитку ринкових відносин в економіці. До числа таких факторів можна віднести: рівень розвиненості кредитно-фінансової системи, стан інвестиційного клімату, якість освіти, наявність системи державної підтримки інновацій та деякі інші [56], що досить широкою спільністю чинників об'єднує поняття інновативності, інноваційності та інноваційної сприйнятливості.

Зворотний вплив між інноваційною сприйнятливістю на інновативність проявляється у готовності до активізації інноваційних ресурсів та прояву інноваційної активності, опосередковано визначаючи подовження руху в напрямку зациклювання характеру впливу від інноваційної диспозиції та інноваційної культури за прямим впливом.

Прямий вплив інноваційна сприйнятливість на інноваційність здійснює, оголюючись задіянням інноваційного потенціалу підприємства в започаткуванні та створенні плинну життєвого циклу інновації як комплексна характеристика спроможності підприємства до інноваційної діяльності та в становленні шляху практичного досягнення стратегічних цілей інноваційного розвитку виконанням короткострокових завдань після маючого плановий характер підготовчого етапу набуття відповідного ресурсного підґрунтя.

Тлумачення інноваційної сприйнятливості як здатності до оперативного збору та обробки інформації для цілей доцільності здійснення впровадження інновацій у зворотному впливі виражає дане поняття як деталізоване продовження інноваційності за аспектом побудови інформаційно-аналітичного забезпечення комерціалізації інноваційних проєктів, прямо визначаючи важливість врахування цього показника в формуванні інструментарію системи контролю на підприємстві.

Інноваційна сприйнятливість виступає субпроміжною ланкою між інноваційною здатністю та інноваційною валідністю зі встановленням прямого поелементного впливу в частині первинного позначення коректності управління під час планування та полегшення визначення характеру контрольних заходів, уточнення інструментарію контролю в залежності від кожного впровадження окремого інноваційного рішення на протязі всього періоду комерціалізації та рутинізації інновації від подальшого розширеного відтворення в товарообігу, а зворотного в частині підвищення ефективності управління на підставі інформаційно-аналітичних результатів контролювання процесу отримання розгляданого типу економічних результатів в підтвердження циклічності інноваційної діяльності.

Інноваційна здатність підприємства виявляється за рахунок його інтелектуального потенціалу, в основі формування якого є інтелектуальний капітал [8], слугуючи підтвердженням доцільності взаєморозміщення елементів схематичного зображення системності взаємозв'язку сукупності показників оцінки при притаман-

ному їм факторному впливі на формування та виявлення результатів інноваційної діяльності різних порядків та проміжків етапності процесу реалізації розробок.

Прямий вплив інноваційності на інноваційну диспозицію, виставляючи її проміжною ланкою між інновативністю та інноваційністю, демонструє циклічність збереження та руху готовності учасників на рівні інноваційної системи створювати, виробляти й споживати товари з інноваційною складовою в забезпечення результативності провадження інноваційної діяльності.

Інноваційність як економічна категорія відзеркалює систему відносин між носієм інноваційності та зовнішнім середовищем щодо наявності ознак, які характеризують передумови виникнення та (або) вже отримані проміжні та (або) кінцеві результати інноваційної діяльності, в чому проявляється зворотність взаємозв'язку з інноваційною диспозицією в пасивній, історично й економічно визнаній, реторсії учасників ринку щодо потенційних покупців у посуванні свої товарів в контексті заохочення до зміни звичок споживання, при чому участь у формуванні інноваційної диспозиції населення та інноваційної культури регіону та країни залежить не від долі підприємств та їх об'їдань, а від новизни, широти функціонального призначення й адаптивності прикладної застосовуваності нового продукту, особливо це притаманно епохальним, радикальним інноваціям, також від ефективності рекламування та менеджменту, в особливості у врахуванні розмаїття факторів турбулентності зовнішнього середовища.

І весь цей процес інноваційного руху відбувається в межах інноваційного простору, формуючи в ньому робоче поле для виникнення та продукування результатів комерційного втілення досягнень НДДКР інноваційної ємності, з чого перше з означених понять сфери аналітики являється ширше другого за принципом відмінності ВВП та ВВП.

За охарактеризованим вище підходом наслідуваного співвідношення за ланцюгом руху створення результатів інноваційної діяльності з іншими показниками оцінки категорій інноватики поняття інноваційної ємності виступає сполучною ланкою з інноваційним простором для блоків інновативноцентрованих, таких як інноваційна диспозиція, інноваційна культура, та інноваційноцентрованих понять, таких як інноваційно піднесені здатність, сприйнятливість, валідність.

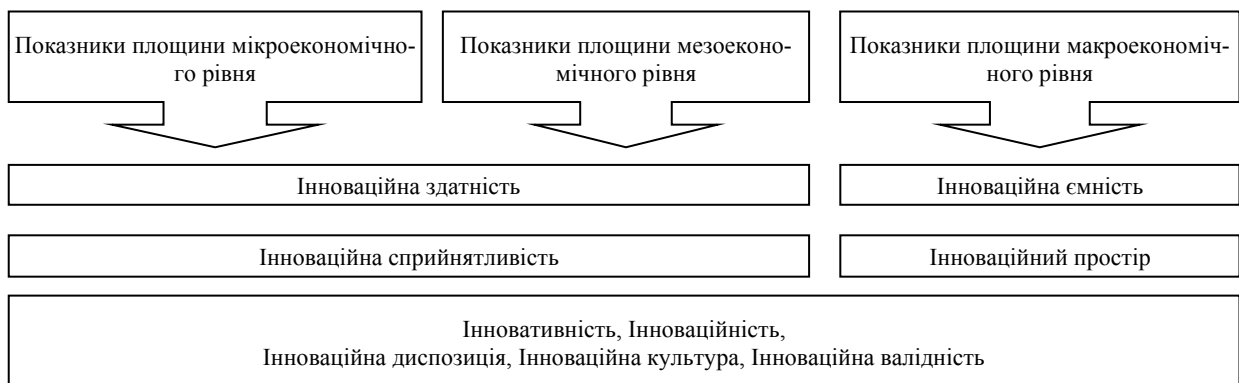


Рис. 1 – Сутнісно-логічне віднесення досліджених понять-показників оцінки результатів інноваційної діяльності промислових підприємств до рівнів господарювання (авторська розробка)

Відповідно до отриманих результатів наукових вишукувань за обраною тематикою дослідження для подальшої схематичної побудови їх комплексного взаємозв'язку проведемо сутнісно-логічне віднесення приведених понять-показників до рівнів господарювання (рис. 1) та відобразимо цю диференціацію у подальшому схематичному зображенні взаємозв'язків.

Виходячи з окремих змістовних й дієвих аспектів ряду показників з підтвердженими ототожненими та опосередкованими зв'язками, опираючись на різні мікро та макроекономічні поняття інноваційної науки, та висновків щодо питань їх взаємного сполучення, вбачається доцільним зазначити місце інноваційної асиміляції на ряду з інноваційною дифузиею в комплексності оцінювання результатів інноваційної діяльності.

Інноваційна асиміляція в напрямку інновативної спрямованості за зв'язком з інноваційною диспозицією і наслідково з відповідного характеру культурою та інноваційна дифузія в напрямку інноваційної спрямованості за зв'язком з інноваційною сприйнятливостю та інноваційною ємністю, рух яких по прямому та зворотному впливам рівновеликий та значимий, поділяє блок показників на два дуально розміщених поля відповідних понятійних характеристик.

Оскільки впровадження інновацій потребує наявності певних важелів (показників) впливу, можна наголосити на потребі формування цілісної системи показників загалом, що відбиватиме різні напрямки оцінки результатів інноваційної діяльності.

Враховуючи здобутки проведеного дослідження щодо змістовного наповнення понять та його вираження у функціональному призначенні показників, виникає впливаюча з викладеного вище потреба розгляду застосовності агрегування (інтегрування) до показників якісної оцінки з огляду на існування кількісного вираження та / або можливість кількісного виміру деяких показників таких, як ступінь інноваційної сприйнятливості, інноваційна валідність, та суміщення якісного та комплексного методичних підходів до оцінювання результатів інноваційної діяльності в співрозміщенні показників у сукупності їх оціночних можливостей.

З чого випливає можливість створення сукупної величини якісної оцінки результатів на базі приведених показників як інтегральний елемент системи оцінювання, враховуючи такі особливості окремих показників, як наступна.

Інноваційність характеризує як векторну величину, яка характеризує інноваційний об'єкт чи процес через сукупність оцінок ознак, що визначають інноваційність [57]. При цьому не обґрунтовано, чим зумовлений такий вибір – наскільки це є векторна величина чи порядок розрахунку [24].

Специфіка системного підходу визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкту і забезпечуюючих її механізмів, на виявлення різноманітних типів зв'язків складного об'єкту і зведення їх в єдину теоретичну картину [58] визначає в основі даного методу структурність побудови даного наукового знання щодо представлення взаємозалежності наведеної сукупності показників аналізу у їх застосовності в оцінюванні результатів комерціалізованого

втілення розробок орієнтовано на поетапність виокремлення проміжних і кінцевих ефектів досліджуваного характеру отримання результатів та використання показників за стадіями інноваційного процесу.

Поетапність виокремлення проміжних і кінцевих ефектів, як різновидів кількісного, зокрема вартісного, виміру результатів, так і самих результатів, визначається місцем їх зародження як першоджерела на окремих об'єктах інноваційної системи, позначаючись мікроекономічним рівнем, в очевидних різновидах, першочергово в якості інноваційної продукції й інноваційного доходу, та подальшим рухом за розширенням таксономічного ряду результування наслідків комерціалізації нововведень, зокрема на результати першого, другого та наступних порядків, на вищі рівні господарювання за каналами поширення інновацій та каналами збуту продукції з паралельною дією інноваційної асиміляції, за участю інноваційної інфраструктури з одночасною диференціацією за стадіями інноваційного процесу та структуруванням за масштабами впливу на аспекти функціонування суб'єкту інноваційного підприємництва та розгортання інноваційного розвитку.

На підставі такого структурного різноманіття розширення результатів інноваційної діяльності вибудовується структура формування комплексності оцінки перетікаючого одного показника в інший.

Послідовність переходу виокремлених показників ілюструє стадії перетікання інноваційного процесу на всіх рівнях господарювання, дозволяючи об'єднати їх в окремий блок комплексної оцінки результатів інноваційної діяльності з огляду на широту їх різноманітності та тісні зв'язки з окремими та попарними економічними категоріями сфери інноватики.

Такі наслідкові зв'язки показників оцінки різнобічності інноваційної діяльності, зав'язані на інновативних категоріях та їх глибинних породжуючих залежностях, формує багатоступеневе інформаційно-аналітичне охоплення інноваційної діяльності і доводить її системність при існуванні в умовах невизначеності та підвищених ризиків.

Сукупність показників в переплетеннях своїх взаємозв'язків, подане обґрунтування яких між розглядаєними показниками проявляється в розміщенні елементів по відношенню один до одного, утворюють аналітичний блок комплексної поступальної структуротворчої оцінки результатів інноваційної діяльності промислових підприємств за рівнями господарювання на базі показників якісної оцінки різних аспектів інноваційної діяльності, що за його змістом у застосуванні щодо результатів інноваційної діяльності представляє собою модель, схематичне зображення якої представлено на рис. 2.

На зменшення громіздкості рисунку покликано вдавання до умовних позначень з поданням їхнього розшифрування у вигляді табл. 4.

З метою формування цілісної картини щодо побудованої моделі на ряду з розкриттям включеності кожного показника до неї пропишемо розташування елементів інноваційно орієнтованих показників та їх взаємозв'язків в аналізі результатів інноваційної діяльності за рівнями економічної структури національної еконо-

міки, знаходження показників на кордонах рівнів, їх суміжність.

Обґрунтування причин розміщення на економіко-господарських рівнях проведеного раніше відповідного їм співвіднесення показників розпочнемо з центрального блоку.

Оскільки створення та впровадження інновацій починається на окремому суб'єкті взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих активних та пасивних суб'єктів національної інноваційної системи, відлік формування інноваційних результатів бере свій початок з мікрорівня як середовища окремих осередків зародження ідей і формування їх завершених варіантів.

Таблиця 4 – Умовні позначення елементів аналітичного блоку оцінки результатів інноваційної діяльності

Умовні позначення	Розшифрування	Умовні позначення	Розшифрування
1	2	3	4
РІД	Результати інноваційної діяльності	ІЗд-ь	Інноваційна здатність
ІлР	Інтелектуальні ресурси	ІВ-ь	Інноваційна валідність
ІлК	Інтелектуальний капітал	ІД-я	Інноваційна диспозиція
ІнК	Інноваційний капітал	ІКра	Інноваційна культура
Ін-ь	Інновативність	ІЄм-ь	Інноваційна ємність
Іц-ь	Інноваційність	ІП-р	Інноваційний простір
ІСр-ь	Інноваційна сприйнятливість	ІДф-я	Інноваційна дифузія
–	–	ІАс-я	Інноваційна асиміляція

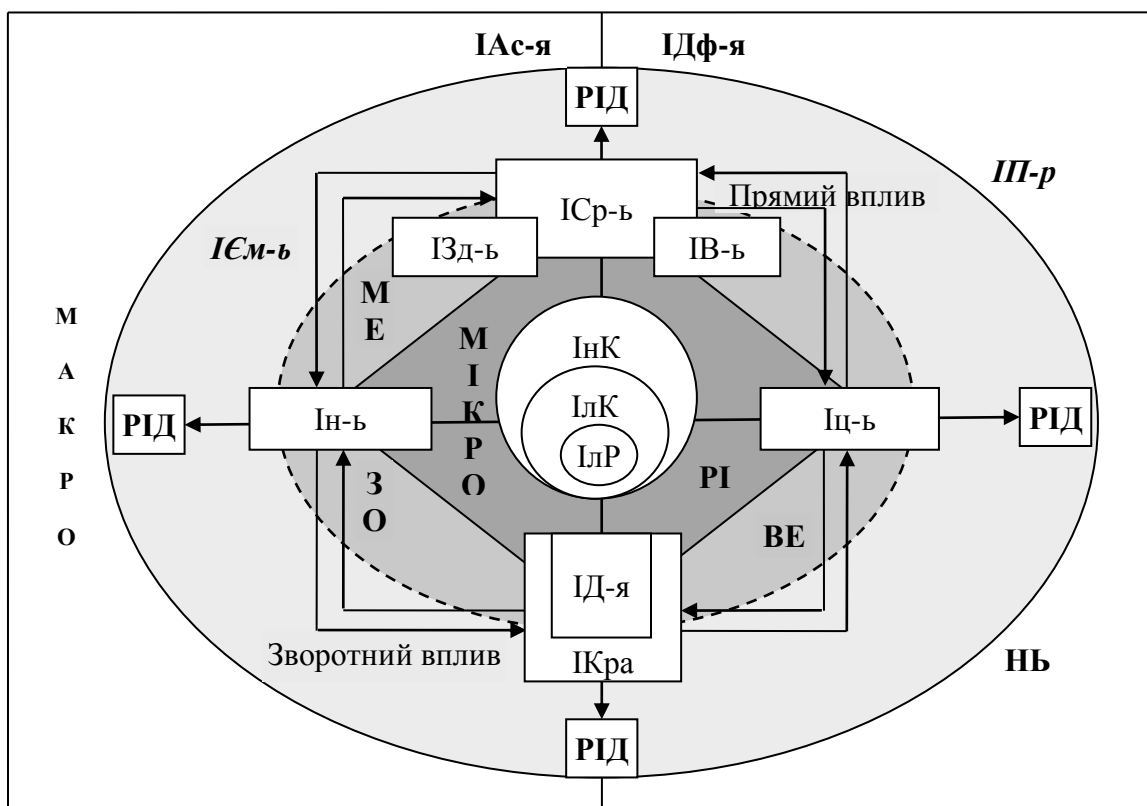


Рис. 2 – Модель якісної оцінки результатів інноваційної діяльності промислових підприємств за рівнями господарювання (авторська розробка)

Результати впровадження інноваційних розробок виникають в сфері дії структурного капіталу під керівництвом людського капіталу, формованого на підставі інтелектуально-особистісних характеристик людських трудових ресурсів в складі інтелектуального, з якого внаслідок вбудовування інновацій в систему останнього за змістом його структурних елементів та відповідністю типізаційної характеристики комерціалізованих нововведень та розробок сутнісному розкриттю частин інтелектуального виду капіталу суб'єктів підприємництва [28] еволюціонував й набув більшого значення інший тип нетрадиційного капіталу – інноваційний.

Інновативність в якості здатності до впровадження та інноваційність в якості здатності до поширення інновацій, як зазначалося вище, та одночасно являю-

чись характеристиками, які відображають якісний рівень готовності господарюючої системи, охоплюють здатність за усіма видами ресурсів, дозволяючи визначати інновативність та інноваційність сягаючими з мікрорівня по макрорівень.

За сутнісним розкриття та орієнтацією на окремих суб'єкт впровадження інновацій такі узагальнені якісні характеристики як інноваційна здатність та інноваційна спроможність з огляду на утворення окремими підприємствами в першу чергу мезосередовища, зокрема при кластеризаційних формуваннях та економічних зонах регіонального охоплення, відносяться до мікрорівневої зони національної економіки, а для макрорівня існують інші показники, ототожнено й масштабовано відбива-

ючі їх особливості у рівнево відповідному вищому господарюванні.

Посилаючись на авторське критеріально орієнтоване за результатами наукової розвідки термінування інноваційної сприйнятливості для мезоекономічного та макроекономічного рівнів та логічне причинно-наслідкове перегукування сутнісних аспектів сукупності показників оцінки за їх перекладанням на результати, розміщення інноваційної сприйнятливості та інноваційної здатності, відповідно, за ланцюговою реакцією визначається простягаючимся з найнижчого по найвищий економіко-господарський рівень.

Інноваційна диспозиція як частина інноваційної культури опосередковано включається до макросередовища через розширюваний наслідуваний розвиток зв'язку за інновативною готовністю з причини загальнолюдської притаманності її сутності не тільки виробникам інноваційної продукції, а й в першу чергу її споживачам, що визначає її розповсюдження на всі рівні господарювання паралельно каналам дифузії інновацій за готовністю до сприйняття та суміжно за готовністю до впровадження.

Інноваційна культура діленням по відношенню до організації на зовнішню та внутрішню простягається на всі три рівні господарської системи.

Стан інноваційної ємності в широкому сенсі визначає сприятливість інноваційного середовища з набуття, збереження та зміни інноваційного статусу суб'єктами інноваційного сектору економіки, визначаючи сферу її реалізації за межами мікроекономічного рівня.

Отже, за своїм сутнісним складом інноваційна ємність щодо інноваційності, як у випадку з інноваційною диспозицією та інноваційною культурою, виступає різновидом розширеного за масштабом осяжності розвитку змісту та охоплення учасників рівня інноваційної здатності суб'єктів господарювання, проте, на протигагу зазначеній в порівнянні ланці зв'язку, інноваційна ємність охоплює і інновативність за значенням образу мислення та місцем в отриманні та продукуванні результатування комерціалізації довершених ідей та дозволяє визначити рівень даного поняття як макроекономічний.

У відповідності до зв'язку утвореного комплексу взаємопов'язаних показників з інноваційною ємністю та включеності її в інноваційний простір для цілей врахування поетапності виокремлення проміжних і кінцевих ефектів досліджуваного характеру отримання за стадіями інноваційного процесу інноваційний простір було прирівняно до макросередовища з огляду на факт існування за видами економічної діяльності та характером економічної активності й інших видів її здійснення без впровадження принципово нових характеристик товарів, процесів, маркетингу та управління, а збереження виділення мезоекономічного та мікроекономічного покликано на підкреслення протікання специфічного різновиду економічної діяльності на різних рівнях господарювання.

Також границя рисунку завершується ототожненням макросередовища й інноваційного простору, так як наразі спостерігаються лише зародки формування інноваційного простору в глобальному масштабі економічного простору завдяки міжнародному трансферу технологій та наукової інтеграції.

Розміщення інноваційної валідності, інноваційної асиміляції та інноваційної дифузії в розрізі економіко-господарських рівнів знайшло своє відображення в частині розгляду даних показників.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Враховуючи специфіку поетапної диференціації та залучання до продукування подальших за ланцюговою реакцією, результати інноваційної діяльності, починаючи з окремого осередку їх зародження та впровадження на підприємствах науково-виробничого сектору інноваційної інфраструктури та активних учасників інноваційної системи, виникають від простих явних і відчутних різновидів у вигляді інноваційної продукції та рухаються у напрямку зміни станів і процесів, розширюються у просторі та часі до зміни технологічних укладів, з мікрорівня до глобальних масштабів.

Поглибимо характеристику аналітичності показників оцінки результатів інноваційної діяльності.

Сформована модель структурно, рівнево, системно взаємопов'язаних показників представляє собою за можливістю вбудовування елемент системи оцінювання результатів впровадження інновацій як на комерційній основі, так і орієнтовано на досягнення соціально значимих цілей.

А наявність і можливість вибору варіантів розрахунку кількісного виміру зазначеного переліку показників робить модель (комплексно) універсальною.

Збереження досягнутих характеристик розвитку створює та зміцнює базис для подальшого досягнення та масштабування сталості не тільки інноваційного, а й будь-якого розвитку.

У класифікації аналітичного інструментарію інноваційної діяльності можна виділити за порядком її здійснення три групи показників: готовності, виконання, результату.

Показники готовності до інноваційної діяльності, а значить й до отримання результатів в процесі інноваційної діяльності, зокрема в питаннях підвищеної ризиковості інноваційного розвитку як стратегічного результату з причини відсутності гарантованості позитивних результатів від впровадження інновацій включають інноваційну здатність, інноваційну сприйнятливість й інноваційність як їх агрегатну величину та інноваційну диспозицію й інновативність як запоруку існування істотних умов для застосування перерахованих.

Показники виконання поставлених завдань на досягнення цілей у вигляді отримання окремих заданих результатів характеризують процес здійснення впровадження інновацій та їх перетворення у готовий інноваційний продукт та включають інноваційну сприйнятливості (спроможність) як супровідну характеристику всіх стадій інноваційного процесу й відповідного економічного характеру здатність за ланцюговим зв'язком, інноваційну валідність як проміжну оцінку стадій за впровадження нововведення в частині отримання проміжних результатів.

Показники результатів застосовуються на виході інноваційного процесу в мікрорівневій площині або життєвого циклу інновацій на вищих господарських рівнях такі як інноваційна валідність, інноваційна диспозиція, інноваційна культура, інноваційна ємність та інноваційний простір як завершальна характеристика

формування інноваційного середовища, являючись його певним результатом за характером масштабу.

Інноваційна культура, а перш за все інноваційна диспозиція визначають інновативність і, як наслідок, інноваційність, повертаючи до показників готовності в підтвердження циклічності інноваційної діяльності.

Кожен з даних показників відноситься до різних груп за стадіями інноваційного процесу: готовності, процесу, оцінки контрольованих та неконтрольованих наслідків комерціалізації новацій, – а модель об'єднує їх в комплексності вимірювання результативності провадження інноваційної діяльності й, як наслідок, її результатів якісної направленості оцінки.

У відповідності до визначення результативності з огляду на загальнонаукову дефініцію результату кожен з досліджуваних показників окремо, а їх сукупність комплексно, на першій погляд, забезпечують оцінку якісного прояву результату. Оскільки результативність носить характер план-фактного аналізу, обрані показники необхідно розглядати як аналітичні інструменти результативності.

На виконання цілей віднесення за своїми сутнісними аспектами до груп оцінювання результативності або ефективності кожного показника з досліджуваного ряду в межах мети проваджуваного дослідження щодо накладання існуючого аналітичного інструментарію галузі інноватики на результати її втілення в їх оцінюванні можемо зробити наступний висновок:

- до показників групи результативності відносяться: інновативність та інноваційність за фундаментальним характером для інших показників та інноваційного функціонування суб'єкту підприємництва, інноваційна ємність та інноваційний простір як масштабні виявлення впровадження нововведень;

- до показників групи ефективності відносяться: інноваційна ємність;

- до груп показників результативності та ефективності одночасно відносяться: інноваційна здатність та інноваційна сприйнятливості як показники результативності через певний проміжок часу або певну кількість етапів на ряду з інноваційною здатністю та інноваційною сприйнятливостю за аналогією з першим в групі ефективності показником з причини наявності сутнісної спільності; інноваційна валідність, інноваційна диспозиція (як парний інструмент двобічності оцінки одних і тих же об'єктів) і наслідково інноваційна культура.

Віднесення даних показників до наведених вище груп підтверджує комплексність побудованої моделі в аналітичному застосуванні.

Збір даних для виміру частини показників з огляду на масштаб їх охоплення та відношення до певного рівня економічної структури створює складності в проведенні аналізу результатів інноваційної діяльності для окремих учасників інноваційного процесу, роблячи аналітичний огляд за ними та за певних умов публічним оцінюванням, та виводить їх застосування на національний, регіональний статистичний рівні.

З огляду на змістовне відсилання багатьох наведених понять і сутнісно відповідних їм показників до інноваційного потенціалу, за згаданим на початку ототожненим зв'язком, за умови інтерпретації його як різновиду результату [49] та інноваційної активності як

фактору-результату [40] відповідного виду економічної діяльності, даний аналітичний блок (модель) доцільно застосовувати загалом до оцінки РІДів за принципом трактування результату як такого і як певного виду за тематикою дослідження.

В результаті проведеного наукового вишукування щодо використання складових існуючого інструментарію економічного аналізу інноваційного спрямування в оцінюванні результатів реалізації нових розробок та ідей технологічного та нетехнологічного типу інновацій з врахування ланцюга створення інновацій за стадіями інноваційного процесу та рівнями господарської системи було не тільки детально обгрунтовано взаємність впливів і зв'язків, а й детально встановлено доцільність застосування обраного для аналізу набору показників в оцінювання означених результатів.

Уточнено сутнісні аспекти терміносистеми оціночних понять інноваційної діяльності в контексті дослідження відповідних взаємозв'язків щодо перекладання, розширення їх функціонального використання на результати комерціалізації інновацій.

Таким чином, на базі сукупності показників була сформована модель якісної оцінки результатів інноваційної діяльності промислових підприємств та зумовлена нею можливість подальшого виведення розрахунку інтегрального показника відповідної оцінки з градаціями за рівнями господарювання економічної системи з врахуванням особливостей та умов функціонування підприємств інноваційного статусу на них, який може стати елементом системи оцінювання інноваційних результатів.

Також охарактеризовано різні аспекти аналітичності перекладених показників оцінки результатів інноваційної діяльності щодо визначення їх належності до комплексних груп оцінювання результативності й ефективності та характерного віднесення до стадій інноваційного процесу або життєвого циклу інновацій.

Перспективами подальших досліджень даної виокремленої тематики вбачається вбудовування сформованої моделі взаємопов'язаних інноваційно орієнтованих показників в систему оцінювання результатів інноваційної діяльності, зокрема вивчення впливу показників інноваційної діяльності на оцінку її результатів.

Також потребує поглиблення вивчення змістовного наповнення та функціональної валідованої застосовності окремих з вивчених та комплексу показників в аналізі результатів інноваційної діяльності.

В загальному плані побудова системи показників аналізу результатів інноваційної діяльності, визначення критеріїв їх віднесення за доцільністю та валідністю, обгрунтоване розширення діапазону застосування існуючих прийомів та способів оцінки інших складових інноваційної сфери на результати комерційного втілення ідей з урахуванням поетапності їх виникнення за стадіями інноваційного процесу, таксономії результатів та спадковості впливу на подальше розширення їх різноманітності в ході розбудовування інноваційного розвитку, вбудовування нових та існуючих показників та формалізацій у вже сформовані та перебуваючі в стадії формування системи оцінювання, встановлення співвідношення нових і перевірених практикою, вироблення нових методик розрахунків прогностичного напрямку в цілях підвищення ефективності вибору

інноваційних проєктів, управлінських рішень, стратегічних коректив тощо визначає напрямки подальших досліджень інформаційно-аналітичного забезпечення

контролювання результатів заснованої на практичному введенні в оборот новачій діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волощук Л.О. Інноваційний розвиток та економічна безпека промислових підприємств: проблеми комплексного управління. [монографія] / Л.О. Волощук / Одеса: ФОП Бондаренко М.О., 2015. – 396 с.
2. Гнатюк Я.І. Інноваційність як основа розвитку конкурентоспроможності / Я.І. Гнатюк // Наукові записки. – 2014. – 1-2 (46-47). – С 32 – 38 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nz_2014_1-2_7.pdf
3. Голубенко А.А. Анализ возможностей инновационного развития в процессе формирования стратегических направлений инновационной деятельности предприятия / А.А. Голубенко // Экономика промышленности. – Донецьк: Інститут економіки промисловості НАН України, 2002. – №2 (16). – С. 80-84.
4. Жихор О.Б. Інноваційний потенціал регіону та підходи до його оцінки // Коммунальное хозяйство городов. Научно-технический сборник. — 2006. — № 73. — С. 56—66.
5. Лляшенко С.М. Інноваційний менеджмент: Підручник. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2010. – 334 с.
6. Литвиненко А.О. Оцінювання сприйнятливості підприємства до впровадження інновацій / А.О. Литвиненко // Науково-тезничний збірник. – 2009. – № 87. – С. 156 – 162 [Е. рес.]. – Режим доступу: https://eprints.kname.edu.ua/11709/1/156-162_Литвиненко_АО.pdf
7. Лігоненко Л.О. Методологія та інструментарій оцінювання інноваційності підприємства / Л.О. Лігоненко // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2015. – № 3. – С. 105 – 117 [Е. рес.]. – Режим доступу: https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2015_3_105_117.pdf
8. Мусійовська О.Б., Гудзь О.І. Інноваційна сприйнятливість та інноваційна здатність у процесі формування інноваційної політики підприємства / О.Б. Мусійовська, О.І. Гудзь // Причорноморські економічні студії. – 2017. – Випуск 18. – С. 83 – 88 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://bses.in.ua/journals/2017/18_2017/20.pdf
9. Rogers, E.M. Diffusion of innovations. (4th ed.), NY: Free Press, 1995
10. Stern S, Porter M. E., Furman J. L. (2001). The determinants of national innovative capacity. Research Policy, forthcoming. – [Electronic resource]. – Access mode: www.isc.hbs.edu/Innov_9211.pdf
11. Федуллова І.В. Теоретичне обґрунтування сутності інноваційного потенціалу / І.В. Федуллова // Економічні науки: Вісник Житомирського Державного технічного університету. – 2009. – №1 (47). – С. 210 – 214.
12. Філіппова С.В. Стратегічний конкурентний аналіз розвитку інноваційних підприємств: прогностична валідність / Філіппова С.В., Карпенко Л.М. / Актуальні проблеми економіки. – 2016. – № 6. – С. 392-404 [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://eco-science.net/downloads/>
13. Шумпетер, Й. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия. Эксмо, 2007, с. 132-133.
14. Шипуліна Ю.С. Інноваційна культура організації: сутність, структура, підходи до оцінки / Ю.С. Шипуліна // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2010. – № 2. – С. 132 – 138 [Е. рес.]. – Режим доступу: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/209/1/3_6.pdf
15. Яценко О.В. Аналіз інноваційної активності промислових підприємств України / О.В. Яценко // Випуск наукових праць ЧДТУ. – 2009. – Випуск № 22. – С. 16 – 21 [Е. рес.]. – Режим доступу: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/88304/84148>
16. Дяба О.М. Інноватизація виробництва: теоретичні основи та прикладний аспект / О.М. Дяба // Інвестиції: практика та до-
свід. – 2017. – № 22. – С 27 – 31 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2017/8.pdf
17. Носовець О.І. Інноваційна діяльність та її результати: проблеми визначення як об'єкту контролю / О.І. Носовець, Л.О. Волощук // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Економіка, фінанси, облік, менеджмент і право: актуальні питання та перспективи розвитку» (Полтава, 22 червня 2019 р.) – К.: Центр фінансово-економічних наукових досліджень. 2019. – С. 57 – 61 [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/1ISLNWD71rJxvvdJzE0124M5odsVbdoCT/view>
18. Кондрашихін А.Б. Інноваційний простір туризму: теоретичне підрунтя і тенденції розвитку / А.Б. Кондрашихін // Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Гостинність, сервіс, туризм: досвід, проблеми, інновації» (Київ, 23 квітня 2015 р.) – К.: Видав. центр КНУЖіМ. 2015. – Т. 2. – С. 345 – 348 [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8760/2/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9A%D0%9D%D0%A3%D0%9A%D1%96%D0%9C.pdf#page=345>
19. Курс социально-экономической статистики. Под ред. Назарова М.Г. [Е. рес.]. – Режим доступу: http://www.std72.ru/dir/statistika/kurs_socialno_ekonomichesk_oj_statistiki_pod_red_nazarova_m_g/glava_35_statistika_innovacij/226-1-0-3887
20. Слободняк І.А. К вопросу о сущности категории «эффективность» / И.А. Слободняк, А.О. Таровых // Проблемы. Мнения. Решения. – 2014. – № 18 (312). – С. 59 – 68 <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-suschnosti-kategorii-effektivnost/viewer>
21. Баландин Е. С. Международные стандарты ИСО серии 9000-2000: Методические рекомендации по применению. / Е.С. Баландин, В.Г. Юдаева.– Ульяновск: УЛГТУ, 2003. – 90 с.
22. Результативность и эффективность [Е. рес.] – Режим доступу до скачування: <https://kochnev-af.livejournal.com/10378.html> – Назва з екрану.
23. Галюк І.Б. Теоретичні аспекти інноватизації як об'єктивного процесу розвитку економічних систем / І.Б. Галюк // Економічний вісник НГУ. — 2012. — № 3. — С. 12—17 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2012_3_4
24. Скворцов Д. І. Інновація, інноваційність та інноваційний розвиток з позицій економічної теорії/ Д.І. Скворцов // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2013. – № 776. – С. 309 – 314 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_776_47.
25. Носовець О.І. Інноваційна система в контексті визначення результатів інноваційної діяльності промислових підприємств / О.І. Носовець, Л.О. Волощук // Матеріали XIII Всеукраїнської науково-практичної конференції «Обліково-аналітичне забезпечення інноваційної трансформації економіки України» (Одеса, 30 – 31 травня 2019 р.) – К.: Одеський національний політехнічний університет. 2019. – С. 175 – 179 [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://economics.opu.ua/files/science/oblik/2019/tezy.pdf>
26. Носовець О.І. Місце інноваційної інфраструктури у визначенні результатів інноваційної діяльності промислових підприємств / Носовець О.І., Волощук Л.О. // Науковий журнал «Проблеми економіки». – 2019. – № 3 (41). – С. 123 – 132 [Е. рес.]. – Режим доступу: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-3_0-pages-123_132.pdf

27. Что такое инновативность и зачем она нужна [Электронный ресурс] – Режим доступа к скачиванию: <https://viafuture.ru/sozdanie-startapa/innovativnost-eto> – Назва з екрану.
28. Nosovets O.I. Intellectual and innovative capital as an innovation activities results of industrial enterprises. / O.I. Nosovets, L.O. Voloshchuk, K.V. Kovtunenکو // Науковий журнал «Економіка: Реалії часу». – 2018. – № 4 (38). – С 49 – 60 [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://economics.opu.ua/files/archive/2018/No4/49.pdf>
29. Р.Б. Алтынбаев, Н.З. Султанов. Основы инноватики и управления проектами автоматизации производства. Оренбург. 2013
30. Бузько И.Р. Стратегическое управление инвестициями и инновационная деятельность предприятия / И.Р. Бузько, Е.В. Варганова, А.А. Голубенко. – Луганск: Изд. ВНУ им В. Даля, 2002. – 176 с.
31. Краснокутська Н.В. Інноваційний менеджмент: навч. посіб / Н.В. Краснокутська. – К.: КНЕУ, 2003. – 504 с.
32. Власенко В.В. Управління інноваційною діяльністю: автореф. Дис. на здобуття наук. Ступеня канд. екон. Наук. Спец. 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами» / В.В. Власенко. – Харків, 2004. – 20 с.
33. Алексеев И.В. Прийнятність інновацій і конкурентоспроможність підприємств / І.А. Алексеев, А.Г. Оленець // Теоретичні та прикладні питання економіки. 2009. – Випуск 19. – С. 147 – 153 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://www.tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2009_19/zb19_21.pdf
34. Шамина Л.К. Инновационный потенциал предприятия / Л.К. Шамина // Инновации. 2007.- № 9 (107) .- С. 58 – 60 [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnyu-potentsial-predpriyatiya/viewer>
35. Смолінська Н.В. Методичні підходи до оцінювання рівня інноваційної спроможності підприємства / Н.В. Смолінська // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2011. – № 4. Т.1. – С. 215 – 221 [Е. рес.]. – Режим доступу: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/23917/1/mmi2011_4_1_215_221.pdf
36. Алешин С.А. Формирование системы управления процессом производства новой продукции на промышленных предприятиях: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (управление инновациями)» [Текст] / С.А. Алешин – Орел. – 2011. – 24 с.
37. Якименко Н.В. Управління інноваційною сприйнятливістю як складова адаптивного управління інноваційним розвитком підприємств залізничного транспорту / Н.В. Якименко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 40. – С. 286 – 289 [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlinnya-innovatsiynou-spriyatlivistyu-yak-skladova-adaptivnogo-upravlinnya-innovatsiynim-rozvitkom-pidpriemstv/viewer>
38. Гершман М.А. Инновационный менеджмент [Текст] / М.А. Гершман. – М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2010. – 482 с.
39. Осло Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям / Совместная публикация ОЭСР и Евростата. – [Третье изд.] – М.: ЦИСН, 2010. – 192 с. [Е. рес.]. – Режим доступу: https://mgimo.ru/upload/docs_6/ruk.oslo.pdf
40. Носовець О.І. Аналіз нормативних засад термінологічного визначення результатів інноваційної діяльності промислових підприємств в Україні / Волощук Л.О., Носовець О.І. / Розділ 8 у колективній монографії «Інноваційна економіка: теоретичні та практичні аспекти». Випуск 4. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2019. – 524 с. – С. 128 – 155. [Е. рес.]. – Режим доступу: https://economics.opu.ua/files/scientific-base/monogr/mono_innov_econom_4_2019.pdf
41. Крюкова О.В., Рева М.В. Особливості екоціннісних диспозицій університетської молоді // О.В. Крюкова, М.В. Рева // Актуальні проблеми психології. – 2009. – Т. 7. – Випуск 20. – Ч.1 – С. 211 – 215 http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2009_20_1/sb20_ch1_51.pdf
42. Советова О.С. Инновативные диспозиции личности, их взаимосвязь и влияние на отношение к социальным изменениям / Канд. дисс. СПб., 1991. 188 с. [Е. рес.]. – Режим доступу: https://studbooks.net/1615426/psihologiya/innovatsionnaya_dispozitsiya_lichnosti
43. Шмелева Е. А. Структурно-функциональная модель инновационного потенциала педагога / Е. А. Шмелева, А. А. Червова, Л. Д. Мальцева, Н. Ю. Прияткина // Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Социальные науки. 2014. № 3(35). С. 177–184 [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/struktumno-funktsionalnaya-model-innovatsionnogo-potentsiala-pedagoga/viewer>
44. Кузнецова О. Спрямованість інноваційності в системі рис майбутнього психолога / О.Кузнецова // Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Психологічні науки. – 2018. –№ 1 (19). – С. 66 – 72 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Nauk_visnik-1-19-2018.pdf#page=66
45. Фатхутдинов Р. А. Разработка управленческого решения. — М.: Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1999. — 420 с.
46. Шаймиева Э.Ш. Актуальная исследовательская проблематика диффузионного процесса для формирования инновационно-технологической системы региона // Инновационный Вестник Регион. – 2010. – № 4. – С. 2 – 8 [Е. рес.]. – Режим доступу: https://www.elibrary.ru/ip_restricted.asp?grape=https%3A%2F%2Fwww%2Eelibrary%2Eru%2Fitem%2Easp%3Fid%3D15486866
47. Кремень В.Г. Інноваційність і освіта / В. Кремень // Рідна школа. – 2012. – № 4-5 (квітень–травень). – С. 7– 12 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_4-5_3
48. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» № 3715-VI від 08.09.2011 р. [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>
49. Nosovets Oleksandra. Innovative potential in the context of determining the innovative activities results of industrial enterprises/Nosovets Oleksandra, Voloshchuk Lidia//New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries: monograph / edited by authors. – 2nd ed. – Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2019–528p.–P. 312–337 [E.source]. – Access mode: <http://www.baltijapublishing.lv/download/all-science-3/39.pdf>
50. Социология: энциклопедия / [Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Евелькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко]. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с.
51. Инновационные технологии в гуманитарном вузе / В.И. Носков, А.В. Кальянов, О.В. Мирошниченко и др. ; [под ред. проф. В.И. Носкова]. – Донецк: ООО «Лебедь», 2002. – 288 с.
52. Швай Р.І. Творчість, креативність та інноваційність як поняття ключової компетентності / Р.І. Швай // Вісник Львівського Університету. – 2009. – Вип. 25. Ч.2. – С. 74 – 81 [Е. рес.]. – Режим доступу: <https://docplayer.net/63155403-Tvorchist-kreativnist-ta-innovaciya-yak-vazhlivi-ponyattya-suchasnoyi-pedagogiki-roksolyana-shvay.html>
53. Лохман Н.В. Категоріальні аспекти діалектики інноваційного простору / Н.В. Лохман // Торгівля і ринок України. – 2018. – № 1 (43). – С. 130 – 136 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tiru_2018_1_180
54. Кондрашихін А. Б. 2 Інноваційні засади соціально-економічного розвитку регіону: структурно-інституціональний аспект // Наукові праці НДФІ.– 2012. – Вип. 3 – № 3 (60). – С. 177–182 [Е. рес.]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npdfi_2012_3_28
55. Управління інноваціями [Текст]: навч. посіб. / Н. І. Чухрай, Л. С. Лісовська ; Нац. ун-т «Львів. Політехніка». – Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2015 – 277 с.
56. Шахбаев С.Р. Преодолевая «иммунитет» к инновациям. Проблемы инновативности российской экономики / С.Р. Шахбаев // Креативная экономика. – 2010. – № 11. – С. 3 – 8

[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-innovativnosti-rossiyskoy-ekonomiki/viewer>

57. Жежуха В. Й. Поняття інноваційності технологічних процесів машинобудівних підприємств // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку:

зб. наук. пр./відп. ред. О. С. Кузьмін. Л.: Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009.–564 с.
58. Баскаков А. Я., Туленков Н. В. Методология научного исследования: Учеб. пособие. — 2-е изд., испр. — К.: МАУП, 2004. — 216 с.: ил. — Библиогр.: с. 208–212.

REFERENCES

- Voloshchuk L.O. (2015) *Innovacijnyj rozvytok ta ekonomichna bezpeka promy'slovyx pidpry'emstv: problemy kompleksnogo upravlinnya* [Innovative development and economic security of industrial enterprises: integrated management problems: a monograph] Odesa: FOP Bondarenko M.O. (in Ukrainian)
- Gnatyuk. Ya.I. (2014) *Innovacijnist` yak osnova rozvytu konkurentospromozhnosti* [Innovation as a basis to develop competitiveness]. *Naukovi zapysky`* [Proceedings] (electronic journal), no. 1–2 (46–47), pp. 32–38. Available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nz_2014_1-2_7.pdf (accessed 05 May 2020).
- Holubenko A.A. (2002) *Analyz vozmozhnostey ynnovatsyonnoho rozvytya v protsesi formirovannya stratezhicheskikh napravleny ynnovatsyonnoy deyatel'nosti predpryatyia* [Analysis of opportunities for innovative development in the process of forming strategic directions of innovative activity of the enterprise]. *Ekonomika promyslovosti* [Industrial economics]. Donetsk: Industrial Economics Institute of the Ukrainian National Sciences Academy, pp. 80–84.
- Zhykhor O.B. (2006) *Innovatsiynyy potentsial rehionu ta pidkhody do yoho otsinky* [Innovative potential of the region and approaches to its assessment]. *Kommunal'noe khozyaystvo horodov* [Municipal economy cities] (electronic journal), no. 73, pp. 56–66.
- Ilyashenko S.M. (2010) *Innovatsiynyy menedzhment* [Innovation management]. Sumy: VTD «University Book». (in Ukrainian)
- Lytvynenko A.O. (2009) *Otsynuyannya spryynatlyvosti pidpryemstva do vprovadzhennya innovatsiy* [Assessment of the enterprise's susceptibility to innovation]. *Nauchkovotekhnichnyy zbirnyk* [Scientific and technical collection] (electronic journal), no. 87, pp. 156–162. Available at: https://eprints.kname.edu.ua/11709/1/156-162_Литвиненко_AO.pdf (accessed 07 May 2020).
- Lytvynenko A.O. (2015) *Metodolohiya ta instrumentariy otsynuyannya innovatsiynosti pidpryemstva* [Methodology and tools for assessing the innovation of the enterprise]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy* [Marketing and innovation management] (electronic journal), no. 3, pp. 105–117. Available at: https://mmi.fem.sumdu.edu.ua/sites/default/files/mmi2015_3_105_117.pdf (accessed 15 May 2020).
- Musiyovska O.B., Hudz' O.I. (2017) *Innovatsiyna spryynatlyvist' ta innovatsiyna zdatnist' u protsesi formuvannya innovatsiynoyi polityky pidpryemstva* [Innovative susceptibility and innovative ability in the forming process the innovation policy of the enterprise]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi* [Black Sea Economic Studies] (electronic journal), no. 18, pp. 83–88. Available at: http://bses.in.ua/journals/2017/18_2017/20.pdf (accessed 15 May 2020).
- Rogers, E.M. *Diffusion of innovations*. (4th ed.), NY: Free Press, 1995
- Stern S, Porter M. E., Furman J. L. (2001). *The determinants of national innovative capacity*. Research Policy, forth coming. Available at: www.isc.hbs.edu/Innov_9211.pdf (accessed 15 May 2020).
- Fedulova I.V. (2009) *Teoretychne obgruntuvannya sutnosti innovatsiynoho potentsialu* [Theoretical substantiation of the innovation potential essence]. *Ekonomichni nauky: Visnyk Zhytomyr's'koho Derzhavnogo tekhnichnogo universytetu* [Economic sciences: Bulletin of Zhytomyr National Technical University] (electronic journal), no. 1 (47), pp. 210–214. Available at: <http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/10719/1/The%20theoretical.pdf> (accessed 15 May 2020).
- Filyppova S.V., Karpenko L.M. (2016) *Stratehichnyy konkurentnyy analiz rozvytku innovatsiynikh pidpryemstv: prohnostychna validnist'* [Strategic competitive analysis of the development of innovative enterprises: prognostic validity]. *Aktual'ni problemy ekonomiky* [Current economic problems] (electronic journal), no. 6, pp. 392–404. Available at: <https://economics.net/downloads/> (accessed 16 May 2020).
- Shumpeter, Y. (2007) *Teoriya ekonomicheskoho rozvytya. Kapitalizm, sotsyalizm y demokratsiya* [Theory of economic development. Capitalism, socialism and democracy]. Moscow: Exmo (in Russian)
- Shypulina Yu.S. (2010) *Innovatsiyna kul'tura orhanizatsiyi: sutnist', struktura, pidkhody do otsinky* [Innovative culture of the organization: essence, structure, approaches to an estimation]. *Marketynh i menedzhment innovatsiy* [Marketing and innovation management] (electronic journal), no. 2, pp. 132–138. Available at: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/209/1/3_6.pdf (accessed 17 May 2020).
- Yatsenko O.V. (2009) *Analiz innovacijnoyi aktyvnosti promy'slovyx pidpry'emstv Ukrainy`* [Analysis of innovative activity of industrial enterprises of Ukraine]. *Vypusk naukovy`x prac` ChDTU* [Issue of scientific works of ChNTU] (electronic journal), no. 22, pp. 16–21. Available at: <http://ven.chdtu.edu.ua/article/view/88304/84148> (accessed 18 May 2020).
- Dy`ba O.M. (2017) *Innovatsiyna vy`robny`czstva: teoretychni osnovy` ta prykladny`j aspekt* [Production innovation: theoretical foundations and applied aspect]. *Investytsiyi: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience] (electronic journal), no. 22, pp. 16–21. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2017/8.pdf (accessed 18 May 2020).
- Nosovec` O.I., Voloshchuk L.O. (2019) *Innovacijna diyal'nist' ta yiyi rezul'taty: problemy` vy`znachennya yak ob'yektu kontrolyu* [Innovation activity and its results: definition problems as control object]. *Proceedings of the Mizhnarodna naukovopraktychna konferenciya «Ekonomika, finansy`, oblik, menedzhment i pravo: aktual'ni pytannya ta perspektyvy` rozvytku» (Ukraine, Poltava, June 22, 2019)*, Poltava, Center for Financial and Economic Research, pp. 57–61. Available at: <https://drive.google.com/file/d/1ISLNWD71rJxvvdJzE0124M5odsVbdoCT/view> (accessed 22 May 2020).
- Kondrashy`xin A.B. (2015) *Innovacijny`j prostir tury`zmu: teoretychne pidgruntya i tendencyi rozvytku* [Innovative space of tourism: theoretical basis and development trends]. *Proceedings of the II Mizhnarodna naukovopraktychna konferenciya «Gostynnist`, servis, turyzm: dosvid, problemy`, innovatsiyi» (Ukraine, Kyiv, April 23, 2015)*, Kyiv: Published. KNUKiM center, pp. 345–348. Available at: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/8760/2/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8%20%D0%9A%D0%9D%D0%A3%D0%9A%D1%96%D0%9C.pdf#page=345> (accessed 22 May 2020)
- Nazarov M.G. *Kurs socy`al'no-ekonomicheskoy staty'styky`* [Course of socio-economic statistics] (eds. Nazarov M.G.) Available at: https://www.std72.ru/dir/statistika/kurs_socialno_ekonomicheskoy_statistiki_pod_red_nazarova_m_g/226 (accessed 25 May 2020)
- Slobodnyak Y.A., Tarovix A.O. (2014) *K voprosu o sushhnosti` kategory`y` «effektyvnost'»* [On the question of the essence of the category «efficiency»]. *Problemi. Mneny`ya. Resheny`ya*. [Problems. Opinions. Solutions.] (electronic journal), no. 18 (312), pp. 59–68. Available at:

- <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-suschnosti-kategorii-effektivnost/viewer> (accessed 25 May 2020).
21. Balandy'n E.S., Yudaeva V.G. (2003) *Mezhdunarodnyye standarty Y'SO sery'y' 9000-2000: Metodicheskiye rekomendatsiy'y' po pry'meneny'yu* [ISO 9000-2000 series international standards: Guidelines for application]. Ulyanovsk: UINTU. (in Russian)
 22. Rezul'taty'nost' y' efekty'nost' [Effectiveness and efficiency]. Name from the screen. Available at: <https://kochnev-a-f.livejournal.com/10378.html> (accessed 28 May 2020).
 23. Galyuk I.B. (2012) Teorety'chni aspekty' innovaty'zatsiyi yak ob'yekty'vnogo procesu rozvy'tku ekonomichny'x sy'stem [Theoretical aspects of innovation as an objective process of economic systems development]. *Ekonomichny'j visny'k NGU* [Economic Bulletin of the NMU] (electronic journal), no. 22, pp. 16–21. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evngu_2012_3_4 (accessed 28 May 2020).
 24. Skvorcov D. I. (2013) Innovaciya, innovacijnist' ta innovacijny'j rozvy'tok z pozy'cij ekonomichnoyi teorii [Innovation, innovativeness and innovative development from the economic theory standpoint]. *Visny'k Nacional'noyi universy'tetu «Lviv's'ka politexnika». Menedzhment ta pidpry'yemny'ctvo v Ukrayini: etapy' stanovlennya i problemy' rozvy'tku* [Bulletin of the National University «Lviv Polytechnic». Management and entrepreneurship in Ukraine: formation stages and development problems] (electronic journal), no. 776, pp. 309–314. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPM_2013_776_47 (accessed 31 May 2020).
 25. Nosovecz' O.I., Voloshhuk L.O. (2019) Innovacijna sy'stema v konteksti vy'znachennya rezul'tativ innovacijnoyi diyal'nosti promy'slovy'x pidpry'yemstv [Innovation system in the determining context the innovation activities results of industrial enterprises] Proceedings of the XIII Vseukrayins'ka naukovo-prakty'chna konferenciya «Oblikovo-anality'chne zabezpechennya innovacijnoyi transformaciyi ekonomiky' Ukrayiny» (Ukraine, Odessa, May 30 - 31, 2019), Odessa National Polytechnic University, pp. 175–179. Available at: <https://economics.opu.ua/files/science/oblik/2019/tezy.pdf> (accessed 31 May 2020).
 26. Nosovecz' O.I., Voloshhuk L.O. (2019) Misce innovacijnoyi infrastruktury' u vy'znachenni rezul'tativ innovacijnoyi diyal'nosti promy'slovy'x pidpry'yemstv [The place of innovation infrastructure in determining the innovation activities results of industrial enterprises]. *Naukovy'j zhurnal «Problemy' ekonomiky'»* [Scientific journal «Problems of Economics»] (electronic journal), no. 3 (41), pp. 123–132. Available at: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2019-3_0-pages-123_132.pdf (accessed 01 June 2020).
 27. Chto takoe y'nnovaty'nost' y' zachem ona nuzhna [What is innovation and why is it needed]. Name from the screen. Available at: <https://viafuture.ru/sozdanie-startapa/innovativnost-eto> (accessed 01 June 2020).
 28. Nosovecz' O.I., Voloshhuk L.O., Kovtunenکو K.V. Intellectual and innovative capital as an innovation activities results of industrial enterprises. *Naukovy'j zhurnal «Economika: Realiji chasu»* [Scientific journal «Economics: Realities of Time»] (electronic journal), no. 4 (38), pp. 49–60. Available at: <https://economics.opu.ua/files/archive/2018/No4/49.pdf> (accessed 03 June 2020).
 29. Altinbaev R.B., Sultanov N.Z. (2013) *Osnovi y'nnovaty'ky' y' upravleny'ya proektamy' avtomaty'zatsiy'y' proy'zvodstva* [Fundamentals of innovation and project management of production automation]. Orenburg. (in Russian)
 30. Buz'ko Y.R., Vartanova E.V., Golubenko A.A. (2002) *Strategy'cheskoe upravleny'e y'nvesty'cy'yamy' y' y'nnovatsiy'onnaya deyatel'nost' predpry'yaty'ya* [Strategic investment management and innovative activity of the enterprise]. Lugansk: Y zd. VNU y'm V. Dalya. (in Russian)
 31. Krasnokuts'ka N.V. (2003) *Innovacijny'j menedzhment* [Innovation management]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)
 32. Vlasenko V.V. (2004) *Upravlinnyya innovacijnoyu diyal'nistyu* [Innovation management] (PhD) Kharkiv. (in Ukrainian)
 33. Alyksyeyev I.V. (2009) Pry'jnyatnist' innovacij i konkurentospromozhnist' pidpry'yemstv [Acceptability of innovations and competitiveness of enterprises]. *Teorety'chni ta pry'kladni py'tannya ekonomiky'* [Theoretical and applied issues of economics] (electronic journal), no. 22, pp. 16–21. Available at: http://www.tppe.econom.univ.kiev.ua/data/2009_19/zb19_21.pdf (accessed 05 June 2020).
 34. Shamy'na L.K. (2007) Y'nnovatsiy'onnij potency'al predpry'yaty'ya [Innovative potential of the enterprise]. *Y'nnovatsiy'y'* [Innovations] (electronic journal), no. 9 (107), pp. 58–60. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnyy-potentsial-predpriyatiya/viewer> (accessed 05 June 2020).
 35. Smolins'ka N.V. (2011) *Metody'chni pidxody' do ocinyuvannya rivnya innovacijnoyi spromozhnosti pidpry'yemstva* [Methodical approaches to assessing the level of innovative capacity of the enterprise]. *Marketynh i menedzhment innovatsiyi* [Marketing and innovation management] (electronic journal), no. 4, pp. 215–221. Available at: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/23917/1/mmi2011_4_1_215_221.pdf (accessed 07 June 2020).
 36. Alesh'n S.A. (2011) *Formy'rovany'e sy'stemi upravleny'ya processom proy'zvodstva novoy produkcy'y' na promishlenny'x predpry'yaty'yax* [Formation of a control system for the production process of new products at industrial enterprises] (PhD) Moscow (in Russian)
 37. Yaky'menko N.V. (2012) Upravlinnyya innovacijnoyu spry'jnyatly'visty' yak skladova adaptiv'nogo upravlinnyya innovacijny'm rozvy'tkom pidpry'yemstv zalizny'chnogo transportu [Management of innovation susceptibility as a component of adaptive management of innovative development of railway transport enterprises]. *Visny'k ekonomiky' transportu i promy'slovosti* [Bulletin of Transport Economics and Industry] (electronic journal), no. 40, pp. 286–289. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/upravlinnyya-innovatsiynoyuspryinyatlivisty-yak-skladova-adaptivnogo-upravlinnyya-innovatsiynim-rozvitkom-pidpriemstv/viewer> (accessed 07 June 2020).
 38. Gershman M.A. (2010) *Y'nnovatsiy'onnij menedzhment* [Innovation management]. Moscow: DS Corporation Market. (in Rus.)
 39. (2010) *Oslo Rekomendatsiy'y' po sboru y' analy'zu danny'x po y'nnovatsiy'yam* [Oslo Guidelines for Innovation Data Collection and Analysis]. Sovmestnaya publy'katsiy'ya O'ESR y' Evrostatata [Joint publication of the OECD and Eurostat]. Moscow: CISN (in Russian) Available at: https://mgimo.ru/upload/docs_6/ruk.oslo.pdf (accessed 09 June 2020).
 40. Nosovecz' O.I., Voloshhuk L.O. (2019) Analiz normaty'vny'x zasad terminologichnogo vy'znachennya rezul'tativ innovacijnoyi diyal'nosti promy'slovy'x pidpry'yemstv v Ukrayini [Analysis of normative bases of terminological definition of the innovative activities results of industrial enterprises in Ukraine]. *Rozdil 8 u kolekty'vniy monografiyi «Innovacijna ekonomika: teorety'chni ta prakty'chni aspekty'»* [Section 8 in the collective monograph «Innovative economy: theoretical and practical aspects»], Vol. 4, Kherson: OLDI-PLUS, pp. 128–155 Available at: https://economics.opu.ua/files/scientific-base/monogr/mono_innov_econom_4_2019.pdf (accessed 10 June 2020).
 41. Kryukova O.V., Reva M.V. (2009) Osobly'vosti ekocinnisny'x dy'spozy'cij universy'tets'koyi molodi [Features of eco-value dispositions of university youth]. *Aktual'ni problemy' psy'xologiyi* [Current problems of psychology] (electronic journal), vol. 7, no. 20, part 1, pp. 211–215 Available at: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2009_20_1/sb20_ch1_51.pdf (accessed 10 June 2020).
 42. Sovetova O.S. (1991) *Y'nnovaty'vnie dy'spozy'cy'y' ly'chnosty', y'x vzay'mosvyaz' y' vly'yany'e na omosheny'e k socy'al'nim*

- y`zmeneny`yam [Innovative dispositions of personality, their relationship and influence on attitudes to social change] (PhD) Moscow. (in Russian)
43. Shmeleva E. A., Chervova A. A., Mal`ceva L. D., Pry`yatky`na N. Yu. (2014) Strukturno-funkcy`onal`naya model` y`nnovacy`onnogo poteny`ala pedagoga [Structural and functional model of the innovative potential of the teacher]. *Vestny`k Ny`zhegorodskogo uny`versy`teta y`m. N. Y. Lobachevskogo. Sery`ya: Socy`al`nye nauky`* [Bulletin of Nizhny Novgorod University. NI Lobachevsky. Series: Social Sciences] (electronic journal), no. 3 (35), pp. 177–184. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/strukturno-funktsionalnaya-model-innovatsionnogo-potsiala-pedagoga/viewer> (accessed 14 June 2020).
 44. Kuznecova O. (2018) Spryamovanist` innovacijnosti v sy`stemi ry`s majbut`ogo psy`xologa [Orientation of innovativeness in the system of features of the future psychologist]. *Naukovy`j visny`k MNU im. V.O. Suxomly`ns`kogo. Psy`xologichni nauky`* [Scientific Bulletin of MNU. V.O. Sukhomlinsky. Psychological sciences] (electronic journal), no. 1 (19), pp. 66–72. Available at: http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Nauk_visnik-1-19-2018.pdf#page=66 (accessed 15 June 2020).
 45. Fatxutdy`nov R. A. (1999) *Razrabotka upravlencheskogo resheny`ya* [Development of a management decision]. Moscow: Intel-Synthesis Business School. (in Russian)
 46. Shajmy`eva E.Sh. (2010) Aktual`naya y`ssledovatel`skaya problematy`ka dy`ffuzy`onnogo processa dlya formy`rovany`ya y`nnovacy`onno-tekhnology`cheskoj sy`stemy` regy`ona [Current research issues of the diffusion process for the formation of innovation and technology system of the region]. *Y`nnovacy`onnyj Vestny`k Regy`on* [Innovative Region Herald] (electronic journal), no. 4, pp. 2–8. Available at: https://www.elibrary.ru/ip_restricted.asp?rpage=https%3A%2F%2Fwww%2Eelibrary%2Eru%2Fitem%2Easp%3Fid%3D15486866 (accessed 17 June 2020).
 47. Kremen` V.G. (2012) Innovacijnist` i osvita [Innovativeness and education]. *Ridna shkola* [Native school] (electronic journal), no. 4–5, pp. 7–12. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2012_4-5_3 (accessed 17 June 2020).
 48. *Zakon Ukrainy` «Pro priory`tetni napryamy` innovacijnoyi diyal`nosti v Ukraini»* [Law of Ukraine «On priority areas of innovation in Ukraine»] (Electronic resource) № 3715-VI, adopted on 08.09.2011 Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17>. (in Ukrainian)
 49. Nosovets Oleksandra. Innovative potential in the context of determining the innovative activities results of industrial enterprises / Nosovets Oleksandra, Voloshchuk Lidia // New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries: monograph / edited by authors. – 2nd ed. – Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2019 – 528 p. – P. 312 – 337 [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.baltijapublishing.lv/download/all-science-3/39.pdf> (accessed 20 June 2020).
 50. Gry`czanov A.A., Abushenko V.L., Evel`ky`n G.M., Sokolova G.N., Tereshhenk O.V. (2003) *Socy`ology`ya: ency`klopedy`ya* [Sociology: an encyclopedia]. Minsk: Book House. (in Russian)
 51. Noskov V.Y`., Kal`yanov A.V., My`roshny`chenko O.V. (2002) *Y`nnovacy`onnye tekhnology`y` v gumany`tarnom vuze* [Innovative technologies in a humanitarian university]. (esd. prof. Noskova V.Y`.) Donetsk: LLC «Lebed». (in Russian)
 52. Shvay R.I. (2009) Tvorchist`, kreaty`vnist` ta innovacijnist` yak ponyattya klyuchovoyi kompetentnosti [Creativity, creativity and innovation as an understanding of key competence]. *Visny`k L`vivs`kogo Unyversy`tetu* [Visnik of Lviv University] (electronic journal), no. 25, part 2, pp. 74–81. Available at: <https://docplayer.net/63155403-Tvorchist-kreativnist-ta-innovaciya-yak-vazhlivi-ponyattya-suchasnoyi-pedagogiki-roksolyana-shvay.html> (accessed 21 June 2020).
 53. Loxman N.V. (2018) Kategorial`ni aspekty` dialekty`ky` innovacijnogo prostoru [Categorical aspects of the dialectics of innovation space]. *Torgivlya i ry`nok Ukrainy`* [Trade and market of Ukraine] (electronic journal), no. 1 (43), pp. 130–136. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tiru_2018_1_180 (accessed 22 June 2020).
 54. Kondrashy`xin A. B.(2012) Innovacijni zasady` social`no-ekonomichnogo rozvy`tku regionu: strukturno-insty`tucional`ny`j aspekt [Innovation ambush of social and economic development of the region: structural and institutional aspect]. *Naukovi praci NDFI* [Naukovi pratsi NDFI] (electronic journal), no. 3 (60), pp. 177–182. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npndfi_2012_3_28 (accessed 12 July 2020).
 55. Chuxraj N. I., Lisovs`ka L. S. (2015) *Upravlinnya innovacijamy`* [Management of innovations]. Lviv: View of Lviv Polytechnic. (in Ukrainian)
 56. Shaxbaev S.R. (2010) Preodolevaya «y`mmuny`tet» k y`nnovacy`yam. Problemy` y`nnovaty`vnosty` rossy`jskoj ekonomy`ky` [Overcoming the «immunity» to innovation. Problems of innovativeness of the Russian economy]. *Kreaty`vnaya ekonomy`ka* [Creative economy] (electronic journal), no. 11, pp. 3–8. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemy-innovativnosti-rossiyskoy-ekonomiki/viewer> (accessed 27 July 2020).
 57. Zhezuxa V. J. (2009) Ponyattya innovacijnosti tekhnologichny`x procesiv mashy`nobudivny`x pidpry`yemstv [The innovativeness concept of technological processes in machine-building enterprises]. *Menedzhment ta pidpry`yemny`ctvo v Ukraini: etapy` stanovlennya i problemy` rozvy`tku* [Management and entrepreneurship in Ukraine: stages of formation and problems of development]. (eds. Kuz`min O. Ye.) Lviv: Lviv Polytechnic National University Publishing House. (in Ukrainian)
 58. Baskakov A. Ya., Tulenkov N. V. (2004) *Metodology`ya nauchnogo y`ssledovany`ya* [Research methodology], 2nd ed., Corrected. Kyiv: IAPM

Scientific and methodological approach to the evaluation system elements formation of the innovative activities results of industrial enterprises

O. Nosovets, L. Voloshchuk

Abstract. In the scientific article a number of indicators of the existing analytical tools of identified and indirect connection with the leading concepts of innovative science at different levels of economic structure for the feasibility of application in evaluating the innovative activities results are researched. Their content load is revealed and the content characteristics are specified, the interpretation limits of separate indicators of the innovation sphere analysis are expanded and the mutual influence on interrelations in retransmission of their functional use on the innovation activities results is substantiated. In particular, the definition of the innovation validity indicator is presented and introduced into the innovation activity in general and its results evaluation system. The attribution indicators are accomplished to different analysis groups according to the variety of the aspect features objects differentiation of their evaluation in the context of the existing analytical tools overlapping on the innovation field results. Based on the identified features and contexts of the studied indicators, a graphical qualitative assessment model of the innovation activities results of industrial enterprises is built in the gradual intermediate results separation by the innovation process stages as the evaluation system element of the innovation commercialization results at micro-, meso- and macro levels. The constructed graphic model on the qualitative estimation indicators basis of a various innovative activities aspects is defined as a precondition for the subsequent derivation of the corresponding integral indicator.

Keywords: *innovatoriness, innovativeness, innovative receptivity, innovative disposition, innovative culture, innovative capacity, innovative space.*

HISTORY

Українська інтелігенція Наддніпрянщини пізньоімперського періоду:
історіографія проблеми

Я. Л. Платмір

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
Corresponding author. E-mail: metsepman91@gmail.com

Paper received 10.09.20; Accepted for publication 24.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-04>

Анотація. Стаття містить аналіз історіографії інтелігенції кінця XIX – перших десятиліть XX ст. Автор відносить до неї праці сучасників із історії творення модерної української нації та роль у ній інтелектуалів й селянства. У цьому дослідженні опрацьований доробок видатних українських суспільно-політичних діячів, істориків, етнографів з тематики; осмислено їхній внесок у вивчення взаємин інтелектуалів та селянства, конфлікт «місто-село» тощо.

Ключові слова: інтелігенція, Наддніпрянщина, візія, історіографія, селянство.

Вступ. Керуючись проблемно-хронологічним методом дослідження, автор має намір виокремити три періоди історіографії української інтелігенції кінця XIX – початку XX ст., та, окремо, звернути увагу на праці російських і західних науковців. Принагідно зазначимо, що попри значну кількість тематичних студій, розвідок, безпосередньо присвячених інтелектуальному осмисленню селянства, що було важливим сегментом творення української модерної нації, не так уже й багато. Визнаючи той факт, що одним із завдань інтелігенції було якраз осмислення та формування візії сільської людності (тут – у межах Наддніпрянщини), спробуємо звернути на нього більше уваги.

Короткий огляд публікацій по темі. Варто звернути увагу на дискусію між Я. Грицаком та Г. Касьяновим. Перший наголосив, щоправда, дещо раніше, на хронічних вадах: «Нечисленності української інтелігенції» та майже тотальній «неосвіченості селян». Оригінальні судження другого – це намагання застерегти колег від «змішування» інтелігенції як соціальної верстви та інтелігенції-феномена («того, що власне створило семантичне значення терміна «інтелігенція»). Інтелігенція в цьому разі – це «суспільний фермент, який постійно провокує та продукує стан незадоволення, постійно явно чи приховано перебуває у незгоді з офіційно визначеною лінією (політичною, економічною тощо), це «вічний революціонер», відкритий чи прихований дисидент, нонконформіст». Обидва вчені зійшлися на думці, що про інтелігенцію варто писати не лише через призму внутрішніх процесів і тенденцій, а й зважати на процеси у сусідів, простежувати переплетіння та взаємовпливи, подібність та розбіжність подій [1-3].

Численні публікації та дисертація Д. Кудінова «проливають світло» на «відмінності реалізованих селянами способів боротьби», що стало можливим завдяки детальному вивченню автором праць науковців різних історичних епох. Наголошуючи на тому, що «серцевину проблематики соціальних виступів селянства займали блоки конфронтації селянин-поміщик, селянин-державна, селянин-селянин і селянин-церква». У спробах окреслити нинішні «живі теми селянознавчих дискусій» надав перевагу змісту, мотиваціям і результативності виступів. Досить вдало вказав на те, що «здебі-

льшого історики пояснювали їх (мотиви) матеріальними чинниками», тоді як у працях сучасних служителів Клію О. Михайлюка, Ю. Присяжнюка (також щодо інтелігенції – В. Потульницького Ф. Турченка, О. Копиленка, Ю. Шаповала, С. Кулика, В. Ситника, О. Салтовського, С. Шамари, Т. Портнової) міститься «ідеалістичний підхід до проблеми» [4-5]. Ці історики, стверджує Д. Кудінов, розглядають проблему селянського руху інакше – «як реакцію аграріїв на державне втручання в традиційний селянський світ, розширення селянського «миру», втрати старої гармонії аграрного світу» [6, с. 377]. У їхньому доробку знає змін і «розгляд внутрішньоселянських конфліктів, які в радянській історіографії аналізувалися в контексті «другої соціальної війни», а нині пояснюються багатьма дослідниками із соціально-психологічної точки зору» [6, с. 380].

У статті О. Бойкова окреслено низку положень, які полегшують завдання автора дисертації щодо обґрунтування предмету дослідження, зокрема й таке: «В Україні на кінець XIX – початок XX ст. еліта була представлена інтелігенцією, яка в цей період остаточно утверджувалася у форматі громадсько-політичного руху...» [7, с. 2]. Ще одне слушне міркування пов'язане з увагою до релігійного чинника, як такого, що єднав (чи роз'єднував) українське селянство Наддніпрянщини (конкретно йшлося про Південь), з одного боку, із духовенством «титової РПЦ», з іншого, представниками українського національного руху [7, с. 2]. Не позбавлена нашого інтересу й думка О. Бойкова про те, що в той період «українська інтелектуальна еліта... поділялася на західників і слов'янофілів» [7, с. 4].

Серію публікацій із проблематики української інтелігенції XIX – початку XX ст. запропонувала О. Ханусин. Зосередивши основну увагу на галицькому досвіді, вона послідовно простежила історіографію питання, соціальне походження та родинне виховання інтелектуалів, їхнє матеріально-побутове становище, деякі аспекти повсякдення, життєвий та творчий шлях окремих представників [8-13]. Для нашого дослідження важливим є висновок дослідниці, що «на формування української інтелігенції... як провідної соціальної групи, впливав ряд чинників... значення мав... мультику-

льтурний характер краю, українсько-польські (українсько-російські. – Я. П.) співпраця/суперництво тощо...» [12, с. 62]. Продуктивним для подальших студій визнаємо звернення уваги львівської дослідниці на суб'єктивні сторони розвитку інтелігенції, також запропоновані нею положення, що походження не завжди визначало долю інтелігента: він міг вийти за межі того середовища, у якому народився, завдяки освіті, вродженим талантам, працьовитості, сприяння меценатів. Тим більше, що політичні, культурно-світоглядні, соціально-економічні модернізаційні зміни надавали можливості піднятися «соціальним ліфтом» [12, с. 62-64].

У статтях І. Коляди зроблено загалом успішну спробу реконструкції соціально-психологічного портрета того прошарку інтелігенції, яка була зайнятою в освітній сфері села. У контексті характеристики повсякденних проблем і турбот її представників дослідник умовно поділив сільських учителів на прагматиків та «ідеалістів» («яких... у цьому середовищі не бракувало»). У другому випадку, надто коли доводилося одружуватися з селянкою, учителю доводилося чи не все життя займатися «невдячною працею задля народу» [14, с. 67]. Побутові обставини так його обтяжували, що «ніколи було й газети почитати», а це своєю чергою формувало опозиційне ставлення до селян [14, с. 66].

Варто зазначити, що більшість авторів, коли бралися досліджувати наддніпрянську інтелігенцію рубежу XIX–XX ст., робили акцент на громадсько-політичному житті. Відповідно взаємозв'язки інтелектуалів із іншими верствами населення лишалися ніби осторонь. Власне тому для нас важливо простежити навіть найменші зусилля в цьому напрямку. Привертає увагу стаття А. Радчука, у якій він посилається на окремі міркування Н. Шип і стверджує, що саме тогочасне молоде покоління українців «порушувало національні й соціальні проблеми, які турбували... суспільство» [15, с. 140]. Порушувало по-особливого, тобто значною мірою ще перебувало в полоні уявлень і тверджень своїх «авторитетних учителів» (М. Костомарова, П. Куліша, М. Драгоманова, О. Кониського). Саме тому селянство не завжди можна було простежувати в таких поняттях як «єдиний русько-український народ» [15, с. 141].

Сучасні історичні студії помітно претендують на новітні теоретичні узагальнення й рекомендації. Цей аспект постає для нас у контексті тривалих дискусій про «історичні» та «неісторичні» модерні нації, що вряди-годи тривають на дещо іншому полемічному майданчику – «селянські нації». У першому випадку змістовні розвідки належать І. Лисяку-Рудницькому, Г. Грабовичу, В. Потульницькому, Я. Грицаку, В. Масненку, у другому – А. Граціозі, Д. Бовуа, А. Заярнюку, О. Михайлюку, С. Токцю, Ю. Присяжнюку. Вони помітно підважують, однак повною мірою не деконструюють закорінені у свідомості істориків міфологізовані «пізнавальні конструкції», сформовані в різні періоди історії переважно під політичним впливом, власне тому – лише почасти вирішують кілька засадничих завдань [16, с. 43]. Керуючись міркуваннями В. Масненка про «суспільні та евристичні можливості» української національної історичної парадигми початку XX ст., спробуємо в процесі дослідження

розширити їхній пізнавальний діапазон власне в суспільному контексті [17, с. 50; 18]. Адже за подібним до наукового сценарію відбувалася відома інтелектуальна сепарація та спроба ствердження модерної нації, в якій селянству було відведено роль «історичного матеріалу», а інтелігенції – творців історичних дискурсів. Безперечно, у цьому разі на методологію нашого дослідження відчутно «тисне» криза невідповідності між парадигмою модерної історіографії та численними критичними оцінками на її адресу. Пропонуючи локальний компроміс між цими «непримиренними ворогами», зазначимо, що для нас «мета і сенс історії» лежить у площині не так реанімації національного охоплення інтелігенцією пізньоімперського періоду тогочасного наддніпрянського селянства, як його розуміння та тлумачення [19, с. 82; 20, 153].

Реконструювати «культурну політику» М. Грушевського, причетну до поглядів на село, селянське питання, спробував В. Тельвак. Аналізуючи діяльність Грушевського як редактора й дописувача газет «Село» та «Засів», він з'ясував, що першочерговим пріоритетом для вченого була боротьба з неписьменністю сільської людності. При цьому Грушевський намагався більше впливати не так на самих селян, як на «читачів», треба думати, у першу чергу на інтелігенцію. На ґрунті численних джерел В. Тельвак доводить: «Провідною рисою історичної публіцистики М. Грушевського було намагання прищепити читачеві почуття соборності українських земель» [21, с. 127-128]. Отже, «об'єктивне й серйозне» ставлення Грушевського до різних аспектів обговорюваних на той час питань дає підстави відводити вченому особливе місце одного з перших фундаторів національного погляду на селянський загал Наддніпрянщини (й водночас Галичини). Своєю чергою часописи «Село» та «Засів» треба сприймати як «справжню школу національного самовиховання» широких читацьких кіл, зокрема й селянства [21, с. 132].

Поглядам і творчості Д. Яворницького приділила увагу дніпровська дослідниця Н. Буланова. Він, з одного боку, продовжував, фольклорно-етнографічну традицію (збирав джерела, які засвідчували самотність селянства Наддніпрянщини, його зосередженість на «власному амбівалентному світі», збереженні автентичної спадщини, «яка асоціювалась із правом на самотність існування» [22, с. 18]. Яворницький був одним із тих, хто тісно й послідовно пов'язував українських селян із культурною спадщиною, традиціями козацьких вольностей. Н. Буланова вбачає їх «на рівні побутової свідомості» [22, с. 118]. Ба більше, «українські селяни через історично сформований хист до мудрування потенційно були схильними до релігійної модернізації. В їхньому світогляді... співіснувала православна догматика й міфологічно-релігійні уявлення» [22, с. 118]. Це дало підстави стверджувати, що завдяки своєрідному селянському «фольклористично-етнографічному простору Наддніпрянщина залишалась унікальним світом мови, релігійності, фольклористичної культури, історичної пам'яті». А хлібороби – «люди від плуга, виявилися мало готовими до нових реалій життя, залишилися у своєму часі та просторі» [22, с. 118].

Оригінальні ракурси дослідження проблеми інтелі-

генції, її уявлень та поглядів запропонували багато інших істориків, наприклад Б. Кравченко, який звернув увагу на статистичний бік справи (згідно з матеріалами першого Всеросійського перепису населення 1897 р.) й, зокрема, зазначив, що «головною соціальною функцією інтелігенції було створення і відтворення духовно-культурних цінностей (селянства. – Я. П.)» [23, с. 58; 24, с. 34].

Метою розвідки є простежити етапи та результати дослідження української інтелігенція пізньоімперського періоду, насамперед у контексті творення її візії селянства.

Виклад основного матеріалу. Отож, до першого історіографічного періоду відносимо праці, що були написані сучасниками подій. Вони були досить численними. Їхня основна тематика – інтелектуальна спадщина російського та українського модерного націотворення. Селянство в таких працях, як соціальна верства, було представлено напрочуд рідко. Щоправда, це не означало його цілковиту відсутність, позаяк селянський загал здебільшого осмислювався через поняття «народ». Цікавим видається те, що в історіографії кінця XIX – початку XX ст. наукові студії були спрямовані переважно на масового читача й були, зазвичай, наукового-популярного та публіцистичного характеру, а деколи й пропагандистського. Чимало тогочасних розвідок виконано на межі історіографії та джерелознавства. Сюди варто віднести праці М. Грушевського, Д. Багалія, Д. Яворницького, М. Сумцова та інших відомих учених.

У своїй брошурі «Про українську мову та українську справу (1907) М. Грушевський звертав увагу на небажання авторів текстів вживати українську мову. Ці настрої домінували тоді як серед інтелігенції, так і селянства [24, с. 5]. «Публіка з народу та пів-інтелігенції» демонструвала такі манери поведінки, котрі вчений розцінював як справжнє «національне лихо». Як інтелектуал і громадський діяч, М. Грушевський намагався протидіяти різним маніпуляціям імперської влади стосовно селянства («народу») [25, с. 5]. Очна й заочна дискусія велися вже без безпосередньої участі в ній селян, у межах досить жорсткого протистояння національних інтелектуальних парадигм. Питання «життя і смерті українського народу» М. Грушевський убачав у тому, щоб «українська інтелігенція – українська з роду, з симпатій, пригорнулася широ, гаряче до українського руху...» [25, с. 11]. Від цього, вважав він, залежало, чи стане багатомільйонне селянство «зі славною історією» й водночас самобутньою культурою «справжньою нацією, чи завмре в ролі пів-етнографічної народності» [25, с. 11]. Тобто Грушевський окреслював певні завдання інтелектуалів Наддніпрянщини на «ниві» формування модерної нації, з обов'язковим залученням місцевого селянства.

Натомість у праці «Чого ми хочемо самостійної України?» С. Рудницький обґрунтовував українську важливу, на його погляд, ідею незалежної державності для українців. У цьому інтерпретаційному контексті він вбудовував певну внутрішню логіку «хліборобство – традиція – селянство – народ». Також звертав увагу на етнічну самобутність, наголошував, що український народ є споконвіку чисто хліборобським, і це закладено в його культурі («все в ній притінене для хліборобс-

тва, що споконвіку було й є тепер головним заняттям українського народу») [26, с. 71; 27, с. 111-117]. Учений не лише аргументував фундацію національно-державницької ідеології (свідомості), а й метафорично «виводив» добре відоме в сучасній науці поняття «селянська нація» [16, с. 9].

Б. Грінченко, котрий поєднував у собі «історика та громадського діяча», по суті репрезентував кращі інтелектуальні сили початку XX ст. Він одним із перших звернув увагу та прописав концепт оригінального соціокультурного явища, котре можна означити діалектичним взаємозв'язком між інтелектуалами («панамі») та селянством («мужиками») [28, с. 14]. До наукового здобутку Грінченка ми відносимо успішну спробу засвідчення глибоких власне соціокультурних відмінностей цих двох верств. Хоча здебільшого це були зауваги стосовно соціально-економічного становища, та Грінченко не оминув увагою і національний аспект. На його думку (досить дискусійну), «панство» зрелося «своєї національності» [28, с. 14-15]. При цьому щонайменше дві обставини не були враховані: по-перше, позиція самого Грінченка та його однодумців, хоча й нечисленних, по-друге, глибокі зміни в суспільстві, котрі важко було побачити та збагнути сучасникам. Усе це вимагало випробування часом та значно ширшої інформаційно-пізнавальної опції. Утім, ці «недоліки» не применшують здобутків інтелектуала, котрий у форматі дискусії шукав місце для селянства вже в нових моделях «організованої і політично цілеспрямованої боротьби... за національно-культурну й державну незалежність України» [28, с. 6].

Розглядаючи проблему формування інтелігенції Наддніпрянщини кінця XIX – початку XX ст., важливо зазначити загальні історичні умови та збагнути ключові тонкощі численних соціальних і культурних мікросередовищ. Це дає можливість з'ясувати особливості характерів, професійної підготовки, розуміння «стратегій вибудовування наукової кар'єри, реалізація яких мала вплив на відтворення самого інтелектуального середовища та його поглядів на селянство як таке [29, с. 20]. Одним із діячів, котрий збирав матеріальні й духовні «скарби» народу, був Д. Яворницький. Аби фундувати «народну словотворчість, він мав чимало кореспондентів – учителів, агрономів, лікарів, письменних селян. Найактивнішими з них були: О. Коваленко, М. Сергійв, Ф. Заболотний, І. Аутодаров, В. Патлань, М. Погрібняк, О. Білаш та В. Соляник» [30, с. 76]. Вони систематично надсилали йому оригінальний етнографічний матеріал (лексичні та ідіоматичні вирази, пісні, приказки, оповідки тощо). Робили це за власним бажанням та зі знанням того, «що скарби духовної культури народу, які вони збирають..., стануть здобутком української культури» [30, с. 76]. Яворницький репрезентував, по суті, покоління етнографів свого часу. Знані сучасники (М. Сумцов, М. Новицький, М. Жученко та ін.) вказували на його обізнаність та велику кількість опрацьованих і зібраних джерел з народознавства, що свідчило про лідируючі позиції Яворницького серед тогочасних науковців у цій царині.

Доречно виокремити два аспекти досліджуваною проблематики: представників інтелігенції як виразників інтересів (чи навпаки) української спільноти та «селянські сліди» в їхніх інтелектуальних практиках. Вла-

сне тому нашу увагу привертає досить численна когорта освіченого українства, для котрого другий аспект був, з одного боку, ознакою «родової приналежності», з іншого – сферою мрій і бажань, які так і не вдалося реалізувати. До таких відносимо Б. Кістяківського – правознавця, філософа права, соціолога, одного з організаторів ВУАН. Навіть представники російської інтелігенції, з якими він найактивніше співпрацював, «бачили в ньому втілення українського культурного сепаратизму, що вважалося несумісним з ідеєю творення Росії як національної держави, духовно-ідеологічним піддруктям якої мала бути загальноєвропейська культура» [31, с. 73]. Як людина з системними поглядами та прихильник комунікації з російським, так званим «загальнодемократичним рухом», Б. Кістяківський стояв поруч із М. Василенком, В. Вернадським, М. Грушевським, В. Леонтовичем, М. Могилянським, В. Науменком, М. Туганом-Барановським. Окрім них, співпрацював із Б. Грінченком, С. Петлюрою, С. Єфремовим, А. Кримським, Ф. Матушевським, С. Русовою, О. Саліковським та ін. У візії Кістяківського та більшості його колег українське селянство Наддніпрянщини поставало в усе тих же образах «народу», «української народної маси», «(не)державної народності», «українців» (переважно як етносу) [31, с. 78-79]. Такий ліберально-демократичний підхід не давав можливості вбачати в культурі сільської людності перспектив національно-державного ствердження, причому навіть у роки Першої світової війни, коли погляди «поступовців» помітно змінювалися в бік «національних уявлень та інтересів» [31, с. 79]. І після падіння самодержавства Кістяківський помилково сподівався на пробудження в росіян нового погляду на українців.

Своєрідний курс сприйняття селянства мав В. Винниченко. Життєпис цього громадсько-політичного діяча досить цікавий: син сільського чабана, котрий став відомим письменником і державним діячем. Він так бачив суспільно-політичну ситуацію 1917 року: прихід в Україну більшовизму – це «диктатура незначної частини пролетаріату (російського) над другою частиною пролетаріату (українською) й передусім українським селянством» [32, с. 10-12].

З певними політичними пріоритетами розглядали аграрне (селянське) питання С. Петлюра, С. Єфремов, А. Кримський та ще ціла когорта інтелектуалів, котрим випало робити непростий вибір між літературним мистецтвом (публіцистикою) і політикою.

Концептуально інакше характеризував наддніпрянську українську інтелігенцію початку ХХ ст. та доби Української революції 1917–1921 рр. В. Липинський. Він критично оцінював її за політичні прорахунки, водночас віддавав належне «за енергію, самопосвяту і працьовитість під час виконання своїх громадянських обов'язків» [33, с. 548; 34, с. 37-38]. Липинський вважав, що «наш пересічний інтелігент не гірший від пересічного інтелігента європейця», принагідно вбачав у своєму земляку-інтелектуалі «більше ідейності й навіть більше чесності», натомість скептично сприймав «його методи національної організації...», гіршими називав «його способи національної боротьби» [33, с. 548]. Ці міркування дають достатньо підстав для розуміння того, наскільки критично теоретик українського консерватизму трактував ідеологічну та практичну роботу інтелектуальних еліт Наддніпрянщини, з принагідним залученням селянства до національного життя.

Основною характеристикою історіографії пізньоімперського періоду стало «формування легітимізаційної моделі українського минулого, яка повинна була вивести на історичну арену Україну та українців й обґрунтувати їх право на національну індивідуальність і самостійну державність» [35, с. 11]. Належне місце в цій моделі належало інтелігенції й селянству. Здобутком історіографії перших десятиліть ХХ ст. стало напрацювання першого досвіду розуміння «вкоріненого позачасового знання про самого себе» як селян, так і інтелігенції, зокрема й з «модерним присмаком» [35, с. 11]. Окрім того, чимало метафор, які народилися в історіографії позитивізму й неоромантизму, дотепер слугують засобом наукового пізнання й репрезентації отриманих знань, серед них: еволюція, відродження, революція, розвиток.

Висновки. Історична наука покликана конструювати знання про минуле, яке залежить відразу від кількох, так би мовити, «соціокультурних обривів»; у цьому випадку від внутрішнього світу селян, інтелігентів початку ХХ ст., також істориків (які репрезентують різні історіографічні напрями) та самого дослідника. Сукупно мова йде про рецепції, уявлення, стереотипи, творення на їхньому ґрунті наукових знань. Назагал проблема історіографії української інтелігенції Наддніпрянщини пізньоімперського періоду в річищі творення візії (образів) тутешнього селянства видається нам малодослідженою, відтак потребує подальших поглиблених студій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі ХІХ – ХХ ст.: соціально-політичний портрет / Г. Касьянов. – Київ: Либідь, 1993. – 176 с.
2. Касьянов Г. Українська інтелігенція: проблеми вивчення і реінтерпретацій / Г. Касьянов // наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Історія. – 2004. – Вип. 8. – С. 7–22.
3. Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації / Я. Грицак. – 2-ге вид. – Київ: Генеза, 2000. – 249 с.
4. Кудінов Д. В. Бездержавники й українське селянство в 1900-х роках: до історіографії проблеми / Д. В. Кудінов // Сумський історико-архівний журнал. – 2015. – № XXIV. – С. 21–28.
5. Кудінов Д. В. До питання революційних подій у Ніжині 1905 р.: селянський вимір / Д. В. Кудінов // Укр. іст. журн. – 2010. – № 2. – С. 95–102.
6. Кудінов Д. В. Селянський рух у Наддніпрянській Україні в 1900 р. – лютому 1917 р.: історіографія: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.06 / Д. В. Кудінов. – Київ, 2015. – 464 с.
7. Бойков О. Соціокультурні та релігійні чинники на Півдні України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Бойков // Історія України. – 2009. – № 6. – С. 1–4.
8. Ганусин О. Володимир Барвінський: образ інтелігента через призму приватного життя / О. Ганусин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2014. – Вип. 1. – С. 104–110.
9. Ганусин О. Матеріально-побутове становище галицької творчої інтелігенції на межі ХІХ – ХХ століть / О. Ганусин

- // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2013. – Вип. 1. – С. 20–25.
10. Ганусин О. Повсякденне життя української інтелігенції Галичини у другій половині XIX – на початку XX століть у світлі джерел та історіографічних інтерпретацій / О. Ганусин // Вісник Львівського університету. Серія: Книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології. – 2014. – Вип. 8. – С. 220–230.
 11. Ганусин О. Українська інтелігенція XIX століття в історіографічних інтерпретаціях / О. Ганусин // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 14. – С. 71–73.
 12. Ганусин О. Формування української інтелігенції Галичини в другій половині XIX – на початку XX ст.: соціальне походження та родинне виховання / О. Ганусин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – 2017. – Вип. 2. – Ч. 1. – С. 62–74.
 13. Ганусин О. Б. Повсякденне життя української інтелігенції Галичини в другій половині XIX – на початку XX століття: дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 / О. Б. Ганусин. – Львів, 2018. – 287 с.
 14. Коляда І. Вчительська інтелігенція Наддніпрянської України: порівняльний аналіз матеріального та побутового становища (друга половина XIX – початок XX сторіччя) / І. Коляда // Зб. наук. пр. / Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія. – Харків, 2014. – Вип. 51. – С. 63–68.
 15. Радчук А. О. Роль української інтелігенції в громадсько-політичному житті Наддніпрянської України наприкінці XIX – на початку XX ст. / А. О. Радчук // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2008. – Вип. XV. – С. 138–142.
 16. «Незручний клас» у модернізаційних проектах (Андреа Граціозі, Юрій Присяжнюк, Даніель Бовуа, Олександр Михайлюк, Сяргей Токць, Андрій Зярянюк): форум // Україна Модерна. – 2010. – Чис. 6(17). – С. 9–44.
 17. Масненко В. Від «неісторичного» народу до «історичної» нації: спроба окреслення ідентифікаційного потенціалу української національної історіографії / В. Масненко // Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii / Pod redakcją K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska, L. Zaskilniaka. – Poznań: Instytut Historii UAM, 2010. – S. 39–51.
 18. Масненко В. В. Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років / В. В. Масненко. – Київ–Черкаси: Брама-ІСУЕП, 2000. – 284 с.
 19. Анкерсміт Ф. Гістарыяграфія і постмодэрнізм / Ф. Анкерсміт // Будучыня гісторыі: зб. артык. па сучаснай гістарыяграфіі; Склад. і навук. рэд. Г. Сагановіч. – Мінск: Медысонт, 2008. – 274 с.
 20. Ankersmit F. Historiography and Postmodernist / F. Ankersmit // History and Theory. – Vol. 28. – № 2. – Middeltown: Wesleyan University, 1989. – P. 127–153.
 21. Тельвак В. Культурна політика Михайла Грушевського як редактора селянських газет / В. Тельвак // Укр. селянин. – Черкаси, 2018. – Вип. 19. – С. 127–134.
 22. Буланова Н. М. Домінуючі риси світогляду українського селянства у фольклорно-етнографічній спадщині Д. І. Яворницького (за матеріалами ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАНУ) / Н. М. Буланова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. / Редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Ліра, 2015. – Вип. 13. – С. 110–119.
 23. Кравченко Б. Соціальні зміни і національна свідомість в Україні XX ст. / Б. Кравченко; пер. з англ. – Київ: Основи, 1997. – 424 с.
 24. Баличева Л. Еволюція соціальної структури інтелігенції Наддніпрянської України в XIX ст. / Лариса Баличева // Зб. наук. пр. Харківського національного університету ім. Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія. – 2013. – Вип. 47. – С. 33–37.
 25. Грушевський М. С. Про українську мову й українську справу: ст. й замітки / М. С. Грушевський. – Київ: Друку-П. Барського, 1907. – 36 с.
 26. Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / С. Рудницький; Упоряд. О. І. Шабля. – Львів: Світ, 1994. – 416 с.
 27. Власюк О. Проблема українських етнічних територій у висвітленні Степана Рудницького / О. Власюк // Народна творчість та етнографія. – 2004. – № 5. – С. 111–117.
 28. Грінченко Б. Діалоги про українську національну справу. Джерела з історії суспільно-політичного руху в Україні 19 – поч. 20 ст. / Б. Грінченко, М. Драгоманов. – К.: Ін-т укр. археогр. НАНУ, 1994. – 287 с.
 29. Кісельова Ю. А. Інтелектуальне середовище історико-філологічного факультету Харківського університету та його вплив на становлення Д. І. Яворницького як ученого / Ю. А. Кісельова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. / Редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Ліра, 2015. – Вип. 13. – С. 11–21.
 30. Бекетов В. М. Василь Степанович Соляник – учень Д. І. Яворницького / В. М. Бекетова // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті: зб. наук. пр. / Редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Д.: Ліра, 2015. – Вип. 13. – С. 74–78.
 31. Горбань Ю. А. Постать Богдана Кістяківського в українському визвольному русі початку XX століття / Ю. А. Горбань // Сторінки історії: зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 30. – С. 71–80.
 32. Сидоренко В. Цей підступний імперський хробачок: сторінками спогадів В. Винниченка / В. Сидоренко // Голос України. – URL: <http://www.golos.com.ua/article/327261> (дата звернення: 12.01.2019).
 33. Терещенко Ю. Скарби історичних традицій / Ю. Терещенко. – Київ: Темпора, 2011. – 560 с.
 34. Онацький Є. Українська емоційність / Є. Онацький // Українська душа: Зб. оригінальних досліджень української ментальності. – К.: МП “Фенікс”, 1992. – С. 36–48.
 35. Зашкільняк Л. Українська історіографія початку XX століття і міфологізація національної свідомості українців / Л. Зашкільняк // Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii / Pod redakcją K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska, L. Zaskilniaka. – Poznań: Instytut Historii UAM, 2010. – S. 9–19.

REFERENCES

1. Kasianov G. Ukrainian intelligence at the turn of XIX – XX centuries: socio-political portrait / Georgiy Kasianov. Kyiv: Lybid, 1993. – 176 p.
2. Kasianov G. Ukrainian intelligency: problems in learning interpretations / G. Kasianov // academic writings of Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: History. – 2004. – Is.8. – p. 7–22.
3. Hrytsak Y. Essays in Ukrainian History: formation of Ukrainian modern nation / Y. Hrytsak. – Is.2. – Kyiv: Geneza, 2000. – p.249.
4. Kudinov D.V. The Statless and Ukrainian peasantry in 1990s: historiographical issues / D. V. Kudinov // Sumy historical archival magazine. – 20015. – № XXIV. – p. 21–28.
5. Kudinov D. V. On the Issue of the Revolutionary Events in Nizhyn 1905: Rural Dimension/ Dmytro Valeriiovych Kudinov // Ukrainian historical magazine 2010. №2. – p.95–102.
6. Kudinov D. V. Peasant movement in the Dnieper Ukraine in 1900 - February 1917:

- Historiography: scientific dissertation: 07.00.06 / D. V. Kudinov. – Kyiv, 2015. – p.464.
7. Boikov O. Socio-cultural and religious issues in the South Ukraine at the end of XIX – at the beginning of XX cent. / O. Boikov // History of Ukraine. – 2009. - №6 – p. 1-4.
 8. Hanusyn O. Volodymyr Barvynskiy: a portrait of an intelligent through the prism of the private life / Olena Hanusyn // Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Series: History. 2014. Is.1. – P. 104-110.
 9. Hanusyn O. Material and social position of the Galician creative intelligence at the turn of XIX-XX cent / Olena Hanusyn // Scientific notes of Ternopil National Pedagogical University. Series: History. 2013. Is. 1 – p.20-25
 10. Hanusyn O. Daily routine of the Galician intelligence in the II part of XIX- at the beginning of XX cent.in the historiographic interpretations and highlights/ Olena Hanusyn // Bulletin of the University of Lviv. Series: bibliography, library sciences and IT. 2014. Is. 8. P.220-230.
 11. Hanusyn O. Ukrainian intelligence of XIX century in historiographical interpretations / Olena Hanusyn // Ukrainian Studies Almanac. 2013. Is. 14. – P. 71-73.
 12. Hanusyn O. The formation of Ukrainian intelligence in Galicia at the II part of XIX- at the beginning of XX centuries.: social origin and family discipline / Olena Hanusyn // Scientific notes of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University. Series: History. 2017. Is.: 2. Part.1. – P.62-74.
 13. Hanusyn O. Daily routine of Ukrainian intelligence of Galicia at the second part XIX- at the beginning of XX cent.: scientific dissertation: 07.00.01. / O. B. Hanusyn. Lviv, 2018. – P.287.
 14. Koliada I. Teachers intelligence of the Dnieper Ukraine: comparative analysis of the material and social positions(second part of XIX-beginning of XX centuries) / Ihor Koliada // Misc. of the scientific works / Misc. of scientific works of H.S. Skovoroda Kharkiv National University. Series: History and geography. Kharkiv, 2014. Is. 51. – P. 63-68.
 15. Radchuk A. O. The role of Ukrainian intelligence in socio-political life of the Dnieper Ukraine at the end of XIX- at the beginning of XX cent. / Andrii Oleksandrovych Radchuk // The issues of the Ukrainian history of XIX-beginning of XX cent. Kyiv: Institute of history National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. Is. XV. – P. 138-142.
 16. “Uncomfortable class” in modern projects(Andrea Graziosi, Yuriy Prysiazhniuk, Daniel Beauvois, Oleksandr Mykhailiuk, Siargei Tokts, Andriy Zaiarniuk) forum // Ukraina Moderna. – 2010. - Is. 6(17). – p. 9-44.
 17. Masnenko V. From the ‘non-historical’ folk to the ‘historical’ nation: a trial to outline identification potential of the Ukrainian national historiography / V. Masnenko // Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii / Pod redakcją K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska, L. Zaskilniaka. – Poznań: Instytut Historii UAM, 2010. – S. 39–51.
 18. Masnenko V. V. Historical conceptions of M. S. Hrushevskiy and V. K. Lypynskiy. Methodological and socio-political dimensions of Ukrainian historical thought in 1920s / V. V. Masnenko. – Kyiv- Cherkasy: Brama - ISUEP, 2000. – p. 284.
 19. Ankersmit F. Historiography and postmodernism / F. Ankersmit // The future history: misc. of articles in modern historiography; scientific editor G. Sahanovich. – Minsk: Medisont , 2008. – p.274.
 21. Telvak V. Mykhailo Hrushevskiy’s as an editor of the peasant newspapers and his cultural policy / V. Telvak // Ukrainian peasant. – Cherkasy, 2018.- Is. 19. – p. 127-134.
 22. Bulanova N. M. The dominant features in the Ukrainian peasantry outlook in the D. I. Yavornytskyi’s folklore and ethnographical heritage / N. M. Bulanova // The Dnieper Ukraine: historical processes, events, figures: misc. of the scientific works / Edit. board: S. I. Svitlenko and etc. – D.: Lira, 2015. – Is. 13. – p. 110-119.
 23. Kravchenko B. the social changes and national consciousness in Ukraine in XX century / B. Kravchenko; transl. into Eng. – Kyiv: Osnovy, 1997. – 424p.
 24. Balycheva L. The evolution of a social structure of the Dnieper Ukraine intelligentsia in XIX century / Larysa Balycheva // Misc. of scientific works of H.S. Skovoroda Kharkiv National University. Series: History and geography. 2013. Is. 47. – P.33-37.
 25. Hrushevskiy M. S. Of Ukrainian language and case: articles and notes/ M. S. Hrushevskiy. – Kyiv: P. Barskyi’s press, 1907. – 36p.
 26. Rudnytskyi S. Why do we want the independent Ukraine? / S. Rudnytskyi ; Arranged O. I. Shablii. – Lviv: Svit, 1994. – 416p.
 27. Vlasiuk O. The Ukrainian ethnical territories issues in Stepan Rudnytskyi’s highlights/ O. Vlasiuk // Folklore and ethnography. – 2004. - №5. – p. 111-117.
 28. Hrinchenko B. Dialogues about Ukrainian national case. The sources from the history of socio-political movement in Ukraine 19-beginning of 20 centuries/ B. Hrinchenko, M. Drahomanov. - K.: Institute of archaeology National Academy of Sciences of Ukraine, 1994. – 287 p.
 29. Kiseliova Y. A. The effect of intellectual environment of the historical-philological faculty of Kharkiv University on D. I. Yavornytskyi as a scientist/ Y. A. Kiseliova // The Dnieper Ukraine: historical processes, events and figures: misc. of scientific works / Edit. board: S. I. Svitlenko and etc. – D.: Lira, 2015.- Is.13. – p.11-21.
 30. Beketov V. M. Vasyl Stepanovych Solianyk – D. I. Yavornytskyi’s disciple/ V. M. Beketov // The Dnieper Ukraine: historical processes, events and figures: misc. of scientific works/ Edit. board: S. I. Svitlenko and etc. – D.: Lira, 2015. – Is. 13. – p. 74-78.
 31. Horban Y. A. The figure of Bohdan Kistyakivskiy in the Ukrainian liberation movement at the beginning of XX century / Y. A. Horban// Historical pages: misc. of the scientific works. -2010. -Is. 13. – p. 71-80.
 32. Sydorenko V. This insidious imperial worm: Volodymyr Vynnychenko’s memories / V. Sydorenko // Golos Ukrainy – URL: <http://www.golos.com.ua/article/327261> (12.01.2019).
 33. Tereshchenko Y. Treasures of the historical traditions / Y. Tereshchenko. – Kyiv: Tempora, 2011. – 560p.
 34. Onatskyi E. Ukrainian emotionalism / E. Onatskyi // Ukrainian soul: Misc. of the original research in Ukrainian mentality. – K.: MP “Feniks”, 1992. – p. 36-48.
 35. Zashkilnyak L. Ukrainian historiography of the beginning of XX century and Ukrainian national consciousness mythologizing / L. Zashkilnyak // Historia – mentalność – tożsamość. Studia z historii, historii historiografii i metodologii / Pod redakcją K. Polasik-Wrzosek, W. Wrzoska, L. Zaskilniaka. – Poznań: Instytut Historii UAM, 2010. – S. 9–19.

Ukrainian intelligentsia of the Naddniproshchyna of the late imperial period: historiography of the problem

Y. L. Platmir

Abstract. The article is analysis historiography of the late nineteenth – early decades of the twentieth century. Here the author includes the works of contemporaries on the history of the modern Ukrainian nation and the role of the intellectuals and peasants in it. This study examines the work of prominent Ukrainian socio-political figures, historians, ethnographers on this topic; their contribution to the study of the relationship between intellectuals and the peasantry, the «city-village» conflict, etc. are understood.

Keywords: *intelligentsia, Naddniproshchyna, vision, historiography, peasantry.*

LEGAL SCIENCE

Types of mediation: how to choose the best mediation format?

M. Lohvinenko, I. Kordunian

Academic and Research Institute of Law, Sumy State University, Sumy, Ukraine
Corresponding author. E-mail: irakordunyan16@gmail.com

Paper received 29.08.20; Accepted for publication 18.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-05>

Abstract. In this article mediation was classified according to various criteria, in particular, depending on the style of the process and depending on the content of the dispute. As a result, it was determined that according to the criterion of “style of the process” mediation can be Facilitative, Court-Mandated Mediation, Evaluative, Transformative, E-mediation and Mediation-Arbitration. According to the criterion of “content of the dispute”, mediation can be Commercial, Workplace Mediation, Family Mediation, Sports Mediation, Political, and others. The peculiarities of each type of mediation were identified and analyzed, its advantages were highlighted.

Keywords: mediation, mediator, negotiations, parties to the dispute, interests of the parties.

Mediation is a unique process in the system of alternative dispute resolution. An important role in the effectiveness of this procedure is played by its organization. In preparation for mediation, it is necessary to determine the format and method of its conduct, on the basis of which the mediator will direct the course of negotiations between the parties. Mediation is a multifaceted way of resolving disputes and has specific features depending on its type.

According to the criterion of “style of the process” mediation can be: Facilitative, Court-Mandated Mediation, Evaluative, Transformative, E-mediation and Mediation-Arbitration.

Facilitative or traditional mediation originated in the era of activity of volunteer dispute resolution centers. In such centers, volunteer mediators did not have to be knowledgeable in the field of the particular dispute, and usually, they were not lawyers. They had professional knowledge and experience in various fields.

This type of mediation is focused on the interests of the parties. The most important thing is that mediation should be based on the principle of voluntariness. The main task of the mediator is to direct the negotiation process between the parties in conflict. He or she establishes contact between them and helps to build a dialogue. The mediator does not use his/her own judgments, does not impose his/her position on the dispute, but only assists the parties during the process. The outcome of mediation depends on whether the parties reach an understanding at the beginning.

Court-Mandated mediation implies that the court recommends the parties to turn to mediation, due to the need for a rapid settlement of a dispute. The outcome of any type of mediation depends on the will and desire of the parties. If one or both parties are reluctant to participate in mediation, the chances to make a mutually beneficial decision are low. The parties should understand the benefits of mediation over litigation in order to choose this method of dispute resolution.

This type of mediation is quite common in the UK, especially in resolving disputes concerning the protection of intellectual property rights. The courts are active in encouraging the parties to resolve disputes through mediation. For example, if a party refuses to try to resolve a dispute through mediation in court, he/she can be obliged

to pay court costs. This rule is set out in the Code of Civil Procedure, which was adopted as a result of the 1999 reform of civil procedure. To promote mediation in England, there are a lot of organizations specialized in mediation, such as the Centre for Effective Dispute Resolution (CEDR), which trains mediators and provides counseling services on dispute resolution through mediation; Civil Mediation Council; “Civil Catalog of Mediators”, which is a national hotline that provides assistance in resolving issues related to mediation and others [1, p. 105].

Evaluative Mediation is characterized by the fact that the mediator expresses his/her own views on the situation and provides the parties with recommendations on possible options for resolving the dispute. Typically, mediators are lawyers who have knowledge in the field of the particular dispute (for example, in the field of economics, protection of intellectual property rights, etc.). This is an advantage if the mediator is an expert on issues related to the content of the dispute, as its participants can obtain a professional assessment of the circumstances of their case. However, the mediator’s advice is for guidance only, and the parties do not have to listen to it.

Transformative Mediation has in purpose to transform the positions of the parties from the confrontational to the positions of mutual understanding. This type of mediation is mentioned as part of auspicious mediation in the book “The Promise of Mediation” by Robert A. Baroque Bush and Joseph P. Folder. This process is aimed at transforming the parties to the conflict and their relationships by acquiring communication skills. Communication is one of the most important tools, which is necessary to build a successful negotiation between the parties. A special role in communication is played by active listening, which should be used by the parties. Through this technique, parties show their attitude to each other, support and respect, which is the key to building a successful dialogue [2, p. 70].

Transformational mediation can be seen as a way to overcome the crisis in communication between the parties to the dispute. During this process, the parties can:

- a) strengthen personal strength;
- b) develop the ability to react quickly to unforeseen circumstances;
- c) establish constructive interaction;

- d) develop an understanding of their needs and the needs of the opponent;
- e) learn to provide a critical assessment of the situation and ways to solve it;
- f) understand personal responsibility for decision making.

The role of the mediator in this process is that he should focus on the conversation between the parties, in order to recognize the possibility of establishing the aforementioned factors.

E-mediation or online mediation is carried out with the help of online information technologies such as Skype, Zoom, Google Meet and others. The advantage of this type of mediation is its cost-effectiveness, which includes both cost savings and time savings. The parties and the mediator do not need to spend time and energy on the way to the meeting place. Also, e-mediation can be combined with face-to-face meetings to conduct preparatory discussions. Only confidentiality remains a contentious issue. Internet is not a safe place for private conversations. The negotiation process and the information under discussion cannot be made public.

In e-mediation, a mediator provides mediation services to parties who are located at a distance from one another, or whose conflict is so strong they can't stand to be in the same room, write Jennifer Parlamis, Noam Ebner, and Lorianne Mitchell in a chapter in the book "Advancing Workplace Mediation Through Integration of Theory and Practice"[3].

The next type of mediation is mediation-arbitration. The hybrid of these two procedures is formed as a result of the transition from mediation to arbitration in the dispute. First, the parties agree on the terms of mediation, select a mediator, and sign an agreement on participation in mediation. Typically, signing agreement implies the impossibility of refusing mediation later, which is the obligation to make a decision.

If negotiations between the parties come to a standstill, the case can be considered through arbitration. The role of an arbitrator may be performed by a mediator if he/she has the appropriate qualifications, or the parties can choose another person. If the mediator becomes an arbitrator, he makes a decision on the whole case or on unresolved issues.

This process is more appropriate in civil matters where rules of evidence or jurisdiction are not in dispute. It resembles, in some respects, criminal plea-bargaining and Confucian judicial procedure, wherein the judge also plays the role of prosecutor rendering what, in Western European court procedures, would be considered an arbitrary (even 'arbitrary') decision [4].

The problematic aspect of this type of mediation is the transformation of the mediator to arbitrator. The success of mediation largely depends on the nature of the mediator, which is that he/she has no power over the parties or the end result. A mediator is a neutral participant in the process. The realization by the parties at the beginning of mediation that the mediator may make a final decision in the future distorts this process, as it is contrary to its nature. Therefore, it is appropriate to elect a new arbitrator, not to transform the mediator into this role.

According to the criterion of "content of the dispute", mediation can be: commercial, workplace mediation, family mediation, sports mediation, political, and others.

Commercial mediation is suitable for resolving disputes between companies, private entrepreneurs, etc. Commercial mediation covers disputes in the field of business relations. The popularity of this procedure can be explained by the fact that litigation can negatively affect the relationship between business partners, cause bad publicity for entrepreneurs and destroy the personal brand of the company or individual entrepreneur, which is built over the years.

Workplace mediation is used to resolve a dispute that has arisen between employees of one company. Typically, the mediators in such cases are the managers or owners of the enterprise.

The next type of mediation is family mediation. Most often, family mediation deals with issues concerning divorce, property division, and others. Family mediation is highly emotional. Usually, the parties are relatives who, as a result of personal insults to each other, do not want to respect each other.

The subject of disputes belonging to the field of family mediation includes:

- a) determining the place of residence of children;
- b) financial maintenance of children;
- c) division of spouses' property;
- d) succession;
- e) division of inheritance, etc.

Family disputes can be resolved through mediation only if the parties are willing to make concessions and are ready to build a dialogue.

During mediation, mediators recommend the parties to engage their lawyers who will provide individual legal advice during mediation. At the final stage of mediation, the parties sign a written agreement, which states the procedure for implementing the decision. It is important that all details are in accordance with the law and are understandable to the parties to the conflict. Lawyers can help them to clarify the unclear issues.

Sports mediation is designed to resolve disputes that arise over the rules of suitability, drugs that increase the effectiveness of the athlete, selection criteria, the terms of the contract of athletes, and so on. The advantages of mediation over litigation are that, usually, sports competitions are a seasonal phenomenon, and therefore the delay of athletes due to participation in litigation can undermine the sports season. Also, mediation helps to resolve a dispute faster with a small number of financial costs.

Political mediation is designed to resolve international disputes. Usually, the parties are the states. Traditionally, the participants of the dispute turn to mediation when the conflict has already unfolded. An alternative was suggested by the 6th Secretary-General of the United Nations Boutros Boutros-Ghali. He thought that mediation should prevent the unfolding of the conflict. The idea of preventive mediation arose during the war in the Balkans after the partition of the former Yugoslavia and the genocide in Rwanda as a way to prevent violent and bloody wars.

There are several examples of successful preventive mediation: conflict resolution in 1984 by Pope John Paul the second, in settling the border disputes between Chile and Argentine over the Beagle Channel, at that time the

war was avoided; The Belfast Agreement, or Good Friday Agreement, which got its name from the fact that it was signed on Friday, April 10, 1998. It is an agreement between the British and Irish governments and most of the political parties in Northern Ireland, which addressed issues that had provoked conflicts between countries in previous decades.

An important role in shaping this agreement was played by the 42nd President of the United States Bill Clinton, in particular, he: appointed US Senator George Mitchell as special ambassador to lead the negotiations between the parties; in 1994, President Clinton granted a 48-hour visa to Gerry Adams, the President of the Sinn Fein party, which was a pivotal point for the peace process. This move supported Adams internationally but also was a significant influence on the republican move from the Irish Republican Army (IRA) to constitutional legitimacy, signaling a change in US policy. Adams' visit and Congressman Bruce Morrison were both used to help convince the IRA of the benefits of a ceasefire, highlighting the influence of the US on the historic decision of the IRA to call a ceasefire in 1995. Despite resistance from the British government, the US granted Gerry Adams a second visa to fundraise in the US for the Sinn Fein party.

As a result, Sinn Fein became the richest party in Northern Ireland. During this time, the British government had been discussing the unresolved decommissioning of weapons, which was holding back negotiations in Northern Ireland. Adams' visit to the White House helped nudge this process forward [5].

Another example of mediation that has affected relations between the two conflicting parties is the settlement of the Palestinian-Israeli conflict, aimed at their mutual recognition and discussion on the distribution of territories, settlements, Jerusalem, and the situation of Palestinian refugees. The mediator between the parties was the Norwegian government. The negotiations ended up with the Oslo Treaty, which was signed on September 13, 1993, in Washington.

After analyzing different types of mediation, we can conclude that the choice of style of the process is an important stage of preparation for mediation. Comparing the types of mediation, we can say that facilitative mediation is the most popular format, as it focuses on the interests of the parties, which reflects the main purpose of this procedure – to achieve a solution that satisfies the interests of all parties.

REFERENCES

1. Логвиненко М., Кордунян І. Особливості поетапного здійснення медіації у сфері інтелектуальної власності: перспективи для України. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2019. № 6. С. 100–108.
2. Lohvynenko M., Kordunian I. Building a dialogue between the parties to the dispute as a guarantee of the successful completion of mediation. The XXIII th International scientific and practical conference «THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SOCIAL PROCESS MANAGEMENT» (29 – 30 June, 2020). San Francisco, USA 2020. 321 p. Available at: DOI:10.46299/ISG.2020.XXIII: URL: <http://isg-konf.com>
3. Katherine Shonk. Types of Mediation: Choose the Type Best Suited to Your Conflict. URL: <https://www.pon.harvard.edu/daily/mediation/types-of-mediation-choose-type-best-suited-conflict/>.
4. Types of Mediation. *Triad Divorce Mediation*: website. URL: <https://www.triaddivorcemediation.com/types-of-mediation/>.
5. US Involvement in the Northern Irish Peace Process and the Good Friday Agreement. *Center Forward*: website. URL: <https://center-forward.org/us-involvement-in-the-northern-irish-peace-process-and-the-good-friday-agreement/>

REFERENCES

1. Lohvynenko M., Kordunyan I. Osoblyvosti poetapnoho zdiysnennya mediatsiyi u sferi intelektual'noyi vlasnosti: perspektivy dlya Ukrainy. Teoriya i praktyka intelektual'noyi vlasnosti. 2019. № 6. S. 100–108. OGY

Підходи до розв'язання проблематики термінологічної неузгодженості у сфері електронної комерції

А. В. Погоріленко

Інститут права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: apohorilenko@gmail.com

Paper received 29.08.20; Accepted for publication 18.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-06>

Анотація. Не зважаючи на тривалий період розвитку сфери електронної комерції, у вітчизняній та закордонній науковій думці так і не сформувалося єдиного підходу до розуміння електронної комерції та відповідної термінологічної єдності. Дана стаття розглядає основні підходи до визначення поняття електронної комерції. Звертається увага на відмінності підходів до визначення поняття. Шляхом семантичного аналізу зроблений висновок про те, що електронна комерція є особливим видом комерційної діяльності, яка, в свою чергу, вже отримала термінологічну визначеність та єдність думок щодо основних ознак. Було запропоновано визначити електронну комерцію через родові поняття комерційної діяльності, з врахуванням єдності думок авторів щодо специфічних ознак електронної комерції як особливого виду комерційної діяльності, що, на думку автора, може посприяти консолідації думок щодо значення електронної комерції в майбутньому.

Ключові слова: електронна комерція; термінологічна неузгодженість; комерційна діяльність; електронні правочини; господарська діяльність.

Вступ. Станом на сьогодні, значних оборотів набула сфера електронної комерції. Тим не менше, не зважаючи на те, що вона існує протягом тривалого часу, в науковій літературі так і не сформувалося єдиного підходу щодо визначення відповідного поняття. Однозначно, відсутність уніфікованого розуміння поняття електронної комерції може мати значний вплив як на подальший розвиток наукової думки в контексті електронної комерції, так і на законодавчу та законотворчу практики. З огляду на це, ретельного аналізу потребує проблематика відсутності єдиного підходу до визначення поняття електронної комерції та зростає потреба в пошуку можливих варіантів її вирішення.

Короткий огляд публікацій. Тематику дослідження поняття електронної комерції розробляли ряд вітчизняних вчених, зокрема В.В. Резнікова [1], В. Желіховський [2], А.В. Чучковська [3], Г. Г. Маліцька та О. І. Мельник [4], О.І. Шалева [5], К.Ю. Величко, Л.Л. Носач та О.І. Печенка [6], Р.Ю. Царьов [7]. Крім того, закордонні вчені, як-от Shahid Amin та Keshav Kansana [8], Sarah Cleeland Knight та Catherine L. Mann [9], Abdul Gaffar Khan [10], Cudjoe Dan [11], Vladimir Zwass [12], також брали участь у дослідженні відповідної проблематики.

Ціль дослідження. Метою даного дослідження є аналіз наявних підходів до визначення поняття електронної комерції та пошук альтернативного підходу, який би міг посприяти консолідації існуючих дефініцій.

Матеріали і методи. Для проведення даного дослідження використовувалися праці науковців України, США, Китаю, Індії та інших країн, які так чи інакше торкаються тематики вивчення поняття електронної комерції та комерційної діяльності загалом. При цьому важливим критерієм для відбору літератури було те, щоб відповідний дослідник не лише цитував позиції інших науковців, а і давав власну дефініцію для відповідних понять. Під час роботи над науковими результатами використовувалися як загальнонаукові методи: аналіз, індукція (щодо узагальнення сформованих позицій авторів щодо визначення понять), формалізація, абстрагування (в частині виокремлення окремих ознак

досліджуваних понять), системний метод, методи збору та узагальнення інформації, так і конкретно-наукові методи юриспруденції, зокрема формально-юридичний та порівняльний.

Результати та їх обговорення. Поняття електронної комерції досліджувалося різноманітними вченими з часу виникнення інформаційно-телекомунікаційних мереж, з якими можна пов'язати можливість вчинення правочинів за посередництвом комп'ютерів, телефонів, факсів та інших технічних засобів. Тим не менше, не зважаючи на тривалість періоду (часом виникнення Інтернету в звичному для пересічного громадянина розумінні можна вважати 1991 рік [13]), до сьогоднішнього дня не сформувалося жодного загальноприйнятого визначення поняття електронної комерції. Єдиною ознакою, з якою погоджуються всі автори, є наявність того чи іншого онлайн-зобов'язання щодо продажу товару чи послуги. Відповідну позицію можна знайти у Звіті Рахункової палати США до Сенату США «Міжнародна електронна комерція: дефініції та значення для політики» [14] (надалі в даній роботі – «Звіт»), де вона зазначила, що «...міжнародна електронна комерція, як правило, передбачає онлайн-зобов'язання щодо продажу, що призводить до імпорту чи експорту товарів і послуг».

Щодо позицій авторів, то при дослідженні поняття «електронна комерція» вони приходять до різноманітних висновків. Частина з них розглядає відповідне поняття через призму торгівельних операцій. Так, Г. Г. Маліцька та О. І. Мельник вказують, що «електронна комерція – це будь-які бізнес-процеси, які здійснюються з допомогою інформаційних технологій та мережі Інтернет» [4, с. 3]. О.І. Шалева вказує, що електронна комерція - це «комерційна взаємодія суб'єктів бізнесу з приводу купівлі-продажу товарів та послуг (матеріальних та інформаційних), з використанням інформаційних мереж (Internet, мережа стільникового зв'язку, внутрішні локальні мережі фірм)» [5, с. 10]. Схожим чином, К.Ю. Величко, Л.Л. Носач та О.І. Печенка визначають електронну комерцію як «ділову активність із купівлі-продажу товарів та послуг, що передбачає взаємодію сторін на основі інформаційної

глобальної мережі Інтернет (без безпосереднього фізичного контакту)» [6, с. 187]. Р.Ю. Царьов займає дещо інакший підхід, надаючи відповідному поняттю значення «будь-якої трансакції, яка здійснюється через комп'ютерну мережу, внаслідок якої право власності або право використання товаром або послугою було передано від однієї особи до іншої» [7, с. 7]. Shahid Amin, Keshav Kansana та Jenifur Majid розглядають поняття електронної комерції як «торгівлі товарами і послугами через електронні носії інформації та інтернет» [8, с. 2].

Інша група вчених займають позицію, яка виражає більш широкий підхід до розуміння значення поняття електронної комерції, як системи взаємовідносин у тій чи іншій сфері. Так, В. Желіховський розглядає його як «систему взаємовідносин у сфері здійснення обміну даними (електронними документами) та інформацією між суб'єктами господарювання з використанням глобальної мережі Internet» [2, с. 9]. Vladimir Zwass зазначає, що електронна комерція це «обмін діловою інформацією, підтримка ділових відносин та здійснення бізнес операцій за допомогою телекомунікаційних мереж» [12]. А.В. Чучковська розглядає електронну комерцію як «систему взаємопов'язаних правовідносин у сфері вчинення правочинів шляхом обміну електронними документами, який здійснюється за допомогою використання мереж електрозв'язку, зокрема Інтернет» [3, с. 22].

Таким чином, з огляду на різноманіття розуміння поняття електронної комерції в міжнародному науковому середовищі, можна погодитися з позицією, вираженою Рахунковою палатою США у Звіті 2002 року, де вказано, що «незважаючи на розповсюджене вживання терміну "міжнародна електронна комерція", він не має жодного загальноприйнятого визначення».

Узагальнюючи позиції авторів, можна зазначити, що кожне з них виражає той чи інший аспект електронної комерції. Окремо хочеться зауважити щодо підходу, обраного О.І. Шалевою, яка визначає електронну комерцію через поняття «комерційної взаємодії». Аналізуючи семантичний склад поняття «електронна комерція» нами було зауважено, що воно є похідним від поняття «комерція». Таким чином, влучним видається підхід, зайнятий вищенаведеним автором. Варто зауважити, що, станом на сьогодні, в науковій літературі склалося певне уніфіковане розуміння поняття «комерційна діяльність», достатньої кількості визначень поняття «комерційна взаємодія», для використання даного поняття у визначенні поняття електронної комерції, віднайти не вдалося.

Комерційна діяльність у працях авторів визначається по-різному, при цьому спільним для більшості авторів є виокремлення ознак комерційної діяльності як (1) торговельно-організаційного процесу; (2) спрямованого на задоволення попиту споживачів та (3) отримання прибутку. Так, Л. Дашков і В. Памбухчянц зазначають, що комерційна діяльність полягає у «виконанні широкого комплексу взаємопов'язаних торговельно-організаційних операцій, спрямованих на здійснення процесу купівлі-продажу товарів і надання торговельних послуг з метою отримання прибутку» [15, с.25]. Ж. Крисько зазначає, що «комерційною діяльністю визнається діяльність, яка в умовах конкурентного

середовища спрямована на організацію та управління процесами купівлі-продажу для задоволення попиту споживачів і збільшення капіталізації її суб'єкта» [16, с. 82]. І.С. Марченко вказує, що «комерційна діяльність - це система оперативних-організаційних заходів, спрямованих на організацію і управління процесами купівлі-продажу товарів з метою задоволення споживчого попиту і отримання прибутку» [17, с.28]. Ф.П. Половцева підкреслює, що комерційна діяльність – це «процеси пов'язані з купівлею-продажем товарів, задоволенням попиту покупців, розвитком цільових ринків товарів, мінімізацією витрат обігу та отриманням прибутку» [18, с.42]. О. Русева та А. Балан. визначають комерційну діяльність підприємств як «практику здійснення обміну матеріальними цінностями та послугами, всі торговельні операції з придбання матеріально-технічних ресурсів та реалізації виробленої продукції, тобто особливий вид діяльності, від якої залежать кінцеві результати господарської діяльності підприємства» [19, с.1]. Ф. Г. Панкратов та Н. Ф. Солдатова розглядаються подібно по суті поняття комерційної роботи (російською «комерческая работа») як «широку сферу оперативно-організаційної діяльності торговельних організацій і підприємств, що спрямована на здійснення процесів купівлі-продажу товарів для задоволення попиту населення й одержання прибутку» [20, с. 16].

Узагальнюючи позиції авторів, в робочих цілях даної статті пропонується розуміти комерційну діяльність як сукупність торговельно-організаційних операцій щодо обміну, купівлі-продажу чи надання товарів та послуг, спрямованих на задоволення попиту споживачів та отримання прибутку суб'єктом господарювання. Таким чином, достатньо доцільним видається підхід, за якого електронна комерція визначається через поняття комерційної діяльності, яке лежить в її основі.

Як вже зазначалося, електронна комерція є особливою сферою господарської діяльності. З огляду на вищезазначені позиції авторів, можна зробити висновок, що електронна комерція є підвидом комерційної діяльності, що має власні специфічні ознаки. Базуючись на розумінні електронної комерції вищезазначених авторів, можна зазначити, що такими специфічними ознаками є (1) здійснення усіх торговельних операцій за посередництвом інформаційно-телекомунікаційних мереж, основною з яких є Інтернет та (2) дистанційна форма реалізації господарських правовідносин.

З огляду на все вищезазначене, нами вважається за доцільне визначення електронної комерції через родові поняття комерційної діяльності. Таким чином, базуючись на розумінні електронної комерції А.В. Чучковської, О.І. Шалеви, К.Ю. Величко, Л.Л. Носач, О.І. Печенка, Р.Ю. Царьова, Shahid Amin, Keshav Kansana, Jenifur Majid та інших вищезазначених авторів, розуміння комерційної діяльності Л. Дашкова і В. Памбухчянца, Ж. Крисько, І.С. Марченко, Ф.П. Половцевої, О. Русевої та А. Балана, Ф. Г. Панкратова та Н. Ф. Солдатової, пропонується наступне визначення поняття електронної комерції як **виду комерційної діяльності, який реалізується дистанційно за посередництвом інформаційно-телекомунікаційних мереж.**

Висновки. За результатами даного дослідження вдалося проаналізувати різноманітні підходи до розуміння електронної комерції авторами. Було зауважено, що, станом на сьогодні, не існує уніфікованого підходу до визначення електронної комерції як в вітчизняному науковому середовищі, так і в закордонному. Аналізуючи семантичне значення словосполучення «електронна комерція», вдалося зробити висновок, що вона є видом комерційної діяльності, який має власні специфічні ознаки. З іншого боку, дослідження наукових підходів до розуміння поняття комерційної діяльності дав можливість сформулювати позицію, що, станом на

сьогодні, існує уніфіковане розуміння даного поняття, внаслідок чого воно є придатним для використання у взаємозв'язку з поняттям електронної комерції. За результатами наукової роботи вдалося сформулювати авторське бачення поняття електронної комерції, яке базується, з одного боку, на усталеному розумінні поняття комерційної діяльності в науці, а з іншого – на специфічних ознаках електронної комерції, з якими погоджується більшість вчених у розглянутих роботах. Висловлюється сподівання, що запропоноване визначення електронної комерції сприятиме консолідації наукової думки щодо відповідної проблематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Резнікова В.В. Поняття, значення та перспективи правового забезпечення електронної комерції в Україні. Теорія і практика інтелектуальної власності. Київ, 2015. №5. С. 58–72. URL: http://www.irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Triv_2015_2_10 (дата звернення: 27.08.2020)
2. Желіховський В. М. Правові засади електронної комерції в Україні: дис. ... канд. юр. наук: 12.00.07 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2007. 218 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/865466/> (дата звернення: 27.08.2020);
3. Чучковська А.В. Правове регулювання електронної комерції в Україні: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 224 с.
4. Малицька Г. Г., Мельник О.І. Особливості електронної комерції та стан її розвитку в сучасних економічних умовах України. *Ефективна економіка*. Київ, 2018. №12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/76.pdf (дата звернення: 27.08.2020);
5. Шалева О. І. Електронна комерція: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 216 с.
6. К.Ю. Величко, Л.Л. Носач, О.І. Печенка. Сучасні тенденції та перспективи розвитку ринку інтернет-торгівлі: міжнародний досвід та національна практика. *Харківський державний університет харчування та торгівлі*. Харків, 2017. № 25. С. 184-196. URL: <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/1815/1/%D0%A1%D0%B5%D0%BA.%203.%20%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%BE%2C%20%D0%9D%D0%BE%D1%81%D0%B0%D1%87%2C%20%D0%9F%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0.pdf> (дата звернення: 27.08.2020)
7. Царьов Р.Ю. Електронна комерція: навчальний посібник з підготовки бакалаврів. Одеса: Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова, 2010. 112 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_467_77066770.pdf (дата звернення: 27.08.2020);
8. Shahid Amin Bhat, Keshav Kansana. A Review Paper on E-Commerce. *TIMS 2016-International Conference*. 2016, Gwalior. 13 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/304703920_A_Review_Paper_on_E-Commerce (дата звернення: 27.08.2020);
9. Sarah Cleeland Knight, Catherine L. Mann. Electronic Commerce. 2017. *International Studies Association and Oxford University Press*. URL: <https://oxfordre.com/internationalstudies/internationalstudies/abstract/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-85?rskey=UXsSlg&result=4> (дата звернення 27.08.2020 року);
10. Abdul Gaffar Khan. Electronic Commerce: A Study on Benefits and Challenges in an Emerging Economy. *Global Journal of Management and Business Research: Economics and Commerce*, 2016, 16 (1): 19-22. URL: https://globaljournals.org/GJMBR_Volume16/3-Electronic-Commerce-A-Study.pdf (дата звернення: 27.08.2020);
11. Cudjoe Dan. Electronic Commerce: State-of-the-Art. *American Journal of Intelligent Systems*, 2014, 4(4): 135-141. doi:10.5923/j.ajis.20140404.02. URL: <http://article.sapub.org/10.5923.j.ajis.20140404.02.html#Abs> (дата звернення: 27.08.2020); [ел док]
12. Zwass Vladimir. Electronic Commerce: Structures and Issues. *International Journal of Electronic Commerce*, 1996, 1(1). URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10864415.1996.11518273> (дата звернення: 27.08.2020);
13. The Original HTTP as defined in 1991. Wayback Machine. URL: <https://web.archive.org/web/19970605071155/http://www.w3.org/Protocols/HTTP/AsImplemented.html> (дата звернення 27.08.2020 року);
14. United States GAO. Report to the Ranking Senate Minority Member of the Joint Economic Committee: International electronic commerce, Definitions and Policy Implications. 2002. URL: <https://www.gao.gov/new.items/d02404.pdf> (дата звернення 27.08.2020 року);
15. Л. Дашков, В. Памбухчиянц. Коммерция и технология торговли: учебник. Москва: ИТК «Дашков и К°», 2008. 697 с. URL: https://www.studmed.ru/dashkov-lp-pambuhchiyanc-vk-kommerciya-i-tehnologiya-torgovli_abfd02b.html (дата звернення 27.08.2020 року);
16. Крисько Ж. Сутність та види комерційної діяльності підприємства. *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. Тернопіль, 2013. №18. С. 75-83. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/23869/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf> (дата звернення 27.08.2020 року);
17. Марченко І.С. Системний підхід к управленню коммерческой деятельностью организаций. *Вестник МГТУ*. Мурманск, 2010. Том 13, №1. С. 27-30 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnyy-podhod-k-upravleniyu-kommercheskoy-deyatelnostyu-organizatsiy> (дата звернення 27.08.2020 року);
18. Половцева Ф.П. Коммерческая деятельность: учебник. Москва: ИНФРА-М, 2009. 248 с. URL: <https://institutiones.com/download/books/1895-kommercheskaya-deyatelnost-polovceva.html> (дата звернення 27.08.2020 року);
19. Русева О., Балан А. Стратегическое управление коммерческой деятельностью предприятия. *Труды Одесского политехнического университета*. Одесса, 2003. №2(20). С. 1-4. URL: [http://storage.library.opu.ua/online/periodic/opu_2003_2\(20\)/7/7-8.pdf](http://storage.library.opu.ua/online/periodic/opu_2003_2(20)/7/7-8.pdf) (дата звернення 27.08.2020 року);
20. Панкратов Ф. Г. Солдатова Н. Ф. Коммерческая деятельность: учебник. 13-е издание, переработанное и дополненное. Москва: ИТК «Дашков и К°», 2012. 500 с. URL: <https://library.rosvuz.ru/files/library/book/6ccc20d7dd89ccee39bbe522d5c59362.pdf> (дата звернення 27.08.2020 року);

REFERENCES

- Rieznikova V. Concept, importance and perspectives of legal security of e-commerce in Ukraine. *Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti*. Kyiv, 2015. №5. P. 58–72. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Tpiv_2015_2_10 (last visited: 27.08.2020);
- Zhelikhovskiy V. M. Legal principles of electronic commerce in Ukraine: PhD diss.: 12.00.07/Kyiv National University of Internal Affairs. Kyiv, 2007. 218 p. URL: <https://www.twirpx.com/file/865466/> (last visited: 27.08.2020);
- Chuchkovska A.V. Legal regulation of e-commerce in Ukraine: a textbook. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2007. 224 p.
- Malitska H. H., Melnyk O.I. Features of the electronic commerce and the state of its development in the current economic conditions of Ukraine. *Efektivna ekonomika*. Kyiv, 2018. №12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2018/76.pdf (last visited: 27.08.2020);
- Shaleva O. I. E-commerce: a textbook. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2011. 216 p.
- K. Velychko, L. Nosach, O. Pechenka. Current trends and prospects of e-commerce market development: international experience and national practice. *Kharkiv State University of Food Technology and Trade*. Kharkiv, 2017. №25. P. 184–196. URL: <http://elib.hduht.edu.ua/bitstream/123456789/1815/1/%D0%A1%D0%B5%D0%BA.%203.%20%D0%92%D0%B5%D0%BB%D0%B8%D1%87%D0%BA%D0%BE%2C%20%D0%9D%D0%BE%D1%81%D0%B0%D1%87%2C%20%D0%9F%D0%B5%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%B0.pdf> (last visited: 27.08.2020);
- Tsarov R. E-commerce: a textbook for bachelors. Odesa: Odeska natsionalna akademiia zviazku im. O.S. Popova, 2010. 112 p. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_467_77066770.pdf (last visited: 27.08.2020);
- L. Dashkov, V. Pambukhchyants. Commerce and Trade Technology: a textbook. Moskva: YTK «Dashkov i K^o», 2008. 697 p. URL: https://www.studmed.ru/dashkov-lp-pambukhchiyanc-vk-kommerciya-i-tehnologiya-torgovli_abfd02b.html (last visited: 27.08.2020);
- Krysko Zh. The essence and types of commercial activity of the enterprise. *Ukrainska nauka: mynule, suchasne, maibutnie*. Ternopil, 2013. №18. P. 75–83. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/23869/1/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F.pdf> (last visited: 27.08.2020);
- Marchenko Y. A systematic approach to managing the commercial activities of organizations. *Vestnyk MHTU*. Murmansk, 2010. Volume 13, №1. P. 27–30 URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnyy-podhod-k-upravleniyu-kommercheskoy-deyatelnostyu-organizatsiy> (last visited: 27.08.2020);
- Polovtseva F. Commercial Activity: a textbook. Moskva: INFRA-M, 2009. 248 p. URL: <https://instituciones.com/download/books/1895-kommercheskaya-deyatelnost-polovceva.html> (last visited: 27.08.2020);
- Ruseva O.N., Balan A.S. Strategic management of an enterprise's commercial activity. *Trudy Odesskoho polytekhnicheskoho unyversyteta*. Odessa, 2003. №2(20). P. 1–4. URL: [http://storage.library.opu.ua/online/periodic/opu_2003_2\(20\)/7/7-8.pdf](http://storage.library.opu.ua/online/periodic/opu_2003_2(20)/7/7-8.pdf) (last visited: 27.08.2020);
- Pankratov F. H. Soldatova N. F. Commercial activity: a textbook. 13th edition, revised and enlarged. Moskva: YTK «Dashkov i K^o», 2012. 500 p. URL: <https://library.rosvuz.ru/files/library/book/6ccc20d7dd89ccee39bbe522d5c59362.pdf> (last visited: 27.08.2020);

Approaches to solving the problem of terminological inconsistency in the field of e-commerce

A. V. Pohorilenko

Abstract. Despite the long period of development of e-commerce, there is still no single approach to understanding of e-commerce. This article discusses the main approaches to defining the relevant concept. Through semantic analysis, it was concluded that e-commerce is a special type of commercial activity, which, in turn, has already received terminological certainty and unity of opinions on the main features. It was proposed to define e-commerce through the generic concept of commercial activity, which, in the author's opinion, may help to consolidate opinions on the essence of e-commerce in the future.

Keywords: e-commerce; terminological inconsistency; commercial activity; electronic transactions; economy.

METHODOLOGY

Features of Contemporary E-learning Development in the Digitalization Era

A. Goloborodko¹, T. Nosova²

University of Telecommunications, Kyiv, Ukraine¹ University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine²
Corresponding author. E-mail: alona.goloborodko.decor@gmail.com

Paper received 23.06.20; Accepted for publication 17.06.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-07>

Abstract. The article conducts research on the e-learning features, trends and directions that is stimulated by the modern globalization processes and digital economy intensification. The difference between distance and e-learning is given, as well as the most popular online learning platforms are systematized.

Keywords: *E-learning, distance learning, digitalization, online learning platforms.*

Introduction. In 1990, no one thought about how the advent of the Internet would affect the economy. Many people did not even have an idea of what the World Wide Web was. But nowadays the number one topic for the entire business environment is the issue of cloud technology or e-commerce. Knowledge of the e-commerce technologies features and advantages provides enterprises with the commercial goals achievement.

Analysis of recent research. Many scientists have dealt with the theoretical basis of the e-learning development within the digitalization context. Among them, there are T. Pushkareva [1], O. Melnyk [1], N. Yusha [2], L. Lapidus [3] and others. They revealed the main approaches to e-learning understanding and many other important scientific issues. However, the scientists' works do not cover the issues of contemporary e-learning development in the digitalization era.

The aim of the article is to study and highlight the contemporary e-learning development features, trends and directions within the digitalization era.

Research methods. The article uses such general scientific research methods as scientific cognition and dialectic method, general scientific cognition methods, methods of logical generalization, system analysis, and synthesis.

The results of the study. The information technology evolution and the further digital economy formation are contributing to the online education global market growth. This segment is becoming increasingly attractive to investors. For instance, Google has invested 45 million dollars in foreign languages learning service and crowdsourcing translations named Duolingo. Investors have invested 6.7 million dollars in Busuu, which is a social network that connects speakers who want to learn a foreign language for free with tutors.

E-learning is one of the information society and digital economy development tools. It contributes to the forms renewal, tools, technologies and teaching methods; expanding access to knowledge for all mankind, taking into account the possibility of building their own learning trace, modern students' skills formation required by society.

Very often e-learning is considered as synonymous with the concept of "distance learning". But this is not quite true. These terms are interrelated, but each carries its own meaning. There is distance learning that is not e-

learning, for instance when learning materials are delivered by courier or mail. Just the same is for e-learning that sometimes cannot be considered as distance learning.

Distance learning means the gaining knowledge process, when the student and the teacher are at a distance, and the material transferring method does not matter at all. In e-learning, educational material is generally presented only in electronic form. E-learning is a way of organizing the educational process based on the use of ICT, multimedia or Internet technologies in order to create a massive education system and retraining, improving the education quality by improving access to resources and services, as well as remote knowledge exchange and teamwork [1].

The dynamics of the Ukrainian online education market development in the B2C segment is positive. It provides many additional opportunities, especially for busy people, as it allows people to study the material at a convenient time and has a deadlines-free structure. E-learning is quite comfortable for antisocial and closed people.

However, despite all the advantages of e learning, in our opinion, such education system cannot be reduced as a separate educational form. Offline learning system provides better education and therefore forms more competitive intellectual capital. In addition, technical equipment of population in some regions of our country is still at a low level.

All this help us to highlight the main benefits of Ukrainian offline education:

First, there are advantages of audience socialization and direct communication during the education.

Second, direct information exchange system without barriers that mean direct communication: teacher-listener-teacher.

Third, instant correction of work performed errors and shortcomings, obtaining answers to questions.

Fourth, the acquisition of teamwork skills, gaining leadership qualities, the effect of competition between students.

Fifth, the access to the material and technical educational institution infrastructure, software products, library funds, visual samples, etc.

The most popular Ukrainian e-learning services are foreign language acquisition. The average conversion rate is 2%. Conversion at the level of 2% means that only 2% of all users who learn a foreign language via particular

service buy subscriptions, others 98% prefer to receive educational services free. How does it rate a 2% conversion? The answer can be given on the basis that Freemium / Free-to-Play business models usually has a conversion of 0.5 to 1.5%. It would seem that 2% is a lot, but for the online education market, this level can be considered as

low. Thus, the Ukrainian online education market belongs to the fast-growing segment, but even with sufficient investment, low conversion will not be able to bring high profits to business. That is why is quite difficult to achieve high commercial results and effectively manage e-commerce in this segment.

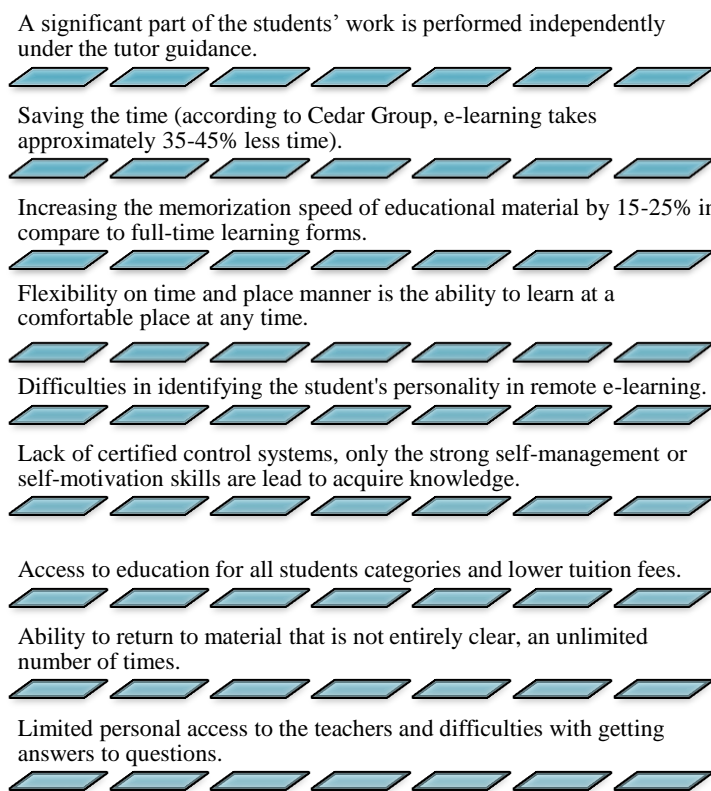


Fig. 1. Basic e-learning characteristics

Successful projects have appeared on the electronic English language learning market in Ukraine for last years [4]:

- ✓ BBC Learning English. This service is a part of BBC World Services. It provides resources and activities for different levels of study.
- ✓ British Council Learn English is high-quality resource that is created by the British Council, the world's English teaching experts, UK government department for sharing a common Britain history, heritage and language. There is an opportunity to improve grammar, vocabulary, speaking or audio language skills on their site.
- ✓ Duolingo is a platform for learning foreign languages. You could learn English whether on website or use a mobile App. Duolingo is appropriate for freshmen. At the same time introductions to the Intermediate and Advanced courses are also available.
- ✓ Lingualeo is an educational site entirely dedicated to learning English. The site has free or subscribed training courses.
- ✓ engVID is site with video lessons for learning English, divided by thematic of study. Those who intend to prove their language proficiency by using one of the two most common and recognized worldwide English language tests, IELTS or TOEFL, can take advantage of special video lectures to prepare.
- ✓ Memrise is an original learning foreign languages platform that uses a card system. The users them-

selves can also create content. In 2017, the app won the Best Play of the Year category from the Google Play Awards.

- ✓ TED is an organization dedicated to motivational lectures in English. It is great for viewers with existing English knowledge who want to improve their audio skills. Subtitles are also available on the site.
- ✓ Loyal books is a library of free e-books and audiobooks by different languages. It is an effective way to improve your vocabulary.
- ✓ Lingva.Skills (www.lingva.ua) is Ukrainian social platform within the mass foreign language study campaign "Ukraine will speak English!" for all citizens of the country.
- ✓ Massive open online courses (MOOS) allows people to study with teachers from the world's leading universities, i.e. people who are important in the academic world, join a multinational student group (in discussion forums), get a certificate confirming successful passing the entire course.

The largest online platforms teach videos and evaluate the acquired knowledge [5, 7].

The most popular online learning platforms are:

1) Coursera (www.coursera.org) is the leader of online platforms according to the ranking of Time magazine website, which was founded in 2012. This is due to the following: the list of partner organizations is constantly expanding, the number of courses is more than 1600, and

they are prepared by 140 universities from 28 countries in various disciplines (biology, mathematics, economics and finance, engineering, medicine, law, art, totally 25 categories). Coursera cooperates not only with educational institutions in the United States (Stanford, Princeton, California, Columbia), universities of individual states (Tennessee, New York, Nebraska), but also leading cultural organizations (e.g., the Museum of Natural History). Tuition is provided both on a paid basis and free of charge for some courses. One can choose the language of instruction. The structure of training consists of lectures, seminars and current assessment. Upon completion of the courses, successful students are issued an identified certificate (Signature Track).

2) Khan Academy is an 'open' online platform for helping schoolchildren, founded by the American Salman Khan (www.khanacademy.org). The Khan Academy website presents short (5–15 minutes) video lessons from various disciplines, assessment of the knowledge level is also offered. Lessons are taught in English, but they are supplemented by subtitles in many languages. There is a Russified version of the "Academy", which is constantly updated with translated materials.

3) EdX (www.edx.org) is a joint project of Harvard University and MIT, which offers online training in 24 areas: computer technology, chemistry, mathematics, ethics, music, statistics, and literature. Tuition is provided both on a paid basis and free of charge for some courses. Online courses repeat real lectures given at Harvard, Cornwall University, the Lausanne Federal Polytechnic School, the Universities of Hong Kong, Kyoto, and Beijing, so those who study must have the appropriate basic knowledge. Some courses are enrolled in academic hours and may be taken into account when considering a scholarship application at partner universities.

4) Courses at edX are provided with the necessary didactic materials, divided into modules, covering lectures, practical material, homework, methods of control and assessment (tests, exams). Successful students receive a certificate upon course completion.

5) Udacity - (www.udacity.com) is a private platform, focused on the IT-topics study (computer science, programming) and others (mathematics, business, design, physics, biology, etc.). It was created by a team of scientists led by Sebastian Trun, a Google engineer who specializes in robotics.

Currently, the platform cooperates with Google, the financial giant Bank of America, the social network Facebook and other companies. In total, Udacity offers more than three dozen courses at three levels of difficulty: beginner, experienced, professional. Materials are presented as a lecture material or assessment tools. The main language is English, but some courses have subtitles in other languages. A certificate evidences the successful completion of the courses, some employers take into account such a diploma.

6) Canvas Network - (www.canvas.net) is a project that has a wide variety of courses, which conduct different training levels and personal activities: scientists, artists, practitioners. Courses do not have a single approach to teaching. They include video lectures, packages of practical classes. A certificate at the end of the course may or may not be issued. Canvas Network offers free and paid

courses. Conditionally free provide for the purchase of additional educational materials (manuals, literature), paid ones allow you to get credits in the system of continuing education.

7) Udemy (www.udemy.com) is the site of the platform "Udemy" has educational projects divided into 16 categories, including computer science, humanities, as well as hobbies and needlework, art and photography. Instructors with practical experience teach Udemy courses. Jack Welch, CEO of General Electric, and a top manager with vast managerial experience, designs one of the most popular courses. All materials on the site are paid; the payment cost can vary from 10 to 500 dollars. You can get a discount by using a coupon. Upon completion of the course, students receive a certificate, including confirmation from big companies - Cisco Systems, Microsoft Corporation, Financial Industry Regulatory Authority and others. Companies and professionals can create and sell their own courses on the Udemy platform (the average salary of a lecturer can be about \$ 7,000 per year).

8) Prometheus ([www. https://prometheus.org.ua](http://www.https://prometheus.org.ua)) is Ukrainian free online education platform created in 2014. Among its partners, there are the best higher educational institutions of the country: National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv National University named by Taras Shevchenko, Kyiv Polytechnic Institute, Ukrainian Catholic University and Lviv IT School (LITS). Courses at Prometheus are available online at any time; there is a mobile application for Android and iOS. Prometheus courses are built on a system of interrelated cycles, for example, there is a cycle of courses for ZNO preparation (Ukrainian external assessment at government level).

The use of electronic signatures keys is an important tip for providing high level of reliability and information security by a modern software and hardware complex. The development of such technology is extremely important for distance and e-learning development.

Electronic digital signatures (EDS) services include registration of applicants; providing reliable means of EDS; assistance in generating public and private keys; maintenance of enhanced key certificates of applicants, including certification of users public keys, distribution and storage of enhanced key certificates, management of the enhanced key certificates status and information dissemination about the key certificates status; provision of time recording service; consulting services by the client request.

The main condition for effective usage of above-mentioned technologies is the availability of the Internet [6].

The fact that world leaders in e-learning such as USA, Finland, Singapore, South Korea, Canada, Australia, New Zealand are also leaders in the World economy is needed to be mentioned. This necessitates the e-learning development as an additional, aimed at gaining deep knowledge and future professional development tool or retraining tool. That is why e-learning, or system which uses an ICT, should be rationally integrated into modern education, standing along with the latest and traditional learning tools.

Conclusions. E-learning is one of the development tools in the digital economy era. It contributes to the renewal of forms, tools, technologies and teaching methods;

expanding access to knowledge for all humanity, taking into account the possibility of building their own learning trace; formation of contemporary students' skills that modern society needs more in the context of digitalization. However, this form of learning cannot completely

replace offline learning, because of limited socialization, lower learning efficiency, lack of individual approaches within the learning process and much more. Therefore, it is advisable to integrate rationally the e-learning system into the traditional offline educational system.

REFERENCES

1. Pushkareva T., Melnik O. E-education and its development in Ukraine. *Computer in school and family* №3, 2013. P. 16-17.
2. N. Yusha. The specifics of the formation and dissemination of e-education in educational institutions. *E-journal "Effective Economy"*.
URL:<http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7270>
3. Lapidus L.V. Digital economy: management of electronic business and electronic commerce, textbook / L.V. Lapidus. - Moscow: INFRA-M, 2020, - 479 P.
4. Top 11 online resources where you can learn English for free
URL:http://tvoemisto.tv/exclusive/top11_onlaynresursiv_de_mozhna_vyvchyty_bezkoshtovno_angliysku_94704.html
5. Популярні платформи онлайн-курсів (MOOC) – Освіта.UA.
URL:http://www/osvita.ua/abroad/higher_school/distance-learning/37601/
6. Zhadko K. Entrepreneurial activity and state bodies: practical aspects of information interaction // *[Electronic resource] Effective economy* - 2015. –№11. - Access mode: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
7. It's never too late - 5 platforms for self-education.
URL:<https://ms.detector.media/onlain-media/post/21728/2018-09-01-nikoli-ne-pizno-5-platform-dlya-samoosviti/>

PHILOSOPHY

Co-evolution of Society and Nature: Transformation of Cognitive Models

E. A. Naumkina, S. V. Sumchenko

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko (Sumy, Ukraine)¹

State Institution «Lugansk State Medical University» (Rubezhnoye, Ukraine)²

Corresponding author. E-mail: Olena123@gmx.com¹, svtlanasumchenko@gmail.com²

Paper received 29.08.20; Accepted for publication 20.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-08>

Abstract. The article presents a philosophical and methodological analysis of the formation and change of cognitive models of understanding the phenomenon of co-evolution of society and nature. Attention is focused on the theoretical and methodological possibilities of the modern model of studying this phenomenon – synergetic.

Keywords: *co-evolution of nature and society, an evolutionary model, an anthropo-ethnological model, a noospheric model, a synergetic model.*

Introduction. One of the main directions of the post-nonclassical stage in the development of science was the search for a new optimal strategy for the development of the «society–nature» system, aimed at harmonizing the relations between its main elements. This is due to the increasing probability of destruction of the foundations of human existence in the modern world. The rapid development of NBICS technologies, which equips humans with enormous opportunities for large-scale transformations of the biosphere, makes the existence of Homo Sapience more and more unstable, risky and problematic. This problem becomes especially urgent today, in the context of the Covid-19 pandemic, which once again has demonstrated the close interdependence of society and nature. When a person feels the real challenges of nature, there comes a special time of realizing the need to search for the new ways and mechanisms for maintaining balance in the «society–nature» system. Therefore, the appeal of philosophical thought to comprehending the phenomenon of co-evolution of society and nature (joint, coupled evolution) is due not only to cognitive, but above all, practical value: the need to prevent the threat of self-destruction of mankind.

When analyzing the problem of coevolution in the «society–nature» system, the researchers encounter certain methodological difficulties, which are determined by the high degree of the complexity of this system, as well as a biosocial character, which is expressed in a person's belonging to two worlds – natural-evolutionary and cultural-historical.

The reductionist-analytical approach of classical science to a certain extent ignored these features, which led to the loss of the ontological unity of man and nature, to the rupture of the corresponding elements of the global socio-natural system, to the appearance of the gaps in understanding their integrity and interdependence. The inconsistency, if not the explicit opposition of these aspects of human existence, called into question the further development of civilization.

This situation requires an increase of the theoretical and methodological levels of knowledge of the «society–nature» system, as well as an increase of the predictive potential of theoretical research in order to develop the concept of optimal human interaction with the natural

environment.

Analysis of relevant research. The first systematic studies of human interaction with nature were carried out within the framework of the evolutionary theory of Charles Darwin (E. Haeckel, T. Huxley, J. Herder, W. Humbolt, P. Kropotkin, J. Lamarck, I. Mechnikov, S. Podolinsky, N. Severtsov, K. Vogt, A. Wallace and others).

New ideas of the anthropo-ethnological concept have added the classical civilizational approach to human history. A significant contribution to its development belongs to L. Gumilyov, L. Morgan, P. Sorokin, G. Spencer, E. Taylor, A. Toynbee, O. Spengler and others.

The noospheric model for studying the problem of the co-evolution of society and nature has become widely known thanks to the works of V. Vernadsky, E. Leroy, P. Teilhard de Chardin and subsequently – M. Bulatov, V. Demin, V. Zagorodnyuk, V. Kaznacheev, N. Kiselev, V. Krisachenko, S. Krymsky, N. Moiseev, A. Ursula, O. Yanshin and others.

New opportunities in the study of the coupled evolution of society and nature are opening up today within the framework of post-classical science, the core of which is synergetics. We have found the constructive ideas regarding the synergetic mechanisms of coevolution of the socio-natural system in the studies of I. Prigogine, I. Stengers, E. Janch, Helga Weisz and Eric Clark [10], Jens Jetzkowitz [11], as well as I. Dobronravova, R. Karpinskaya, E. Knyazeva, L. Leskov, V. Lukyants, N. Moiseev, S. Moroz, A. Nazaretyan, S. Rodina and others.

The aim of the article is to trace the evolution of cognitive models for studying the phenomenon of the co-evolution of society and nature, to identify their features and substantiate the constructiveness of the theoretical and methodological capabilities of the new synergetic model.

Materials and methods. In our research we have used the fundamental ideas of evolutionary, anthropo-ethnological, noospheric and synergetic concepts. The main methods of the study have been the critical-reflexive analysis of cognitive models of understanding the co-evolution of society and nature, dialectical, systemic, comparative approaches, as well as a number of general

logical research methods.

Results and their discussion. The phenomenon of co-evolution of nature and society is comprehended using historically specific cognitive models or cognitive patterns. «Cognitive models are invariant structures that underlie the interaction and development of sciences at a particular stage of scientific knowledge, acting as a constructive means of cognitive activity, combining abstractness with visual-sign forms of representation, focused on identifying the stable, universal and necessary, setting a holistic view of the levels of organization of scientific knowledge, a method of posing problems, analytical units and a picture of the world for the scientific community at one stage or another in the history of science» [4, p. 250]. In relation to the scientific community, they act as a paradigm, forming models and rules for formulating and solving scientific problems.

Historically, the first cognitive model of the co-evolution of society and nature was the evolutionary model, the founder of which is fairly considered Charles Darwin. A significant contribution to the development of this paradigm introduced by other researchers: Ernst Haeckel, Thomas Huxley, J. Herder, W. Humboldt, P. Kropotkin, Jean Lamarck, I. Mechnikov, S. Podolinski, N. Severtsov, A. Wallace, K. Vogt and others. Scientific comprehension of the integrity and interdependence of society and nature was begun precisely within the framework of the evolutionary approach.

As you know, for a long time a person was considered in the context of divine creation and thus was taken out of the framework of scientific reflection. In the middle of the eighteenth century K. Linnaeus introduced man into the system of nature, uniting him with the highest mammals in the same row – primates. This became the main prerequisite for the assertion of the naturalness of man, his inextricable connection with the organic world.

In evolutionism the question of the genesis of man as an integral part of nature was raised, a number of the patterns of this process were revealed (the role of heredity and variability as factors of evolution, the stabilizing and driving role of selection, adaptation as a development strategy and others). It has been noted that the mechanisms of their implementation in human society have their own specifics. «The evolutionary approach to human history made it possible, on the one hand, to extend its time frame far into the depths of the world that gave birth to man, into the organic world, with which he is genetically linked, on the other, – to highlight the exceptionality of the development strategy of this particular type of living creatures, to explore the unique adaptive mechanisms of self-organization of the system (species) with the help of culture, activity in a broad sense as a whole» [6, p. 628]. This cognitive model made it possible to consider two aspects of human existence in unity and interdependence, which, to a certain extent, contributed to overcoming the abyss in their understanding. Therefore, the evolutionary model of the study of the problem of coevolution is productive in that part of it, where the adaptive mechanisms of self-organization of society are considered as certain integrity, inextricably linked with its natural environment, as well as the uniqueness of human development due to the specificity of its adaptive mechanisms.

The evolutionary style of thinking had a huge impact

on the development of all subsequent science. Currently, the evolutionary model is used in almost all areas of scientific knowledge and demonstrates its effectiveness.

Within the framework of the classical civilizational approach to human history, taking into account the new achievements of theoretical and methodological reflection, an anthropo-ethnological concept was proposed (L. Gumilev, L. Morgan, P. Sorokin, G. Spencer, E. Taylor, A. Toynbee, O. Spengler and others), which supplemented the studies of the co-evolution of society and nature with the study of various cultures, traditions, values of human communities. The most famous interpretations are L. Gumilyov's passionate theory of ethnogenesis, the well-known concept of the relationship between society and the environment according to the principle of Challenge – and – Answer of the British philosopher and historian A. Toynbee.

L. Gumilyov's passionate theory of ethnogenesis is based on the concept of ethnos as a biosphere phenomenon, which is closely related to the landscape. History appears as a socio-natural process that follows natural laws. «Ethnogenesis», L. Gumilev writes, «is a natural process, fluctuation of the biochemical energy of the living matter of the biosphere. An outburst of this energy – a passionary impulse occurring in a particular region of the planet – generates movement...» [3, p. 26]. Passionarity is manifested in the fact that individuals who have acquired it strive for some kind of activity related to the achievement of the intended goal. Moreover, this goal can be both reasonable and useful, and destructive, including in relation to the environment. As a result of the migration of passionaries, a so-called «chimeric ethnos» (an inharmonious combination of several elementary ethnic groups with different moral, axiological guidelines, and practice of nature management) may arise. This situation, as a rule, leads to negative consequences in the relationship between society and nature. Over time a chimeric ethnos can develop new regulatory mechanisms for improving its relationship with the environment. However, this process is very long and burdensome for both nature and mankind.

Thus, the model of ethnogenesis in a certain sense makes it possible to identify both the causes of the destruction and degradation of natural ecosystems and the conditions for the harmonious development of society and the environment, indicating the need to take into account both the natural and sociocultural components of human existence.

The noospheric model for studying the problem of co-evolution of society and nature, based on the principles of the unity of man and the Cosmos, and their coordinated development, is quite well-known. This cognitive model was developed both in the religious (Teilhard de Chardin [9]) and in the natural sciences (V. Vernadsky). Despite the differences in views, the researchers have been characterized by the assertion that man is only a part of a more general unified system with which he is in deep interconnection, and at a certain stage a man must take responsibility for the further evolution of the biosphere.

We are interested in the approach to the problem of the noosphere by V. Vernadsky, who believed that «under the influence of scientific thought and human labor, the biosphere passes into a new state – the noosphere» [2, p. 27],

that is, the noosphere is a process of transformation of the biosphere itself, which humanity has yet to provide. In this respect V. Vernadsky's position differs significantly from Teilhard de Chardin's. Since the noosphere is a special state of the biosphere, it is absurd to talk about the creation of the noosphere outside the framework of the biosphere. This implies an important conclusion that the sustainable development of the «society–nature» system is possible only if the biosphere's identity is preserved. Nature, society, science appear in V. Vernadsky's studies as interconnected and interdependent entities.

Despite the ambiguity of understanding and assessing the concept of noospheric development, it must be admitted that this cognitive model contains many constructive ideas (especially its natural science interpretation). It supplemented the previous models with a new understanding of the place and role of man in the global socio-natural system, making him responsible for the further evolution of the biosphere. It enriched the modern methodology with one of the key ideas – the idea of integrating scientific knowledge. And the further development of science has convincingly confirmed the potential of this approach. As V. Borzenkov has noted, «the emergence in the last third of the twentieth century of a whole fan of scientific directions with the prefixes «bio» and «evolutionary» (bioethics, bioesthetics, biolinguistics, biohermeneutics, etc., evolutionary ethics, evolutionary epistemology and so on) testifies about the presence of a real «bridge» between genetic-organic and socio-cultural evolution and building on this basis of «bridges» between natural (biological) and social and humanitarian sciences» [1, p. 307].

Consequently, today there is a considerable methodological and theoretical potential for studying the problem of the co-evolution of society and nature. However, humanity in its relations with the environment and in its self-development is increasingly beginning to feel the effects of disequilibrium, nonlinearity and unpredictability. Therefore, the old cognitive models based on the principles of linearity and classical determinism demonstrate a clear discrepancy and a certain limitation of their cognitive means, this actualizes the search for new theoretical and methodological approaches to this problem within the framework of the modern scientific picture of the world.

The development of post-non-classical science is characterized by the formation of a synergetic cognitive model, the subject of which is the processes of self-organization in complex nonlinear systems of various nature. According to V. Lukyants, her explanatory schemes are quite effective in understanding the co-evolution of man and nature, since «the new, that is Prigogine's, philosophy of nature comprehends nature as an element of various systems with complex behavior. In a state of equilibrium, it is passive; its behavior does not differ from the behavior of those linear, deterministic systems that are investigated in classical science. Far from equilibrium, it becomes active (as if «obstinate», «self-willed»); here its dynamics differs sharply from the dynamics of linear, deterministic systems. Thus, the new philosophy of nature does not reject the old one, but limit the scope of its applicability» [8, p. 73].

Synergetics, from a philosophical point of view, stud-

ies being that arises, the mechanisms of its formation. A formation, in another interpretation – this is the crisis of the system. Synergetics proceeds from the idea that a crisis is a bifurcation state of the system, from which there are several ways out. This means that any complex system has a certain range of alternative development paths. It is important that synergetics is able to formulate some evolutionary rules of prohibition, that is, what, in principle, cannot happen in a certain complex system, which is not inherent in it. Knowing the limitations of what, in principle, cannot be realized is pretty constructive knowledge. Such an approach, according to L. Leskov, will make it possible to abandon the search for answers to the traditional question «What is to be done?» in favor of another, more promising «What not to do?». In other words this means that the analysts have in their hands the method of a priori determination of the criteria for prohibiting blind corners and non-optimal scenarios [7, p. 56].

It should be admitted that synergetics does not provide specific recommendations for the implementation of a specific possible future option. It outlines general guidelines for scientific research, for forecasting and modeling the processes that take place in complex systems. Today, the reliability of forecasts depends on how adequate models of bifurcation mechanisms will be developed. A formal description of such models with the participation of many random factors is given, as a rule, in the form of a spectrum of possible scenarios. Therefore, in the bifurcation zone, only a probabilistic forecast can be made: either to stay on the given evolutionary trajectory of development or to move into possible new states.

S. Kurdyumov and E. Knyazeva believe that we have no right to passively wait for the future. We must become the creators of the desired future. In nonlinear situations of disequilibrium, a person can play a decisive role in the choice of the desired future structure and, at the same time, the one that is realizable from the spectrum of possible attractors. To do this we must learn to determine the range of attractors of the complex systems and the boundaries between the areas of their attraction. A person can build the present from the future. However, this is rather difficult, since there is a problem of coordinated purposeful action of the synergistic mechanism of neoplasms, which takes place in conditions of disequilibrium, and the cybernetic mechanism of stabilization of the current state of the global socio-natural system.

A guided transition to a new attractor is carried out on the basis of the following rules:

- the control action must resonate with the internal development trends of the self-organizing system;
- in a non-equilibrium state, non-force interactions begin to play an important role: insignificant, but coordinated with the internal potentials of the system, actions turn out to be more effective than significant ones;
- the control action should be carried out gradually, step by step on the basis of fuzzy adaptive control [5].

A man, knowing the mechanisms of self-organization, can consciously introduce appropriate fluctuations into the system and thus direct development not anywhere, but in accordance with the potential capabilities of the object. It should be taken into account that mistakes in the strategic management of non-equilibrium systems pose a great

danger, since there are always new formations of a catastrophic orientation, which can become dominant under conditions of inadequate management. In this regard, humanity will have to carefully calculate the possible consequences of its interference in the processes that take place in the global socio-natural system. That is why post-non-classic science devotes a special role to value-oriented research attitudes. Bioethics makes a significant contribution to the development of this area of modern science and the study of the co-evolution of society and nature.

The conclusions. The synergetic model, making ex-

tensive use of the concepts and conceptual structures of previous models, transforms and supplements them with new principles: nonlinearity, irreversibility, randomness as a constructive factor of evolution. It opens up new opportunities for deeper understanding of the fundamental laws of the development of society and nature and the organization of the directed evolution of the global socio-natural system. Therefore, the use of the ideological and methodological potential of this cognitive model in understanding the phenomenon of co-evolution of society and nature, in our opinion, is quite promising and productive, but requires further development.

ЛИТЕРАТУРА

1. Борзенков В.Г. Биофилософия в преодолении раскола двух культур // Философия и будущее цивилизации: тезисы докладов и выступлений IV Российского философского конгресса (Москва, 24-28 мая 2005г.): В 5 т. Т.1.М.: Современные тетради, 2005. С. 306-307.
2. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. М.: Наука, 1988. 520 с.
3. Гумилев Л.Н. Из истории Евразии. М.: Наука, 1993. 208 с.
4. Карпинская Р.С., Лисеев И.К., Огурцов А.П. Философия природы: коэволюционная стратегия. М.: Интерпракс, 1995. 350 с.
5. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Синергетика и принципы коэволюции сложных систем <http://spkurdyumov.ru/evolutionism/sinergetika-i-principy-koevolucii-slozhnyx-sistem/>
6. Крисаченко В.С. Людина і біосфера: основи екологічної антропології. К.: Заповіт, 1998. 688 с.
7. Лесков Л.В. Философия нестабильности // Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. 2001. № 3. С. 40-61.
8. Лукьянец В.С. Философия природы: новые мировоззренческие рубежи // Философия природы и практическая философия. Материалы конференции. Киев, 2004. С. 71-79.
9. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. М.: Наука, 1987. 240 с.
10. Helga Weisz, Eric Clark. Society-nature coevolution: Interdisciplinary concept for sustainability. Geografiska Annaler. Series B. Human Geography 93(4): P. 281-287. December 2011.
11. Jens Jetzkowitz. Co-Evolution of Nature and Society: Foundations for Interdisciplinary Sustainability Studies Springer Nature Switzerland AG Cham, Switzerland. 2019. 233p.

REFERENCES

1. Borzenkov V.G. Biophilosophy in overcoming the split of two cultures // Philosophy and the future of civilization: abstracts of reports and speeches of the IV Russian Philosophical Congress (Moscow, May 24-28, 2005): In 5 volumes. Vol.1. M.: Modern notebooks, 2005. P. 306-307.
2. Vernadsky V.I. Philosophical thoughts of a naturalist. Moscow: Nauka, 1988. 520 p.
3. Gumilev L.N. From the history of Eurasia. Moscow: Nauka, 1993. 208 p.
4. Karpinskaya R.S., Liseev I.K., Ogurtsov A.P. Philosophy of Nature: Co-evolutionary Strategy. M.: Interpraks, 1995. 350 p.
5. Knyazeva E.N., Kurdyumov S.P. Synergetics and principles of coevolution of complex systems <http://spkurdyumov.ru/evolutionism/sinergetika-i-principy-koevolucii-slozhnyx-sistem/>
6. Krisachenko V.S. Man and the biosphere: basics of ecological anthropology. K.: Testament, 1998. 688 p.
7. Leskov L.V. The philosophy of instability // Bulletin of Moscow University. Series 7. Philosophy. 2001. No. 3. P. 40-61.
8. Lukyanets V.S. Philosophy of nature: new world outlook boundaries // Philosophy of nature and practical philosophy. Conference materials. Kiev, 2004. P. 71-79.
9. Teilhard de Chardin P. Phenomenon of man. Moscow: Nauka, 1987. 240 p.

Pilgrimage as a promising direction for the development of world tourism

N. Zatsepina

Zaporizhzhia Polytechnic National University, Ukraine, Zaporozhye
Corresponding author. E-mail: Nat020375@gmail.com

Paper received 10.09.20; Accepted for publication 24.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-09>

Abstract. This article examines the issues of modern pilgrimage as a promising direction for the development of world tourism. The main trends in the development of the pilgrimage movement in the context of globalization processes have been identified. The main functions of the pilgrimage are analyzed, with the help of which the spiritual needs of a person are satisfied, the main motives for choosing pilgrimage tours are determined. A comparative characterization of pilgrimage as a type of religious tourism was carried out, its features and value characteristics were determined.

Keywords: *pilgrimage, religious tourism, religious culture, religious monuments, spiritual need, value orientations.*

Religion, as a special phenomenon of human identity, and religious beliefs as a way of vision of the world, does not lose weight with the development of scientific knowledge and the improvement of the technical capabilities of mankind. In the last third of the 20th – beginning of the 21st century, the world was faced with a global phenomenon that affected all world religions, described by sociologists and religious scholars as «desecularization», «religious revival» or «spiritual awakening». Sociologists received the first signals about changing the attitude of young people to religion already in 1969. At the individual level, a new religious wave in European countries began with the spread of various spiritual practices that came from the East and the search for ways of spiritual improvement. And it continued in the form of crowded or individual pilgrimages to holy places, staying in which, you can focus on the study of religious culture and the Holy Scriptures. During this period, there was a rapid growth of new pseudo-Christian sects and new religious movements. They showed that religiosity is absolutely not connected with either religious or elementary theological literacy. It is connected with the living and irritable need of people for a miracle. It is these events that are now seen as signals of the beginning of religious revival. The new religious revival was largely «interfaith and non-institutional». This is evidenced by the rapid growth of new religious movements and, above all, the charismatic movement. The end of the rise of the wave chronologically coincided with the formation around the world of a new information and communication environment – the Internet, became «the most organic media channel for religious organizations» [5].

Religious tourism is an integral part of the modern tourism industry. Cathedrals, mosques, religious museums and spiritual centers are tourist sites that are in increasing demand. Today, more than 90% of the objects of tourist interest in the world are somehow associated with a cult or religion that currently takes place or have already lost its significance or are forgotten. Pilgrimage tours as a direction of tourism are a relatively new phenomenon in the tourist sphere, although people began to make such trips in ancient times, since in most world religions there is a tradition of pilgrimage. However, this direction began to actively develop only in the last decade. Religious tourism is discussed in many popular travel magazines, but from a scientific point of view this issue is still very modest. Thus, all researchers who studied the path of St. James, as the first pilgrimage trip, agree that his pilgrim-

age was of great public importance. Spaniards have long been accustomed to the fact that there is a special path that believers or unbelievers have traveled for centuries. Thanks to knowledge about this path, many non-religious living spaces have developed here: creative, economic, political, urban, etc., which in turn led to the development of many scientific studies in this direction [6]. For example, in Spain there is an Association of followers of the path of St. James, which identifies and emphasizes many important issues of pilgrimage: manifestations of faith during a pilgrimage trip, during which a person thinks about visiting the grave of the saint; live contact with nature, good physical exercises that harmonize soul and body; pleasure in the diversity of cultural sites that are found on the way; interpersonal and intercultural communications of pilgrims.

Pilgrimage is not so much the way to a distant land as the knowledge of oneself [3, 15]. Pilgrimage is not such a unique, one-of-a-kind phenomenon; it is a derivative of a wider system of social relations. Taking as the main criterion of research primarily a tourist trip and a number of related services, religious tourism is understood as «a type of activity related to the provision of services and meeting the needs of tourists traveling to holy places and centers of religious worship» [4]. Thus, pilgrims, if they leave their usual habitat, are considered tourists, other criteria include the duration of stay in the indicated place, and the purpose of the visit, therefore pilgrimage tourism, like excursion tourism of religious themes, belongs to varieties of religious tourism.

Pilgrimage is not so unique and is not the only phenomenon of its kind, but comes from a wider social system. There is also an opinion that defines religious tourism as an integral part of pilgrimage. Scientists who share this opinion argue that the pilgrimage originated much earlier than tourism in modern form. However, in countries with important religious shrines and a large flow of pilgrimage, there is a clear difference between pilgrims and tourists. More and more cathedrals, mosques, religious museums and spiritual monuments of religion, history and culture are becoming part of the modern tourism industry [3, p. 15] and play an important role in motivating visits to certain regions or cities. Most of the religious monuments that are the objects of tourist displays are protected by their states.

Philosophical analysis should focus on the various functions that the pilgrimage performs and their interpretations. According to researchers, in most cases it is diffi-

cult to establish a clear differentiation of motives that encourage a person of the 21st century to travel to religious shrines. The basis of this motivation arises, first of

all, a spiritual need. The table 1 presents the following requirements that meet this activity [2, 26].

Table 1. – Needs that are met during the pilgrimage process

Needs	The type of activity that is satisfied
Human	The need for a break from the daily routine and immersion in the spirit world, which is beneficial for physical and mental health.
Social	In an individualistic society, where less and less people communicate face to face, pilgrimage plays a communicative role, promotes people's cohesion.
Cognitive	Cognitive and useful type of tourism, with a large share of educational and cognitive component. During pilgrimage trips, tourists have a great opportunity to learn about the history, traditions, legends of ancient monasteries and temples, to get to know the spiritual traditions of any religion.
Cultural	For example, the path of St. James has served as a vehicle for the exchange of ideas, art styles and cultural traits from time immemorial. Today, the trail has been called the main cultural route in Europe. Monasteries and temples have been centers of culture and knowledge for many centuries. Many applied folk crafts were born in the monasteries, libraries were collected, in addition, many of the monasteries and temples are architectural sights.
Economic	The passage of the path is associated with the fact that travelers consume products and services, pay for accommodation, in connection with which new economic infrastructures arise for the benefit of the provinces through which the path passes.
Political	In the old days in Spain, the pilgrimage served to unite Christians against Muslim invasions, and now it can serve to integrate into European politics.
Religious	For many travelers, pilgrimage is a path of spirituality and meditation, so necessary in the modern world, in which too much attention is paid to material things.

These fundamental characteristics are common to all types of pilgrimage, whatever the destination of the journey. The only thing that changes is the kind of religion. But in fact, it doesn't matter which religion the pilgrimage belongs to - the main thing is that it makes you think about something important and deep.

Today's reasons for pilgrimage are varied, ranging from ordinary curiosity to travel to the shrines of their faith. Many take to the path to strengthen their faith. There are those who want to be cured of diseases and visit literally all the holy places of the planet – after all, this is sometimes the only chance to gain health. The following should be singled out as the main motives (beliefs) of the pilgrimage: the desire to pray and touch the miraculous icon, imperishable relics; to confess in a cult center or religious center, or with a well-known religious figure; perform charitable work; make a donation; find and feel grace; recover from the disease; fulfill the vow. Centuries ago, people also went to worship shrines. Time passes, and the amount of traveling for reasons s faith has not decreased, but even increased. Now there is an opportunity to visit holy places without any difficulties. The choice of pilgrimage tours is striking in variety, from places that are known on a global religious scale, to sometimes small churches in villages have great holy strength, and believers know them and travel thousands of kilometers to this place, although the population of the village is no more than a hundred inhabitants. And all this conditions religious pilgrimage as a type of tourism.

That is why it is necessary to consider as one of the most important tasks of developing the sphere of religious tourism in the context of globalization not only ensuring security, but also the formation of an internal tourist product rich in a variety of basic and additional services. Globalization is a multidimensional process, but in the context of religious phenomena, including worship of shrines, the axiological aspect comes to the fore, demonstrating competition between the value bases of different cultures, leading to their actual merger (in the form of assimilation, eclecticism or partnership), or to disengage-

ment. Therefore, finding an acceptable "common language" of global interaction requires increased attention to the value "cultural codes" of each of its participants. With some certainty, it can be argued that in sociocultural reality there is a kind of "social order" for some "medium" system of values and value orientations. Innovative development of such a system can turn into the creation of another version of "esperanto." Reliance on traditional value models has not yet yielded the expected results, although the development of the theory of "Orthodox civilization" [6] is one of the options for such a solution. On the other hand, the threats of natural manifestations embedded in the culture of self-regulation mechanisms are obvious - for example, theoretically predictable attempts to create another version of the "global religion," as well as the drama of the consequences of such an "axiological cataclysm." For example, L.A. Burnyasheva believes that humility as one of the mechanisms of spiritual renewal of modern society is an increase in self-improvement, which is not imposed on the individual from the outside, it is caused by internal demands for liberation from its pride, self-satisfaction and its understanding of its own imperfection "[2, from 103]. Pilgrimage often has a "link" to the same place by followers of different faiths. At the same time, cult practices and human flows are polarized here precisely on the basis of a distinct affiliation with a certain denomination. The "pendulum" nature of globalization determines the existence, on the one hand, of a powerful line of integration of humanity in the socio-economic, political, religious and other fields. On the other hand, there is disintegration, an increase in the trends of cultural, political, religious, etc. isolationism. Agreeing with those who consider globalization itself one of the phases of the constantly operating pendulum mechanism of self-regulation of culture, which regularly "returns" from separation to unification, it is worth, as we think, paying attention to the nature and features of its newest "super-integral" phase. One of the promising directions of studying this process is to turn to the topic of identification and self-identification of mod-

ern human communities on the basis of classifying themselves as one or another "cultural type" on the basis of a spiritual and religious prism. This is why, according to many scientists, in particular Yu.S. Zhitenev [5, p. 145-146], in this regard, a rather original explanation of the increasing role of religion today is possible. Religion, according to the scientist, "scores points," gaining quite high authority in a secular (generally) society. This authority returns to her the once almost lost position of the ruler of the doom, the driver of spiritual searches and the storage of moral guidelines, put, however, under serious doubt by the century of Enlightenment, the development of science and the associated modernization of all life of human society.

Pilgrimage, as a phenomenon that manifests the specifics of globalization processes, is also experiencing an upsurge today because communication contacts have been simplified, many, formerly "locked," borders have "opened." People have become more mobile in a physical and psychological sense: against the background of the growing inertia of spiritual doing, it gives the "effect of searches," throwing around the world in search of the meaning that, strictly speaking, "is always with you." Many pilgrims believe that prayer is more effective in certain areas that are somehow connected with their religion. Modern pilgrims use the services of travel companies that specifically deal with this area. The purpose of the pilgrimage tour may be to visit a place associated with a historical event or famous historical personality, saints. In some cases, the target may be natural objects, such as lakes, springs, caves, rivers. All this is usually associated with historical or holy events, personalities or legends, which have a decisive influence on the nature of the pilgrimage tour [1, 20-22]. In general, such tours will be interesting to both believers and everyone who is interested in the history of the country of visit or religion.

The difference between pilgrimage trips and religious excursion tours lies in their goal-setting. This is the origin of the peculiarities of accommodation and meals for tourists, the specificity of the excursion route, the choice of the object of display, the content and form of the excursion itself. If for a group of a religious excursion tour, accommodation in a hotel with an abundance of entertainment facilities and modest meals in a restaurant or cafe on fast days may turn out to be insignificant in assessing the quality of the tour, then for a pilgrim this fact

can negate all other efforts of the travel agency, create psychological discomfort and emotional stress. The pilgrimage tour, unlike the religious excursion tour, includes not only a visit and qualified inspection of churches, monasteries, holy places (sources, etc.), but also the real participation of the pilgrim in the religious life of the temple or monastery, the opportunity to attend worship. Religious, cognitive and pilgrimage tours combine primarily the routes of the excursion trip and the objects of display, which often leads to a shift in these categories, when any trip to the monastery is called pilgrimage. At the same time, these tours have various goals, namely: the pilgrimage tour is primarily motivated religiously, the excursion tour is cognitive. The difference in goals determines the difference in the choice and use of methodological techniques for showing and telling, the style of communication with the group, the use of special vocabulary, etc. Staying in monasteries is beneficial. The person is emotionally influenced by everything around him: architecture, painting, icon painting, church chant, people saying prayers. All this creates the illusion of leaving for a different world, cleaner and more beautiful than the surrounding reality, more trusting and open, since people in the church community experience a sense of cohesion characteristic of the Russian mentality. Here people join in a new way of life, monasticism for them serves as an example of the preferences of a spiritual beginning to material. Therefore, historical monasteries in Russia have become a center of attraction for pilgrims and believers.

Thus, it must be determined that pilgrimage is a promising, but still insufficiently researched type of tourism that needs to be developed and popularized. Its peculiarity is that it has a beneficial effect not only on the physical aspect of a person, but also on the psychological, spiritual. It is not necessary to be a religious person to go on a pilgrimage: many perceive it simply as a journey or as a challenge to themselves, the ability to learn something new. It should be noted that in most modern countries the field of religious tourism is quite developed and profitable, and is accompanied by state support and private investment. Thus, it can be concluded that pilgrimage tourism may well reach the international level and become the main attraction of both individual regions and the whole country and play an important economic role in the development of a certain territory.

REFERENCES

- Alexandrova, A.Yu. International tourism / A.Yu. Alexandrova. – M.: Aspect Press, 2001. – 356 p.
- Burnyasheva L.A. Traditional and innovative in the context of socio-philosophical discourse: monograph. Stavropol, 2009.180 p.
- Guzhina, AA Religious tourism as a segment of the modern tourist market / GN Guzhina, AA Guzhin // Phys. culture. Sport. Tourism. Move. recreation. – 2016. – T. 1, No. 2. – P. 25–28.
- Dolmatov, GM International tourism business: history, reality and prospects / GM Dolmatov. – Rostov n / D.: Phoenix, 2001. – 368 p.
- Zhitenev S.Yu. Religious pilgrimage: intercultural communication and civilizational context: dis... Cand. cultural studies. – M., 2011. – 186 p.
- Panarin A.S. Orthodox civilization in the global world. – Moscow: Algorithm, 2002. – 496 p.
- Philosophical Drawings to Tourism: Science and Science / For the editorial board of doctoral philosophy, professor, correspondent member of the National Academy of Sciences of Ukraine V.S. – Kiev: Ukrainian Center for Spiritual Culture, 2005. – 328 p.
- Carey, James W., 2009. A Cultural Approach to Communication, Communication as Culture: Essays on Media and Society, Revised Edition: Taylor & Francis, pp. 11 – 28. [online] Available at: <http://faculty.georgetown.edu/irvinem/theory/Carey-ACulturalApproachtoCommunication.pdf>
- Sousa, A. A. Marco teórico para a análise das peregrinações / en A. A. Sousa. – Homo peregrinus, Edicións Xerais, Vigo, 1999; Expansion: electron. log – URL: <http://www.expansion.com/empresas/transporte/2019/06/22/576a595ee5fdea8f348b45db.html>

POLITICAL SCIENCE

Принцип «відкритості» у діяльності органів місцевого самоврядування як складова публічної політики (на прикладі Полтавської міської ради)

К. А. Донченко

Київський національний університет будівництва і архітектури, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: bratxja@gmail.com

Paper received 28.08.20; Accepted for publication 16.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-10>

Анотація. У статті досліджено принцип «відкритості» у діяльності органів місцевого самоврядування. Проаналізовано підходи до поняття «відкритість» у публічній політиці. Виділено дві складові «відкритості» - вільний доступ зацікавлених груп до інформації та участь громадян у публічній політиці. На прикладі Полтавської міської ради показано, що у період 2014-2018 років відбувається поступове зростання «відкритості» органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: публічна політика, відкритість, доступ до інформації, участь громадськості, Індекс публічності місцевого самоврядування.

Вступ. Відкритість влади у сучасному світі трактується як позитивний елемент її діяльності. В контексті виборної демократії «відкритість» як один із засадничих принципів діяльності влади набуває характеристик іміджевої діяльності. Для прикладу, можна згадати масштабне відкриття центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП), заходи з проведення громадських слухань у різних містах України (до яких прислухаються місцеві посадовці). Залишається питання про дійсну ефективність елементів «відкритості» у діяльності органів місцевого самоврядування та органів виконавчої влади.

Окремі елементи стали данністю, як, наприклад, доступ до публічної інформації. Закон «Про доступ до публічної інформації» прийнято 13 січня 2011 року, відкрив можливість отримати інформацію від органів влади у відносно короткі строки (5 робочих днів, з можливістю продовження у разі великих об'ємів інформації). Інструменти відкритості тісно пов'язані з громадянським суспільством та його «контролем» за діяльністю влади.

Короткий огляд публікацій. Інформаційна відкритість влади, роль громадських організацій, соціальних та політичних суб'єктів у формуванні публічної політики аналізувалася у працях Н. Беляєвої, Н. Власової, Ю. Красіна, М. Кондрашина, Л. Ніковської, С. Перегудова, Ю. Подзолкова, А. Сунгурова, Л. Ніковської, О. Чальцевої, В. Якимця. До питання взаємодії публічної політики та інформаційного суспільства зверталися С. Перегудов, О. Соловійов, Ю. Красін, З. Голенкова, Ю. Ірхін, В. Недбай. Питанню концепції «good governance» присвячені праці Дж. Гонсалеса, Дж. Грехема, С. Хілла, Ж. Бурго, В. Корженка, В. Нікітіна.

Мета статті полягає у дослідженні принципу відкритості у діяльності органів місцевого самоврядування на прикладі Індексу публічності Полтавської міської ради.

Матеріал статті ґрунтується на основі щорічного вимірювання публічності обласних центрів України, що проводиться Громадською мережею ОПОРА з 2013 року.

Основні результати. У своєму аналізі традицій публічної політики (американської, європейської та глобальної) Н. Беляєва звертається до рис, що об'єднує їх. Однією з них є відкритість публічного простору для зацікавлених учасників і ставка на погодження як принцип прийняття рішень замість тиску [1, с. 79]. Хоча тут відкритість розглядається у ширшому значенні – як можливість вільного доступу для зацікавлених учасників. В той же час, доступ передбачає комплекс дії, в т.ч. щодо доступності для зацікавлених учасників інформації, необхідної для участі у публічному просторі. В іншому разі виникає інформаційна диспропорція і ми не можемо говорити про рівний доступ для всіх учасників.

М. Кондрашина підсумовує актуалізовані різними авторами характеристики публічної політики, які можуть стати вузловими точками аналізу. Одною з характеристик є відкритість, яка означає доступність публічного простору для певного кола суб'єктів (громадських інститутів, громадян, ЗМІ, держави і т.д.) і максимально вільне циркулювання інформації. Серед характеристик наявне і забезпечення умов для участі громадян в політичному процесі, в тому числі через створення дискусійних майданчиків і формування громадської думки [2, с. 46].

Розроблений Л. Ніковскою та В. Якимцем індекс для кількісної оцінки і моніторингу стану публічної політики в регіонах Росії (ЯН-індекс) враховує і відкритість. Один з компонентів індексу - ЯН-індексу, що характеризує стан інституційної інфраструктури публічної політики. Він описує ступінь відкритості та демократичності ключових інститутів і процедур, що стосуються систем і каналів участі громадян у публічній політиці (вибори, верховенство закону, можливості ведення економічної діяльності, громадський контроль) [3, с. 83].

О. Рудакевич звертає увагу, що програма розвитку ООН «UNDP 2002» наголошує на бажаних рисах публічної сфери [4, с. 258]. Окремі риси можливо віднести саме до поняття «відкритості»: участь (усі громадяни мають голос у прийнятті рішень – безпосередньо або за допомогою легітимних інститутів, які репрезенту-

ють їх інтереси; така широка участь будується на свободі асоціацій і слова, а також на здатності до конструктивного діалогу), наприклад, в форматі публічних обговорень, ініціатив тощо; прозорість (свобода інформації, її повнота та доступність для всіх, хто в ній зацікавлений).

Відкритість і прозорість відносять до принципів належного («доброго») демократичного врядування на місцевому рівні («Good governance»), включаючи їх складові [5, с. 72]:

- рішення мають прийматися та упроваджуватися відповідно до встановлених чинним законодавством правил;
- доступ громадян до інформації має забезпечуватися відповідно до норм законодавства;
- інформація щодо рішень стосовно реалізації політики та досягнутих результатів має бути доступною для громадян з метою забезпечення належної підтримки діяльності органів місцевого самоврядування.

Ю. Подзолков відзначає, що важливими умовами функціонування і взаємодії в системі «влада-суспільство» є: інформаційна відкритість влади; зворотний зв'язок з громадянами та громадськими організаціями; майданчики для діалогу між державою і суспільством, обговорення значущих суспільних проблем; залучення громадських організацій до участі в прийнятті політичних рішень; підвищення довіри громадян до влади [6, с. 14].

О. Чальцева торкається питання впливу електронного уряду на суспільство. Зокрема, електронний уряд забезпечує інформаційний супровід діяльності органів державної та муніципальної влади, що припускає доступність і відкритість інформації для всіх громадян у будь-який час (О. Чальцева характеризує це як принцип публічності); об'єднання в єдину сервісну організацію всіх органів державної влади й управління на різних рівнях, яка надає державні послуги населенню (автор характеризує як принцип здійснення онлайн-транзакцій) та забезпечення участі громадян у прийнятті публічних рішень на основі механізмів зворотного зв'язку (характеризується як принцип участі громадян) [7, с. 146].

Доречно згадати і Індекс Відкритого уряду (Open Government Index), який охоплює 102 країни світу. Індекс включає групи показників [7, с. 191]:

- відкритість урядових даних для громадян (рівень інформованості суспільства про діяльність державних органів);
- право громадян на інформацію (рівень доступу громадян і організацій до інформації про діяльність державних органів, включаючи механізми реалізації права громадян на отримання такої інформації);
- громадянська участь (рівень громадської участі в процесах прийняття суспільно значущих рішень, включаючи механізми громадського контролю);
- механізми реалізації громадянами своїх прав (можливості практичної реалізації громадянами своїх прав, включаючи механізми розгляду звернень та скарг і реакцію на такі звернення).

Інструментом практичної оцінки є Індекс публічності місцевого самоврядування – щорічне дослідження, ініційоване Громадянською мережею ОПОРА у 2013

році. Методологія дослідження включає вимірювання міських рад обласних центрів України за трьома принципами: прозорістю, відкритістю та підзвітністю. Сукупність цих принципів і характеризується як «публічність». Згідно вимірювання відкритості влади трактується як процес надання владою максимального доступу до інформації, що є в її розпорядженні, та стимулювання активного залучення громадян до безпосередньої комунікації та регулярного діалогу з питань вироблення політик на місцевому рівні [8]. Відкритість – це надання доступу до інформації та залучення громадян до вироблення політик. Обидва компоненти пов'язані з наданням інформації для громадян. В разі залучення громадян до вироблення політик органи влади мають надати інформацію щодо політики.

Індекс публічності Полтавської міської ради вимірювався у 2014-2018 роках. Дослідження охоплює три суб'єкти владних повноважень – міського голову, виконавчий комітет міської ради та депутатський корпус. Оприлюднення результатів здійснювалося у розрізі суб'єктів владних повноважень, а не принципів прозорості, відкритості та підзвітності. Таким чином, оцінка кожного суб'єкта відбувалася на основі показників, що відносилися до одного з принципів.

Сам Індекс публічності складається з 246 питань, що вносилися до оціночної анкети. Кожній відповіді присвоювалося числове значення за п'ятирівневою шкалою (0, 25, 50, 75 або 100 балів) з діапазоном від 0 до 100 балів, де «100» – високий ступінь відповідності стандарту публічності [9, с. 59].

До вимірювання принципу відкритості включені наступні блоки показників (загалом 75 питань). Щодо міського голови та його діяльності: 1.5. Участь громадськості (16 запитань). Щодо виконавчих органів міської ради: 2.5. Участь громадськості (10 запитань), 2.6. Доступ до публічної інформації (19 запитань) та 2.7. Адміністративні послуги (17 запитань). Щодо депутатського корпусу міської ради: 3.5. Участь громадськості (13 питань).

Відкритість міського голови та депутатів міської ради вимірюється індикаторами «Участь громадськості», які відрізняються за показниками.

У вимірюванні 2018 року індикатор 1.5 «Участь громадськості» включав 16 показників, які торкалися наступних тем: прийом міським головою громадян та процедура запису на прийом; наявність умов доступу до приміщення міської ради для осіб з інвалідністю; використання інформаційно-комунікаційних технологій для спілкування з громадянами; наявність «гарячої лінії» для оперативного звернення громадян; ініціювання міським головою громадських обговорень, досліджень громадської думки, що стосуються питань місцевого значення або ефективності діяльності міського голови; наявність на веб-сайті дистанційного звернення громадян (електронного); функціонування громадських рад та робочих груп при міському голові тощо.

Даний індикатор демонструє поступове зростання у місті Полтава. Завдяки тому, що індикатор не розбитий на кілька блоків, можемо прослідкувати зміни з першого вимірювання у 2014 році.

Таблиця 1. Динаміка зміни індикатора «1.5 Участь громадськості» у Полтавській міській раді

Індикатор / рік	2014	2015	2016	2017	2018
1.5 Участь громадськості	40%	45%	34,7%	47,8%	51%

Індикатор «3.5. Участь громадськості» охоплює питання діяльності депутатів міської ради та нараховує 13 показників. Індикатор торкається кількох блоків питань: доступ мешканців до сесій міської ради, доступ мешканців до засідань комісій міської ради, прийом депутатами громадян, врегулювання процедур участі жителів у житті міста, проведення громадських обговорень та розгляд електронних петицій. Показники індикатора потребують поєднання кількох методів дослідження: безпосереднього відвідування сесій та комісій, аналізу документів міської ради та подання запитів про доступ до публічної інформації (наприклад, щодо кількості громадських обговорень).

Таблиця 2. Динаміка зміни індикатора «3.5. Участь громадськості» у Полтавській міській раді

Індикатор / рік	2014	2015	2016	2017	2018
3.5. Участь громадськості	52%	54%	55,7%	62,5%	68%

Відкритість виконавчого комітету міської ради досліджується одразу кількома індикаторами.

Індикатор «2.5. Участь громадськості» (для виконавчих органів міської ради) включає 10 запитань. Індикатор охоплює наступні теми: доступ громадян до приміщень ради та засідань виконавчого комітету; оприлюднення інформації про громадські слухання та інші механізми громадської участі (місцева ініціатива, загальні збори громадян); функціонування при виконавчих органах робочих груп та громадських рад; оприлюднення протоколів засідань містобудівної ради.

У 2014-2015 роках індикатор обчислювався у складі принципу «Відкритість виконавчих органів та забезпечення участі громадськості».

Таблиця 3. Динаміка зміни індикаторів «2.5. Участь громадськості» та «2.6. Доступ до публічної інформації» у Полтавській міській раді

Індикатор / рік	2014	2015	2016	2017	2018
2.5. Участь громадськості	-	-	44,9%	33,9%	53%
2.6. Доступ до публічної інформації	-	-	68%	70,1%	73%

Індикатор «2.6. Доступ до публічної інформації» охоплює спектр роботи виконавчих органів із запитами громадян та наданням доступу до публічної інформації. Окрім безпосереднього виконання положень Закону України «Про доступ до публічної інформації» (надання відповідей на запити про доступ до публічної інформації, дотримання термінів, повнота відповідей, можливість подання запитів різними способами тощо), включається ряд супутніх питань, зокрема: навігація

по сайту, можливість користування сайтом для людей з інвалідністю по зору, наявність спеціальних місць для роботи з документами у приміщенні ради, наявність відповідей на найчастіше запитувані питання. Також до індикатора включені питання щодо функціонування порталу відкритих даних міської ради.

У 2014-2015 роках індикатори «2.5. Участь громадськості» та «2.6. Доступ до публічної інформації» враховувалися сумарно у складі принципу «Відкритість виконавчих органів та забезпечення участі громадськості».

Таблиця 4. Динаміка принципу «Відкритість виконавчих органів та забезпечення участі громадськості» у Полтавській міській раді

Принцип / рік	2014	2015
Відкритість виконавчих органів	52%	62%

Індикатор «2.7. Адміністративні послуги» описує роботу центру надання адміністративних послуг (ЦНАП) Полтавської міської ради. Індикатор включає як безпосереднє відвідування ЦНАПу, так і отримання інформації через мережу Інтернет. Варто зазначити, що після останнього вимірювання за 2018 рік, сайт ЦНАП оновився.

Таблиця 5. Динаміка зміни індикатора «2.7. Адміністративні послуги» у Полтавській міській раді

Індикатор / рік	2014	2015	2016	2017	2018
2.7. Адміністративні послуги	72%	62%	59,7%	58,3%	70%

Поступове зниження показника індикатора у 2015-2017 роках можна пояснити двома причинами: 1) введення нових показників, яким ЦНАП не відповідав; 2) коливанням окремих показників.

Наприклад, у вимірюванні за 2016 рік розділ щодо інформації про послуги, що надаються виконавчими органами, був у розробці, відповідно інформація була недоступною, даний показник не отримав оцінки.

Висновки. Принцип «відкритості» у діяльності органів влади набуває все більшого значення у демократичному суспільстві. «Відкритість» дає змогу громадянам та зацікавленим групам прийняти участь у виробленні публічної політики.

Відкритість включає два основні компоненти: доступ до інформації органів влади та застосування механізмів участі громадян у прийнятті публічних рішень. Під доступом до інформації мається на увазі не просто інформування про діяльність органів влади, але надання інформації щодо окремих аспектів діяльності, що можуть не оприлюднюватися у звичайному порядку, не забороненої законом. Участь у прийнятті рішень можна розглядати через призму інструментів участі громадян (громадські збори, слухання, електронні петиції), а також діяльності консультативно-дорадчих органів при органах влади. Частина інструментів участі громадян прописана як обов'язкова, в той же час продовжують існувати окремі інструменти, що вимагають «доброї волі» органу владу. Наприклад, це ді-

яльність громадських рад при органах місцевого самоврядування. Обов'язковість громадських рад при органах виконавчої влади регулюється нормативно-правовими актами Кабінету Міністрів України.

Окрім нормативного виконання положень або практик «гарного урядування» існує необхідність у оцінці для розуміння поточного стану речей. Практичними інструментами оцінки є індекси, для органів місцевого самоврядування – Індекс публічності місцевого само-

врядування. За період 5 років спостерігається поступове зростання публічності та її компонентів у діяльності місцевих рад обласних центрів України. Вимірювання Індексу публічності Полтавської міської ради демонструє поступове зростання принципу «відкритості» у діяльності органу місцевого самоврядування. Показники індикаторів коливаються через специфіку вимірювання – частина питань ґрунтується на офіційних відповідях міської ради, повнота та оперативність яких є складовими самого принципу «відкритості».

ЛІТЕРАТУРА

1. Беляева Н. Ю. Развитие концепта публичной политики: внимание «движущим силам» и управляющим субъектам. *Полис. Политические исследования*. 2011. № 3. С. 72-87.
2. Кондрашина М. Н. Публичная политика как поле: к вопросу методологии исследования. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. №327. С. 45-48.
3. Никовская Л. И., Якимец В. Н. Публичная политика в регионах России: состояние и современные вызовы. *Человек. Сообщество. Управление*. № 2. 2010. С. 78-93.
4. Рудакевич О. М. Публічна політика в контексті українських реалій. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип.3–4. С. 255–266.
5. Реформування державного управління регіональним розвитком: стан, проблеми, перспективи / [Біла С. О., Шевченко О. В., Кушнір М. О., Жук В. І. та ін.]. К.: НІСД, 2012. 96 с.
6. Подзолков Ю.А. Публічна політика в Україні: нові принципи взаємодії влади та громадянського суспільства: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук: 23.00.02. Одеса. 2015. 16 с.
7. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика: монографія. Вінниця: ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.
8. Методологія. Індекс публічності місцевого самоврядування [сайт]. URL: <https://publicityindex.org/metodologiya/>
9. Індекс публічності місцевого самоврядування. Звіт 2018 / Упоряд. О. Неберікут, О. Стрелюк. Л.: ОПОРА, 2019. 64 с.

REFERENCES

1. Beljaeva, N. Y. (2011). Development of the concept of public policy: attention to "driving forces" and governing subjects. *Polic. Political studies*, 3, pp. 72-87.
2. Kondrashina, M. N. (2009). Public policy as a field: on the question of research methodology. *Tomsk State University Bulletin*, 327, pp. 45-48.
3. Nikovskaja, L. I., Jakimec, V. N. (2010). Public policy in the regions of Russia: state and current challenges. *Person. Community. Control*, 2, pp. 78-93.
4. Rudakevych, O. M. (2016). Public policy in the context of Ukrainian realities. *Scientific notes IPiEND NAN Ukrainy*. Vols. 3–4, pp. 255–266.
5. Bila, S. O., Shevchenko, O. V., Kushnir, M. O., Zhuk, V. I. et al. (2012). Reforming of the public administration of regional development: state, problems, prospects. K.: NISD, 96 p.
6. Podzolkov, Y. A. (2015). Public policy in Ukraine: new principles of interaction between government and civil society. Extended abstract of candidate's thesis. Odessa. [in Ukrainian].
7. Chaltseva, O. M. (2017). Public policy: theoretical dimension and modern practice: monograph. Vinnytsia: FOP Baranovska T. P., 336 p.
8. Methodology. Public index of local self-government [online] Available at: URL: <https://publicityindex.org/metodologiya/> [Accessed 25 Aug. 2020].
9. Neberykut, O., Streliuk, O. (Eds.). (2019). Public index of local self-government. Report 2018. L.: OPORA., 64 p.

The principle of "openness" in the activities of local governments as a component of public policy (on the example of Poltava City Council)

K. Donchenko

Abstract. The article analyzes the principle of "openness" in the activities of local governments. Approaches to the concept of "openness" in public policy are shown. Underlined two components of "openness" - free access of stakeholders to information and citizen participation in public policy. The example of Poltava City Council shows that in the period of 2014-2018 there is a gradual increase in the "openness" of local governments.

Keywords: public policy, openness, access to information, public participation, Public index of local self-government.

SOCIAL COMMUNICATION

Жанрова палітра матеріалів fashion-журналістики у ретроспекції (на матеріалах львівських періодичних видань для жінок пер. трет. ХХ ст.)

Х. А. Астапцева

Українська академія друкарства

Corresponding author. E-mail: kristella-astaptseva@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1578-5747>

Paper received 04.07.20; Accepted for publication 22.07.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-12>

Анотація. У статті аналізуються жанри публікацій про моду, що були характерними для жіночих періодичних видань Львова, таких як «Жіноче діло» (1912), «Нова Хата» (1925-1939), «Жінка» (1935-1939), «Жіночий Голос» (1936-1939). Виокремлено жанр репортажу та звіту про показ мод, що побутував у міжвоєнній періодиці та обґрунтовано його реінтеграцію у сучасний медіа простір.

Ключові слова: *fashion-журналістика, мода, жанри журналістики, жіноча періодика.*

Постановка проблеми. Нині, у епоху цифрових інновацій, мода стрімко переходить в онлайн-середовище. Якщо раніше трендові новинки одягу можна було спостерегти лише на шпальтах газет і спеціалізованих глянсових видань, то зараз в арсеналі індустрії моди є блоги, соціальні мережі, мобільні застосунки, web-портали. Джерело інформації про моду диктує нові правила її жанрового висвітлення. За словами дослідниці Ф.Л. Косицької нині в дискурсі моди існує понад 29 жанрів. До первинних жанрів належать: опис презентації моделі, презентація дизайнера, презентація колекції одягу, журнал мод, каталог мод, презентація нового бренду. До вторинних жанрів, породжених первинними, належать: монографія, дисертація, наукова стаття, огляд, реферат, наукова доповідь, навчальний посібник з моделювання одягу, інструкція з виготовлення одягу, енциклопедія брендів моди, енциклопедія з історії костюму, атлас моди, плакат, лозунг, оголошення, рекламний буклет, рекламний лист, листівка, рекламний проспект, рекламна брошура, публіцистична стаття, замітка, репортаж тощо [8]. Частина цих жанрів використовувалась у галицькій fashion-журналістиці до 1939 р. Важливо вивчити їх особливості, адже завдяки цьому стане можливим впровадження у практику вже давно забутих, але ефективних і перевірених часом прийомів ретро fashion-журналістики.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Тему жанрової палітри у публікаціях про моду досліджує низка науковців. Передовсім, це М. Мельник «Фешн-журналістика в епоху інтернет-медій» (2017) [12], І. Бальвас «Модна ілюстрація XVII-XX ст.: генеза, еволюція, функції» (2017) [1], Ф.Л. Косицька «Дискурс моди і його жанрова диференціація» (2014) [8], А. Філіпова «Fashion-журналістика в сучасному медіапросторі (на прикладі журналу «Vogue»)» (2018) [13], Rachel Matthews «Fashion Writing: Situation (un)Critical» (2013) [11], W. На «Writing practice as contemporary practice: Experience, imagination, knowledge» (2013) [6].

Мета статті: визначити різновиди жанрів, що побутували в галицькій fashion-журналістиці в пер. трет. ХХ ст.

Методологічні засади дослідження: контент-аналіз жіночих періодичних видань, що виходили друком у Львові в третій декаді ХХ ст. з використанням типологічного, жанрово-видового та ретроспективного методів.

Виклад проблеми. Прогрес цифрових технологій, на нашу думку, доволі негативно впливає на якість контенту преси. Поява таких спеціальностей, як рерайтер статей (Article Rewriter), копірайтер рекламних текстів (Copywriter), вільнонайманий журналіст (Freelance Journalist), текстовий та відео-блогер модних трендів (Fashion Blogger) з нашого погляду значно знецінила явище fashion-журналістики, зробивши його ультраглобалістичним та доволі примітивним.

В класичному розумінні fashion-журналістика передбачає збір інформації з першоджерела та подальшу її обробку і дохідливий популярний виклад для широкого кола споживачів. Метод збору інформації з першоджерела породжує такі жанри fashion-журналістики, як ілюстрований огляд тенденцій моди, інтерв'ю з дизайнером, репортаж з показу мод, фото-замітка, оголошення про показ мод, технологічний опис виготовлення моделі одягу, ілюстрований масштабованими лекалами, культурологічна стаття з історії моди, стаття з порадами щодо формування гардеробу, мандрівні нотатки про одяг мешканців різних країн тощо.

Так звана «цифрова» fashion-журналістика базується здебільшого на матеріалах, запозичених або «клонованих» з вторинних джерел. Себто в класичному ланцюжку, де першоджерело інформації = статті, тепер фігурує низка вторинних джерел: першоджерело = вторинне джерело (часто перекладне) + n = стаття. Таким чином, у цій ланцюговій реакції губиться стиль автора, емоційне забарвлення тексту. Текст стає шаблонним, «безликим». Для написання публікацій використовуються кліше, що базуються на психологічній реакції реципієнта і мають за мету привабити його до певного товару у індустрії моди. Як наслідок, fashion-журналістика стає ефективним інструментом продажу продукції в руках брендів.

Велике значення має також і фаховий рівень fashion-журналістів. У провідних глянсових журналах мод все же зберігається тенденція до наймання на роботу

експертів з журналістики, зате онлайн-простір дає необмежені можливості для fashion-журналістики кожному зацікавленому користувачеві. Ми гадаємо, що тут може ховатися небезпека, адже фаховий рівень блогерів моди не завжди достатній, щоб позитивно впливати на масову культуру. Як наслідок, з'являється чимало доволі абсурдних трендів, що не мають під собою логічного підґрунтя. Стираються національні кордони, мода перестає бути ексклюзивним унікальним явищем нашого життя.

За словами українського експерта з питань моди М. Мельника: «Он-лайн матеріали про моду стали менш ексклюзивними, застосовують більше вторинних даних, але Інтернет-технології дозволяють набагато швидше збирати, опрацьовувати та поширювати первинну інформацію» [12, с. 265].

Можемо стверджувати, що для повноцінного розвитку нинішньої української fashion-журналістики потрібно запозичити деякі ефективні методи комунікації, що використовувались у галицькій пресотворчій традиції до 1939 року.

Для цього, аби продемонструвати жанрові особливості кращих взірців львівської fashion-журналістики, ми звернулися до фондів Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника. З усього шерегу періодичних видань, які виходили у Львові українською та російською мовами в часовому проміжку 1853–1939 рр., було виокремлено групу часописів для жінок, в яких містилася рубрика про моду, а саме: «Лада» (1853 р.), «Русалка» (1868–1870 рр.), «Жіноче діло» (1912 р.), «Нова хата» (1925–1939 рр.), «Жіночий голос» (1936–1939 рр.), «Жінка» (1935–1939 рр.), «Очаг» (1936–1939 рр.).

У цій розвідці ми не будемо оцінювати російськомовний «Очаг» та московфільські «Лада» і «Русалка». Отож, предметом дослідження стануть такі видання: двотижневик «Союзу українок» «Жінка (1935–1939)», редактований Міленою Рудницькою [15]; безкоштовний додаток до щоденної газети «Діло» «Жіноче діло» (1912) під орудою Олени Кисілевської [9]; часопис українських працюючих жінок «Жіночий голос», головним редактором якого була Франка Стахова (1936–1939) [16]; журнал для плекання домашньої культури «Нова Хата» (1925–1939), що виходив за підтримки кооперативу «Українське народне мистецтво» під очільництвом Марії Громницької та Лідії Бурачинської [7].

Питанням гендерного поділу у популярному викладі матеріалу в жіночих журналах глибоко переймалася Лідія Бурачинська. В її статті «Про завдання жіночої преси» (1933) читаємо таке: «Всі ці часописи різняться від себе рівнем подаваного матеріалу, а не змістом своїх видань. Всі вони мають багатий практичний відділ, який містить у собі моди, ручні роботи, приписи й господарські поради для своїх читачок. Цей відділ висувається мимоволі на перший план, тому що він при теперішньому фаховому, а не домашньому вишколі жіночої молоді конче потрібний. [...] Але жіночі часописи мають і інші відділи. Часто подибуємо в них літературну її мистецьку частину, спортові новини, виховні статті. Здавалось би, що це все зайве подавати окремо „по жіночому“, коли його знаходимо і в загальній пресі. Але жіноча психіка

примінюється вперше в деяких із згаданих ділянок і вносить тим самим нову закраску в суспільні прояви життя. Згадати хоч би спорт, мистецьку світліну, журналістику. Тут треба себе належно проявити, обговорити, визначити своє становище і свою роллю» [5].

Лідія Бурачинська вважала, що «жіночий журнал — це один зі здобутків жіночого руху і є мабуть одною з найпочитніших галузей свого матірнього пня, — загальної преси» [5]. Як не дивно, але потребу писати «по жіночому» значною мірою спровокував феміністичний рух.

Галицька борчиня за права жінок Мілена Рудницька стверджувала: «Сучасна жінка є інша від вчорашньої... Бо нема сумніву, що нова жінка є витвором так званого жіночого руху, цього наймогутнішого визвольного руху в історії людства. Це він примусив жінку покинути тихі пороги „домашнього огнища“, вивів її з хати, з обсягу панування батька та мужа на широкий світ. Жіночий рух поставив її перед новим, поширеним обсягом діяльності і інтересів, новим колом життєвих проблем. А нове економічне та суспільне становище перетворило психіку самої жінки і рівноцінно з тим перемінило також основні звичаї та погляди щодо жіноцтва, створило цілу низку нових питань, нових взаємин між жінкою і суспільністю, жінкою і мущиною... Сучасна жінка творить свідомо своє власне життя. Як автономна одиниця вона має в далеко більшій мірі вироблене почуття відповідальності, ніж типічна жінка минулої доби» [14].

Характеристики реципієнта породжують нові особливості інформаційного продукту. Нова галицька жінка ХХ ст. вже не була зніженою розкішно інтелегенткою. Вона надавала перевагу практичності. Так членкиня редколегії «Жіночого Голосу» Іванна Блажкевич глибоко перейнялася модернізацією вбрання сільського жіноцтва. Навіть у третій декаді ХХ ст. звичним робочим вбранням сільської жінки була вишиванка, на виготовлення якої витрачалось чимало часу. Іванна Блажкевич поставила собі за мету дати сільському жіноцтву альтернативу традиційному вбранню на шпальтах «Жіночого Голосу»: «Чому «Жіночий Голос» відступив одну сторінку одягам? Чи тому, щоби вводити на село якісь нові моди та доводити до загиби місцеву народну ношу? Ні! Де місцева народна ноша є не лиш гарна, але дешева й практична, там ніякої нової моди не треба. Але там, де місцевий народний стрій є до роботи за тяжкий, а на будні за дорогий, там стає він ношою святочною, а на будень, до праці, приходять у його місце європейська ноша, легка, практична, а головне дешева. Ось і в тому наше завдання: щоб нашим читачкам, працюючим жінкам, прийти з поміччю та порадою, як самій собі скроїти і вишити в першу чергу потрібний до праці одяг» [3].

Одна із редакторок часопису «Нова Хата», який, до слова, можна назвати найбагатшим на контент моди, Костянтина Малицька ділиться своїми міркуваннями з приводу переважання матеріалів про моду у журналі: «Спершу - на 20 сторінок друку – переважав відділ мод; мабуть хотіла редакція притягнути ним ту жіночу публику, яка досі користувалася анальогічними польськими видавництвами, такими, як: «Świat kobiecy», «Kobieta w domu i w świecie», «Matka i

dziecko» і т.п. Викинути чужинецький часопис з рук наших українок це й було одно з головних завдань нового видавництва [...]. Головним завданням поставила собі «Нова Хата» культивування українського народного мистецтва і домашньої культури і в тій цілі містила зразкові матеріали з цього обсягу з многими ілюстраціями, оригінальні ручні роботи з приміненням народних мотивів та народні узори. А того не дадуть нашим жінкам чужинецькі польські журнали, хочби до них дописували і які визначні українські «патріотки» [10].

Редакція «Нової Хати» всіляко заохочувала читачок до передплати часопису. Чи не найголовнішу роль у цьому зіграв додаток про моду: «Відділ мод помагає нам набути перегляду в цій ділянці, а аркуш кроїв дає змогу пробувати своєї власної вмілости при шитті суконь для себе чи своєї дитини. Ідучи на зустріч бажанню передплатниць, почнемо поміщувати в новому році моделі одягів нового рисунку й покрою, які діставатимемо з заграниці. У них особливу увагу звертатимемо на практичний щоденний одяг модерної жінки й дитини, які в міру потреби доповнюватимуться вечірніми туалетами та переглядом модерного білля» [2].

Одна із читачок «Нової Хати» надіслала в редакцію свій сповнений вдячності відгук: «Ілюстровані часописи є широко відчиненим вікном у світ. Приносять новини; все можете довідатися цією вигідною дорогою. Там чудові помешкання, віллі фільмових зірок, далекі чарівні світи, мені мабуть на завжди недоступні, але й пожираю їх жадними очима. Може є в цьому трохи туги, але напевне в цьому й дрібки зависти» [17].

Детальну «інструкцію» щодо жанрової палітри публікацій про моду дає О. Бочковський в праці «Українська журналістика на тлі доби: історія, демократичний досвід, нові знання», звертаючи увагу на репортажі та інформаційні звіти: «Рубрика моди, коли вона хоче охопити головне з цієї ділянки, мусить бути широкою і різноманітною щодо свого змісту. [...] Треба також давати чергові інформаційні звіти про модні т.зв. – ревію, себто вистави модних підприємств, де на живих моделях демонструються нові модні креації; мати спеціальні кореспонденції з головних модних магазинів Парижу, Лондону, Відня [...]. В рубриках моди, зрештою, бувають також звіти про великі балі або товариські прийняття, де жінки показують найкращі й найелегантніші свої одяги. [...] Стаття, інформація, звіт, реферат, фейлетон, курсівка, репортаж, інтерв'ю і т.д. – зо всіма формами цими доводиться зустрічатися читачам рубрики моди» [4, с. 104-105].

Аналіз складової моди у досліджуваних часописах «Жінка», «Жіноче діло», «Жіночий Голос» та «Нова Хата» дозволив виконати їх поділ відносно жанрів:

- Жанри, що використовувались у «Жіночому Ділі» (1912): огляд тенденцій моди, ілюстрований світлинами; культурологічна стаття з історії українського костюму [9].

- Жанри, що використовувались у «Новій Хаті» (1925-1939): огляд тенденцій моди, ілюстрований світлинами або ескізами; технічний опис виготовлення предметів домашнього текстилю, ілюстровані ескізами; інформаційна стаття про освіту у сфері моди;

культурологічна стаття з історії моди; фейлетон; огляд тенденцій моди в епістолярному стилі; замітка про події у світі моди; технологічний опис виготовлення моделі одягу, ілюстрований масштабними лекалами; практико-аналітична стаття про основи стилю в одязі; огляд літератури про декорування одягу; проектна документація на моделі одягу, лекала яких подано у вкладці-додатку до поточного номера; проблемна стаття про феномен моди; полемічна стаття про явище моди; стаття практичного характеру про стиль в одязі та комбінування елементів гардеробу; розширена замітка-порада щодо модернізування предметів гардеробу; технологічний опис виготовлення трикотажних виробів; художній нарис про моду; епістолярій про стиль в одязі; рекламне оголошення кравецької чи моднярської майстерні [7].

- Жанри, що використовувались у «Жінці» (1935-1939): репортаж з показу моди; звіт про презентацію колекції; огляд тенденцій моди, ілюстрований світлинами; культурологічна стаття з історії моди; стаття з порадами щодо формування гардеробу; інтерв'ю з модельєром; стаття з порадами щодо моделювання одягу; замітка про моду за кордоном, стаття з теорії стилю в одязі [15].

- Жанри, що використовувались у «Жіночому Голосі» (1936-1939): технічні описи моделей одягу, ілюстровані ескізами; технологічний опис виготовлення швейних виробів [16].

Як видно із аналізу, найбагатшими на жанри fashion-журналістики виявилися часописи «Нова Хата» та «Жінка». Перший часопис тяжів до жанрів, що розкривають явище моди з практичного боку, а «Жінка» - навпаки, давала можливість читачам зазирнути за куліси показів модного одягу та поспілкуватися із галицькими дизайнерами.

Вважаємо, що жанр репортажу чи звіту про fashion-ревію (показ мод) був унікальним явищем. Власне fashion-ревію поділялися на дві групи: показ вбрання prêt-à-porter та «вечори народної ноші» (себто автентичного або стилізованого українського народного вбрання). Зазвичай такі заходи були камерними і навіть деякою мірою «клубними», адже збирали довкола щоразу тих самих поціновувачів прекрасного.

Зазвичай звітували на папері про покази модного вбрання львівських дизайнерів музикознавиця Меланія Нижанківська, художниця Ярослава Музика, очільниця кооперативу «Українське народне мистецтво» (який власне й організував ці покази) Ірина Гургула, піаністка Іванна Шмериковська-Прийма. Про покази мод за кордоном, а саме у Берліні охоче розповідала Оля Островська, співредакторка німецького глянцевого журналу «Die Dame».

Висновки. Нині жанр репортажу показу мод зводиться до сухого огляду модних тенденцій, демонстрованих на подіумі та фотознімків моделей одягу, що займають 90% публікації. Натомість у далеких міжвоєнних 1930-х цей тип публікації досягнув свого піку. Детальні описи моделей з відображенням концепції колекції – ось, що головне у репортажі. Не менш важливу роль відіграє і зазначення гостей показу мод та його організаторів. У сучасних виданнях про моду така інформація нівелюється, а дарма. На нашу думку, fashion-журналістиці бракує повнішого занурення у

процес творення колекції. Це завжди інтригує, адже кожному хочеться зазирнути за куліси «кухні моди», стати учасником створення прекрасного. Отож, реін-

теграція таких жанрів, як репортаж та звіт у середовищі fashion-журналістики буде надзвичайно актуальною сьогодні.

REFERENCES

- Balvas, I. (2017), "Fashion illustration of the 16th -20th cc.: origin, development, functions", Text and image: essential problems in art history, vol. 1, pp. 6-13, available at: <http://txim.history.knu.ua/index.php/TXIM/article/view/21> (accessed 03 July 2020).
- Before the New Year (1930), Nova Khata: Zhurnal dlja plekannja domashnjoji kuljтуры [The New Home: A Magazine for the Revival of Home Culture], Lviv, no. 12, p. 20.
- Blazhkevych, I. (1936), "Why did the Women's Voice make fashion page?", Zhinochyj Gholos [Women's Voice], Lviv, no. 2(64), p.13.
- Boczowski, O., Siropolko, S. (1993), Ukrainische Journalistik in der Vergangenheit und Gegenwart (Geschichte, demokratische Erfahrungen, neue Aufgaben), Ukrainische Technisch Wirtschaftliches Institut, München, 204 p., available at: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/2173/file.pdf> (accessed 03 July 2020).
- Burachynska, L.(1933), "About women's press role", Nova Khata: Zhurnal dlja plekannja domashnjoji kuljтуры [The New Home: A Magazine for the Revival of Home Culture], Lviv, no. 1, pp. 3-4.
- Ha, W. (2013), "Writing practice as contemporary practice: Experience, imagination, knowledge", in J. Wallace, J. Yee and A. Durrant (ed.) Proceedings of Praxis and Poetics: Research Through Design, Gateshead, United Kingdom, 3-5. September 2013, pp. 124-127, available at: https://www.academia.edu/5278879/Writing_Fashion_As_Contemporary_Practice_Experience_Imagination_Knowledge (accessed 03 July 2020).
- Hromnytska, M., Burachynska, L. (Ed.) (1925-1939), Nova Khata: Zhurnal dlja plekannja domashnjoji kuljтуры [The New Home: A Magazine for the Revival of Home Culture], Kooperativ "Ukrainske Narodne Mystetstvo" [A cooperative union "Ukrainian Folk Art"], Lviv, no. 1-12 (1925-1934); no 1-24 (1935-1939), 24 p.
- Kositskaya, F. L. (2014), "Fashion discourse and its genre differentiation", Vestnik TSPU, no. 4, pp. 22–26, available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/diskurs-mody-i-ego-zhanrovaya-differentsiatsiya/viewer> (accessed 03 July 2020).
- Kysilevska, O. (Ed.) (1912), Zhinoche dilo: Bezplatnyj dodatok do «Dila» [Women's Deed: Free application to Daily newspaper "The Deed"], "Dilo" [The Deed], Lviv, no. 1-4, 9 p.
- Malytska, K.(1930), "After the five years of conscientious work (1925-1930)", Nova Khata: Zhurnal dlja plekannja domashnjoji kuljтуры [The New Home: A Magazine for the Revival of Home Culture], Lviv, no. 6, pp. 1-2.
- Matthews, R. (2013), "Fashion Writing: Situation (un) Critical", 5th Global Conference – Fashion: Exploring Critical Issues, 9-12 September 2013 – Mansfield College Oxford, UK, available at: https://www.academia.edu/6815100/Fashion_writing (accessed 03 July 2020).
- Melnyk, M. (2017), " Fashion journalism in the age of internet media ", Visnyk of the Lviv University. Series Journalism. no. 42. pp. 261–266, available at: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/journalism/article/viewFile/7684/7670> (accessed 03 July 2020).
- Philippova, A (2018), "Fashion-journalism in modern media space: a study of Vogue magazine", Ogarev-online, no. 3(108), available at: http://journal.mrsu.ru/wp-content/uploads/2018/02/filippova_statya.pdf (accessed 03 July 2020).
- Rudnytska, M. (1924), "A new type of woman", Daily Newspaper "Dilo" [The Deed], Lviv, no. 93 (27 April), p. 12.
- Rudnytska, M. (Ed.) (1936-1939), Dvotyzhnyvyk "Zhinka"[Biweekly magazine "Woman"], Vydaje zhinocha vydavnycha kooperatyva «Sojuz Ukrainok» [Ukrainian National Women's League], Lviv, no. 1-24 (1935); no. 1-3 (1936); no. 2-3, 8-14, 17 (1937); no. 1/2 (1938); no. 1/2 - 15/16 (1939), 8 p.
- Stakhova, F. (Ed.) (1936-1939), Zhinochyj gholos: Chasopys ukrajinsjykh pracjujuchykh zhinok [The Women's Voice: A Journal of Ukrainian Working Women], Kooperativ "Samoosvita"[A cooperative union "Self-education"], Lviv, no. 1-3 (1936); 1-12 (1937); 1-24 (1938); 1-15 (1939), 16 p.
- What Do I Like? (1932), Nova Khata: Zhurnal dlja plekannja domashnjoji kuljтуры [The New Home: A Magazine for the Revival of Home Culture], Lviv, no. 3, p. 4.

Genre palette of fashion journalism through a retrospective review (based on the materials of Lviv women's press of the third decade of the 20th century)

Kh. Astartseva

The purpose of the article is to give information about the genres of fashion publications printed in Lviv women's magazines of the third decade of the 20th century: Zhinoche dilo: Bezplatnyj dodatok do «Dila» [Women's Deed: Free application to Daily newspaper "The Deed"] (1912); "Nova Khata" ["The New Home"] (1925-1939); Dvotyzhnyvyk "Zhinka"[Biweekly magazine "Woman"] (1935-1939); Zhinochyj gholos [The Women's Voice: A Journal of Ukrainian Working Women] (1936-1939). The Galician interwar fashion show reviews used to be exciting phenomenon that we need now to reintegrate into the modern Ukrainian media space.

Keywords: fashion journalism, fashion, genres of journalism, women's press.

Структурные дыры и распространение информации в сети

Р. Ю. Москотина, Н. В. С. Сидоров

Киевский национальный университет имени Т. Шевченко, Украина
Corresponding author. E-mail: rmoskotina@ukr.net

Paper received 30.07.20; Accepted for publication 21.08.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-13>

Аннотация. В статье представлено исследование, целью которого является определение того, как наличие/отсутствие структурных дыр влияет на эффективность распространения информации в сети. Оно показало, что эффективность распространения информации не возрастает с увеличением числа структурных дыр в сети. А вот удаление или добавление связей может приводить к неравенству позиций агентов в сети. Это снижает эффективность распространения информации в сравнении с сетями, где агенты занимают одинаковые позиции.

Ключевые слова: распространение информации, структурные дыры, агенты, сеть.

Распространение информации является темой, актуальной для разных отраслей наук: социологии, экономики, компьютерных наук. В фокусе внимания социологии находится и вопрос о том, как структура связей в социальной сети (графе) может определять процесс распространения информации. Одним из тех, кто уделит внимание этому вопросу, был М. Грановеттер [1; 6], который предложил концепцию слабых связей. Слабые связи являются нерегулярными, в то время как сильные – это тесные, интенсивные связи. Среди примеров сильных связей можно назвать отношения между близкими друзьями, а примером слабых связей могут быть отношения между бывшими одноклассниками. Согласно Грановеттеру, слабые связи играют более важную роль в распространении информации, чем сильные. Сильные связи чаще всего являются транзитивными¹, способствуют созданию замкнутых групп, внутри которых циркулирует одна и та же информация. Слабые связи часто нетранзитивны, могут быть мостами между отдельными индивидами или группами. Благодаря этому свойству слабых связей, индивиды имеют доступ к новой для них информации. Более того, слабые связи помогают одним индивидам достичь других, социально отдаленных индивидов. А «люди с небольшим количеством слабых связей будут лишены информации из отдаленных частей социальной системы и будут ограничены периферийными новостями и мнениями близких друзей» [6, с. 202].

В концепции М. Грановеттера присутствует недостаток: дело в том, что он смешивает собственно силу связей и их транзитивность. В то же время Р. Барт [3; 4], автор теории структурных дыр, разделяет эти два момента, делая акцент именно на транзитивности связей. Он считает, что «новизна связана с закрытостью триад² независимо от силы связи» [2]. В самом простом случае наличие в сети структурной дыры предполагает отсутствие прямой связи между парой вершин так, что образуется одна или несколько открытых триад. В свою очередь, наличие открытых триад в сети приводит к появлению связей-мостов и посредников. Посредники связывают между собой индивидов и/или

группы. Также посредники могут транслировать информацию от одних индивидов и/или групп к другим индивидам и/или группам. В сетях, где много закрытых триад, структурных дыр и посредников очень мало либо же они вовсе отсутствуют, поэтому индивиды имеют доступ, преимущественно, к одной и той же информации. Р. Барт считает, что «социальный капитал существует там, где люди имеют преимущество благодаря своему положению в социальной структуре» [3, с. 351]. Таким образом, структурные дыры являются социальным капиталом, ведь они обеспечивают посредникам доступ к информации от тех индивидов и/или групп, которые они соединяют. Более того, «без посредников информация не сможет распространяться, а возможности для сотрудничества, обмена и инноваций будут утеряны» [5, с. 110].

Исходя из вышесказанного, можно предположить, что чем больше структурных дыр и, соответственно, посредников в сети, тем лучше распространяется информация. Это мы и проверим в данной статье. Таким образом, *цель* статьи заключается в том, чтобы определить, как наличие/отсутствие структурных дыр влияет на эффективность распространения информации в сети. В исследовании мы использовали линейную пороговую модель. Охарактеризуем ее более подробно.

Основные положения линейной пороговой модели изначально были сформулированы еще М. Грановеттером [7] в предложенной им пороговой модели коллективного поведения. Основная ее идея заключается в том, что агенты³ склонны принимать решения, основываясь на действиях других агентов. Впоследствии это приводит к возникновению коллективного поведения. Предполагается, что каждый агент может принимать участие в коллективном поведении (быть активным) или же не принимать в нем участие (быть неактивным). На каждого из неактивных агентов оказывается давление со стороны активных агентов. Давление выражено через процент активных агентов и изменяется в пределах от 0 до 100. Кроме того, модель предполагает, что каждый агент может противостоять этому давлению. Степень противостояния давлению со стороны других агентов называется порогом, значения которого также изменяются в пределах от 0 до 100. Порог 0 имеют инициаторы коллективного поведения.

¹ Транзитивность предполагает следующее: если между А и В и между В и С есть попарные связи, то такая связь существует между А и С.

² Транзитивные связи образуют закрытые триады, которые состоят из трех вершин и трех связей между ними. Нетранзитивные связи образуют открытые триады, состоящие из трех вершин и двух связей между ними.

³ Агенты в данном случае рассматриваются как действующие субъекты, искусственно созданные исследователем. В линейной пороговой модели агенты это также вершины сети.

А порог 100 имеют те агенты, которые ни под каким предлогом не захотят быть вовлечены в коллективное поведение [7, с. 1422]. Для значений порога, которые больше 0, но меньше 100, действует следующее условие: если давление не меньше порога, агент действует, в противном случае он бездействует. Процесс завершается тогда, когда уже ни одного из агентов не удастся вовлечь в коллективное поведение. Для лучшего понимания сути пороговой модели Грановеттера приведем пример. Пусть есть 100 агентов. Первым трем агентам присвоили значения порогов от 0 до 2 (каждому уникальное значение порога). Четвертому и пятому агенту присвоили значение порога 4. Всем остальным агентам присвоили значения порогов от 5 до 99; у каждого из них уникальное значение порога. Агент с порогом 0 – это инициатор, то есть он будет первым вовлечен в коллективное поведение. К нему присоединится агент с порогом 1. К этим двух агентам присоединится агент с порогом 2. И на этом процесс активации агентов завершается: для вовлечения четвертого агента в коллективное поведение нужно 4 агента, а всего активных агентов трое.

М. Грановеттер считает, что его модель может быть использована для анализа таких типов коллективного поведения как распространение инноваций, слухов или болезней, электоральное поведение, выбор будущей профессии, миграция [7, с. 1423-1424]. Но данная модель имеет существенный недостаток. Он заключается в том, что не совсем понятно, кто должен оказывать давление на неактивных агентов. Ведь это могут быть как те активные агенты, которые непосредственно связаны с неактивными агентами, так и те, которые связаны с ними опосредовано. С целью устранения этого недостатка Д. Уоттс [9; 10] немного модифицировал оригинальную модель М. Грановеттера. Он предложил изобразить агентов и взаимодействия между ними в виде сети и выдвинул предположение, что на неактивных агентов давление могут оказывать только их активные соседи, то есть активные агенты, которые непосредственно связаны с неактивными агентами. Наиболее «завершенную» версию линейной пороговой модели, а также соответствующее название предложил Д. Кемпе [8]. Он, также как и Д. Уоттс, представил агентов и взаимодействия между ними в виде графа. Активация агентов происходит в несколько шагов (шаг – это целое неотрицательное число). Изначально (на нулевом шаге) определены активные агенты, которые и являются агентами с нулевым порогом. Все остальные агенты неактивны, им может присваиваться порог в пределах 1 до 100^4 . На каждого неактивного агента оказывают давление его активные соседи. В невзвешенном графе давление выражено как отношение числа активных соседей агента к общему числу его соседей, умноженное на 100. Активация агента происходит тогда, когда давление не меньше значения порога агента. Процесс завершается тогда, когда уже ни одно-

го из агентов в сети не удастся активизировать. Отметим, что активный агент не может вернуться в состояние бездействия (то есть стать неактивным). Д. Кемпе [8] считает, что линейная пороговая модель может быть использована для изучения распространения идей или инноваций. Из этого заключаем, что линейная пороговая модель может быть использована для анализа распространения информации в сети.

В рамках исследования проверялись следующие гипотезы:

Гипотеза 1. Если в сети, состоящей лишь из закрытых триад, инициировать структурные дыры (а именно – удалить прямую связь между двумя агентами так, чтобы образовались открытые триады), эффективность распространения информации либо возрастет, либо не изменится.

Гипотеза 2. Если в сети, состоящей лишь из открытых триад, удалить структурные дыры (а именно – добавить связь между парой агентов, таким образом, чтобы образовалась закрытая триада), эффективность распространения информации снизится.

Гипотеза 3. Сети, состоящие лишь из закрытых триад, характеризуются меньшей эффективностью распространения информации, в сравнении с сетями, состоящими лишь из открытых триад.

Проведение исследования предполагает следующие этапы:

1) генерация 4 сетей (сеть 1, сеть 2, сеть 3, сеть 4). Все сети являлись неориентированными и невзвешенными графами и состояли из 101 агента⁵. Сеть 1 представляла собой полный граф, сгенерированный с помощью функции `make_full_graph` в R⁶ (пакет “igraph”). Сеть 2 была модифицированным вариантом сети 1, из которой удалили связь между произвольно выбранной парой агентов. Сеть 3 генерировалась с помощью функции `sample_smallworld` в R (пакет “igraph”). Каждый агент был связан с двумя другими агентами в сети. Сеть 4 представляла собой модифицированный вариант сети 3, куда добавили связь между двумя агентами таким образом, чтобы образовалась одна закрытая триада. Сеть 1 состояла лишь из закрытых триад, в ней не было структурных дыр и агентов-посредников, а в сеть 3 – лишь из открытых триад, она богата на структурные дыры и в ней все агенты являлись посредниками. Для всех сетей рассчитывался показатель транзитивности с помощью функции `transitivity` в R (пакет “igraph”). Он изменяется в пределах от 0 до 1. Если показатель транзитивности равен 0, сеть состоит лишь из открытых триад. Если показатель транзитивности равен 1, сеть состоит лишь из закрытых триад. Чем ближе показатель транзитивности к 1, тем больше в сети закрытых триад. Кроме того, для всех сетей был рассчитан показатель среднего расстояния между двумя агентами. Он рассчитывался с помощью функции

⁵ Уже было сказано, что значение порога 1 говорит об отсутствии сопротивления давлению со стороны неактивных агентов. Тогда значение давления со стороны активных агентов в полном графе должно быть не меньше 1, чтобы у активного агента, которого мы выбираем на нулевом шаге, была возможность активизировать неактивных агентов. Это достигается тогда, когда сеть состоит не больше, чем из 101 агента.

⁶ R Core Team (2019). R: A language and environment for statistical computing. R Foundation for Statistical Computing, Vienna, Austria. URL: <https://www.R-project.org/>

⁴ Значение порога 1 указывает на то, что агент не противодействует давлению со стороны активных агентов-соседей. Значение порога 100 указывает на максимально возможное сопротивление давлению со стороны активных агентов-соседей. Но в отличие от пороговой модели Грановеттера, в модели, которая будет использована в исследовании, даже при значении порога 100 есть возможность активизировать неактивных агентов.

mean_distance в R (пакет “igraph”). Минимальное его значение равно 1, которое указывает на то, что в сети все связи являются прямыми и в ней нет связей-мостов. Чем больше значение среднего расстояния между двумя агентами, тем больше «длина» связей-мостов в сети;

2) для каждой из сетей выбирали одного активного агента на нулевом шаге, при этом, в качестве активных, мы поочередно выбирали каждого из агентов. Также определяли значение порога, которое являлось натуральным числом, изменяющимся в пределах от 1 до 100. Всем агентам присваивали одинаковое значение порога. Подробнее о выборе оптимального значения порога см. ниже;

3) с помощью линейной пороговой модели провели эксперименты с каждой из четырех сетей. Это позволило сделать выводы об эффективности распространения информации в них. Предполагалось сравнение результатов экспериментов для: а) сетей 1 и 2 с целью проверки гипотезы 1, б) сетей 3 и 4 для проверки гипотезы 2, в) сетей 1 и 3 (проверка гипотезы 3).

В свою очередь, эффективность распространения информации в сети измерялась с помощью трех показателей:

1) среднее количество агентов, среди которых была распространена информация. На нулевом шаге мы поочередно выбираем по одному агенту в сети в качестве активного. Проведя эксперименты, получаем 101 числовое значение, обозначающие общее количество активных агентов после завершения процесса активации (без учета агента, выбранного на нулевом шаге). После этого рассчитываем среднее арифметическое этих числовых значений. Это и будет среднее количество агентов, среди которых была распространена информация. Максимальное значение этого показателя равно 100. То есть каждому из агентов, если его выбрали в качестве активного, удалось распространить информацию среди всех неактивных агентов. Минимальное значение данного показателя равно 0; то есть агенты, если их выбирали в качестве активных, не могли никого активизировать;

2) средняя скорость распространения информации. На нулевом шаге мы поочередно выбираем по одному агенту в сети в качестве активного. После проведения экспериментов получаем 101 числовое значение, обозначающие количество шагов активации агентов (без учета нулевого шага). Рассчитываем среднее арифметическое этих числовых значений. Полученный в результате показатель и будет средней скоростью распространения информации. Чем большее значение имеет этот показатель, тем медленнее распространяется информация в сети. Если значение данного показателя равно 1, мы имеем дело с максимальной средней скоростью распространения информации;

3) эффективность преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов. Поочередно выбираем по одному агенту и для каждого из них подбираем максимальное значение порога, после которого уже не происходит активация. Таким образом, получаем 101 числовое значение и находим максимальное из них. Искомое значение и будет эффективностью преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов для конкретной сети. Чем больше значение этого показателя, тем лучше преодолевается сопротивление со

стороны неактивных агентов. Исходя из значений порогов, которые попадают под определение эффективности преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов, мы проводим эксперименты с сетями и находим среднюю скорость распространения информации и среднее количество агентов, среди которых была распространена информация.

Приступим к описанию результатов экспериментов с сетями. Вначале более подробно остановимся на сравнении сети 1 и сети 2. Их свойства представлены в Таблице 1. Как видим, значение показателя транзитивности в сети 2 несколько ниже, чем в сети 1, а значение среднего расстояния между двумя агентами несколько больше в сети 2, чем в сети 1⁷.

Таблица 1. Свойства сетей 1 и 2

	Сеть 1	Сеть 2
Количество агентов	101	101
Количество связей	5050	5049
Транзитивность	1	0,9998
Среднее расстояние между двумя агентами	1	1,0002

Результаты экспериментов с этими сетями представлены в Таблице 2.

Таблица 2. Результаты экспериментов с сетями 1 и 2

	Сеть 1	Сеть 2
Среднее количество агентов, среди которых была распространена информация	100	100
Средняя скорость распространения информации	1	1,02
Эффективность преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов	1	1

Можем сделать следующие выводы. В сети 1 один активный агент может распространить информацию в среднем среди 100 остальных агентов. Средняя скорость распространения информации равна 1. По сути, любой агент, если его выбрать в качестве активного, имеет возможность распространить информацию среди остальных 100 агентов за 1 шаг. Эффективность преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов равна 1. То есть в сети, где имеются лишь закрытые триады, один активный агент может распространять информацию в том случае, когда сопротивление со стороны неактивных агентов отсутствует.

В сети 2, так же как и в сети 1, активный агент имеет возможность распространить информацию в среднем среди 100 агентов. То есть любой агент, выбранный в качестве активного, имеет возможность распространить информацию среди остальных 100 неактивных агентов. Эффективность преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов, так же, как и в сети 1, равна 1. Но средняя скорость распространения информации немного меньше, чем в сети 1 и составляет 1,02. Все дело в том, что удаление даже одной связи из сети 1 способствует появлению агентов-посредников. 99 агентов в сети 2 выступают посредниками между теми двумя агентами, между которыми была удалена связь.

⁷ Если числа представляли собой десятичные дроби с более, чем двумя знаками после запятой, они округлялись с точностью до сотых. Исключением является данный случай, поскольку нужно было проиллюстрировать разницу между сетью 1 и сетью 2 по показателям транзитивности и среднего расстояния между двумя агентами.

Они могут активизировать всех агентов за 1 шаг. А те агенты, между которыми была удалена связь, могут активизировать остальных агентов лишь за 2 шага. Каждый из них на первом шаге активизирует 99 агентов, с которыми есть прямые связи. А на втором шаге активизируется тот агент, с которым прямая связь была удалена. То есть удаление всего лишь одной связи из полного графа продуцирует неравенство положения агентов в сети. При этом агенты-посредники занимают более выгодное положение, в сравнении с теми агентами, между которыми была удалена прямая связь. Неравенство положения агентов в сети 2 приводит к незначительному снижению эффективности распространения информации в ней по сравнению с сетью 1. Последняя выигрывает за счет скорости распространения информации. То есть гипотеза 1 не подтвердилась.

Теперь сравним между собой сеть 3 и сеть 4, свойства которых представлены в Таблице 3. Как видим, значение показателя транзитивности в сети 4 больше, чем в сети 3. Напротив, среднее расстояние между двумя агентами в сети 4 меньше, чем в сети 3.

Таблица 3. Свойства сетей 3 и 4

	Сеть 3	Сеть 4
Количество агентов	101	101
Количество связей	101	102
Транзитивность	0	0,03
Среднее расстояние между двумя агентами	25,5	25,26

Результаты экспериментов с сетями 3 и 4 представлены в Таблице 4.

Таблица 4. Результаты экспериментов с сетями 3 и 4

	Сеть 3	Сеть 4
Среднее количество агентов, среди которых была распространена информация	100	96,10
Средняя скорость распространения информации	50	71,82
Эффективность преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов	50	50

По результатам экспериментов можем сделать следующие выводы: в сети 3 один активный агент мог распространить информацию в среднем среди 100 агентов, средняя скорость распространения информации в сети 3 равна 50. Собственно, любой из агентов этой сети, выбранный в качестве активного, может распространить информацию среди 100 остальных агентов за 50 шагов. Эффективность преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов достаточно высокая и равна 50.

В сети 4 среднее количество агентов, среди которых может быть распространена информация, равно 96,10; оно меньше, чем в сети 3. Также средняя скорость распространения информации в этой сети заметно меньше, чем в сети 3 (71,82 против 50). Лишь эффективность преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов такая же, как в сети 3. То есть, можем сделать вывод о том, что эффективность распространения информации в сети 4 ниже, чем в сети 3.

Если проанализировать распространение информации в сети 4 более подробно, получаем следующее: за счет наличия замкнутой триады появляется один агент, который утрачивает возможность выступать посредником между двумя другими агентами, и он не может никого активизировать. Каждый из двух агентов, меж-

ду которыми добавили связь, может распространить информацию среди 100 остальных агентов за 50 шагов. Остальным агентам удается распространить информацию среди 97 агентов; они не имеют возможности распространить информацию среди агентов, составляющих закрытую триаду. Сделать это они могут минимум за 49, а максимум за 97 шагов. Причем чем ближе агент к замкнутой триаде, тем больше шагов ему потребуется, чтобы достичь этих 97 агентов. Таким образом, два агента, между которыми мы добавили связь, занимают самое выгодное положение в сети. Также достаточно выгодное положение в сети занимают те, кто максимально удален от замкнутой триады (то есть те агенты, которые распространяют информацию за 49 шагов). Самое невыгодное положение в сети занимает агент, который перестал быть посредником и находится в замкнутой триаде. Опять-таки, неравенство положения агентов в сети снижает эффективность распространения информации. Гипотеза 2 подтвердилась.

Если сравнивать эффективность распространения информации в сети 3 и в сети 1 (см. Табл. 2 и Табл. 4), можем заметить следующее: и в сети 1, и в сети 3 любой агент, если его выбрать в качестве активного, может распространить информацию среди остальных 100 агентов. Но сеть 3 проигрывает сети 1 в скорости распространения информации. Ведь в сети 3 каждый из агентов является посредником лишь между двумя агентами. Это значит, что первый агент может распространить информацию максимум среди двух агентов и передать им «эстафету» для дальнейшего распространения информации. Отсюда меньшая средняя скорость распространения информации, чем в том случае, когда каждый агент прямо связан с другими агентами в сети. А сеть 1 проигрывает сети 3 в плане эффективности преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов. Ведь чем меньше связей имеет каждый агент, тем больше «вес» его мнения и действий. Таким образом, гипотеза 3 не подтвердилась. Каждая из сетей – и та, которая состоит лишь из закрытых триад, и та, которая состоит лишь из открытых триад – имеет свои преимущества и недостатки, если говорить об эффективности распространения информации.

Выводы. Как показало данное исследование, эффективность распространения информации не возрастает с увеличением числа структурных дыр в сети. Дело в том, что удаление или добавление прямых связей приводит к тому, что агенты начинают занимать неодинаковые позиции в сети⁸. Одни агенты получают больше преимуществ в плане возможностей распространения информации, чем другие. А это, в свою очередь, приводит к снижению эффективности распространения информации в сравнении с сетями, где агенты занимают одинаковые позиции. Если же сравнивать между собой сети, где все агенты занимают одинаковое положение, мы не можем сказать о том,

⁸ При условии, если до удаления/добавления связей все агенты занимали одинаковое положение в сети. Неодинаковые позиции в сети означают, что в сети есть как агенты-посредники, так и агенты, не являющиеся посредниками. Если же все агенты занимают одинаковое положение в сети, это означает, что либо все агенты являются посредниками (как в сети 3), либо все агенты не посредники (как в сети 1).

что в одной из них эффективность распространения информации выше, чем в другой. Сеть, где много структурных дыр и все агенты являются посредниками, проигрывает сети, где нет структурных дыр и посредников, в плане средней скорости распространения ин-

формации. В свою очередь, сеть, где нет структурных дыр и посредников, характеризуется меньшей эффективностью преодоления сопротивления со стороны неактивных агентов в сравнении с сетью, где много структурных дыр и все агенты посредники.

ЛИТЕРАТУРА

1. Грановеттер М. Сила слабых связей // Экономическая социология, 2009. Т. 10, № 4. С. 31-50.
2. Brashears M., Quintane E. The Weakness of Tie Strength // Social Networks, 2018. Vol. 55. P. 104-115. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0378873318300194>
3. Burt R. Structural Holes and Good Ideas // American Journal of Sociology, 2004. Vol. 110, No. 2, P. 349-399.
4. Burt R. Structural Holes: The Social Structure of Competition. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1992. – 313 p.
5. Centola D., Cook K., Hedström P. How Behavior Spreads: The Science of Complex Contagions. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2018. – 312 p.
6. Granovetter M. The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited // Sociological Theory, 1983. Vol. 1. P. 201-233.
7. Granovetter M. Threshold Models of Collective Behavior // American Journal of Sociology, 1978. Vol. 83, No. 6. P. 1420-1443.
8. Kempe D., Kleinberg J., Tardos E. Maximizing the Spread of Influence through a Social Network // KDD '03: Proceedings of the ninth ACM SIGKDD international conference on Knowledge discovery and data mining (August, 2003). P. 137-146. URL: <https://www.cs.cornell.edu/home/kleinber/kdd03-inf.pdf>
9. Watts D. A Simple Model of Global Cascades on Random Networks // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 2002. Vol. 99, No. 9. P. 5766-5771.
10. Watts D., Dodds P. Threshold Models of Social Influence // The Oxford Handbook of Analytical Sociology / Ed. by P. Hedström, P. Bearman. Oxford: Oxford University Press, 2009. P. 475-497.

REFERENCES

1. Granovetter, M. The Strength of Weak Ties // Economic sociology, 2009. Vol. 10. No. 4. P. 31-50. [In Russian]

Structural holes and information spread in the network

R. Yu. Moskotina, M. V. S. Sydorov

Abstract. The article presents a study in order to find out how the presence/absence of structural holes in the network influence to the effectiveness of information spread. The study shows that the effectiveness of information spread does not increase with increasing of a number of structural holes in the network. But deleting or adding ties may produce an inequality in the positions of agents in the network. It reduces the effectiveness of information spread in comparison with networks where agents occupy the same positions.

Keywords: *information spread, structural holes, agents, network.*

Типи експансії соціальних платформ в українському ландшафті

М. Ю. Наумова

Інститут соціології Національної академії наук України
Corresponding author. E-mail: martanaumova1971@gmail.com

Paper received 05.07.20; Accepted for publication 28.07.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-14>

Анотація. Соціальні мережі стали сьогодні центральним елементом дизайну медійного простору і панівним способом переживання повсякденності. На ґрунті даних двох хвиль моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України – 2017 та 2019 років – в статті розглядається динаміка преференцій українців щодо основних платформ та активностей в соціальних медіа. В матеріалі також презентована сегментація користувачів соціальних медіа за преференціями щодо їх використання, та соціально-демографічний профіль кожної категорії юзерів.

Ключові слова: соціальні медіа, соціальні мережі, online практики, юзер-генерований контент, мережево-цифрова культура.

Вступ. Починаючи з 1990-х рр. метафора мережі займає центральне місце в описах нової соціальної онтології. Вона відбиває не тільки засадничі принципи нових цифрових комунікаційних систем – горизонтальну, багатовузлову, динамічну і нестійку зв'язаність, але й фундаментальні зміни у соціальних і культурних порядках. Мова йде про конкурентні стратегії і форми організації соціальної взаємодії: децентралізацію, гнучкість, відхід від ієрархій, індивідуалізацію тощо. [5] З розвитком глобальних мультимедійних систем і масового доступу до Інтернет, мережеві теорії, які фокусуються, за Кастельсом, на головному елементі морфології сучасного суспільства, починають продукувати власні моделі соціальної реальності в категоріях вузлів та потоків, народження, затвердіння і вмирання мереж та перманентного випробування їх сил, – змаганнях за залучення актантів (Б. Латур).

Можливо, мережевим підходам можна дорікати за концептуальну розпливчастість та слабку евристику, коли мова йде про їх претензії на загальносоціологічні концептуалізації. Але вони релевантні для дослідження феноменів безпосередньо породжених комунікаційною революцією з їх стохастичістю, нестабільністю та нелінійною структурною динамікою. Наприклад, таких, як соціальні медіа. Соціальні медіа – останні і найкрупніші еволюційні форми інтернету [1] – стали не просто засобом комунікації з глобальними амбіціями, а планетарною інфраструктурою, з таким рівнем проникнення і динамікою, що її соціальні і культурні імплікації все важче адекватно осмислити.

Короткий огляд публікацій по темі. Хоча у вітчизняному соціологічному дискурсі невпинно зростає інтерес до «цифрової соціальності», більшість рефлексій носить загальнотеоретичний характер (Н. Костенко, Л. Стародубцева, Г. Почепцов інші). Це пов'язано з обмеженими можливостями науковців у реалізації емпіричних соціологічних досліджень.

Мета. Стаття створена на ґрунті даних двох хвиль моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України «Українське суспільство» (2017 та 2019 років) і має на меті простежити динаміку преференцій українців щодо основних платформ та активностей в соціальних медіа та презентувати сегменти користувачів залежно від їх типових мережевих практик.

Виклад основного матеріалу. За даними моніторингу Інституту соціології частка користувачів соціальних мереж серед дорослих українців (18+) збільшилася за

два роки на 27% - з 57,5% у 2017 році до 72,9% у 2019 році. Фактично користування інтернет стає синонімом залученості й до сервісів соціальних медіа. 92.7% серед тих, хто має доступ до мережі має акаунт хоча б на одній соціальній платформі. Очевидно, що кількість активних юзерів соціальних мереж є суттєво нижчою. Так, за даними *We Are Social* та *Hootsuite* [2] частка активно залучених користувачів (користуються хоча б один раз на місяць) складає 39% від всього населення України. Хоча це один з найнижчих показників серед Європейських країн¹, динаміка кількості інтернет юзерів і користувачів соціальними медіа цілком відповідає загальносвітовим трендам [3, 5]. Мова йде про збільшення інтернет-пенетрації, зростання аудиторії соціальних мереж, а також, про залучення до цифрової культури більш широкого кола маргінальних прошарків, тобто про пом'якшення цифрової нерівності (*рис. 1*).

Останній тренд посилює поширення доступних мобільних пристроїв – стільникових телефонів, смартфонів, планшетів – які, завдяки спрощенню інтерфейсів і зменшенню самих гаджетів, забезпечують простий і дешевий доступ до мережі і соціальних платформ у будь якій локації [7]. Зростання кількості користувачів, чий доступ до інтернету опосередковують поряд з традиційними комп'ютерами і мобільні пристрої спостерігається серед усіх соціальних категорій, але найбільш вражаючою є «мобілізація» старших вікових груп. У 2017 році доступ до інтернету через мобільний пристрій мали лише 17.4% українців у віці старше за 50 років, а в 2019 році ця частка зросла в тричі (48.1%) і становить майже половину цієї вікової групи. Цілком передбачуваним є той факт, що найбільша частка юзерів мобільних гаджетів серед молоді 18-29 років. Зараз вона складає майже три чверті (72,8%), а два роки тому у 2017 році – 58,4%. Серед студентів ця частка складає 93,6%.

За останні два роки спостерігається збільшення кількості користувачів мобільними пристроями і серед мешканців села з 44,8% у 2017 році до 60.1%. Зросла частка користувачів смартфонами та планшетами серед категорії населення з доходом нижче за середній (з 38,6% у 2017 році до 55.2% у 2019 році). В цілому це втішний тренд, адже доступ до інтернету та соціальних медіа з

¹ Україна за цим критерієм обходить лише Молдову (30%), має однаковий рівень активної пенетрації соціальних медіа з Білоруссю та Косово (по 40% відповідно) і суттєво поступається лідерам, наприклад, Данії, Швеції (72%). Рівень в Німеччині складає 46%. У Польщі – 47%.

більш високою юзабіліті, це потужний інструмент соціальної інклюзії та подолання цифрової дискримінації маргінальних та вразливих прошарків.

Треба сказати, що поряд зі збільшенням частки інтернет-юзерів, які користуються мережею за допомогою мобільних пристроїв кількість, тих, хто залучає стаціо-

нарні комп'ютери неухильно зменшується. За даними моніторингу Інституту соціології частка тих, хто користується для входу в інтернет лише стаціонарними комп'ютерами складала в 2017 році 58,7%, а в 2019 на 20% менше (38,3%).



Рисунок 1. Динаміка інтернет-аудиторії і користувачів соціальних медіа (За даними моніторингу ІС НАН України, 2017,2019, %)

Середня кількість сервісів соціальних медіа, якими користуються українці також збільшилась і складає сьогодні 2.4, а два роки тому дорівнювала 2.0 акаунтам. Якщо у 2017 році більше третини користувачів мали акаунт лише на одній платформі (37,3%), то зараз ця частка складає лише 22,5%. Проте кількість аудиторії соцмереж, яка використовує три і більше сервісів зросла з 29,1% до 44,7%.

Серед найпопулярніших сьогодні в Україні соціальних платформ -- Facebook та YouTube (58% та 48,7% користувачів відповідно відносно дорослого населення 18+; та 79.5% 66,9% - серед користувачів соціальних медіа) (рис. 2). Третьою за популярністю платформою є Instagram (30,1% серед дорослих українців та 41,3% серед юзерів соціальних сервісів). Всі ці мережі демонструють зростання кількості юзерів, на відміну від російських сервісів Вконтакті і Однокласники. Ще в травні 2017 року, за даними дослідницької компанії Gemius Україна [4], Вконтакті очолювала рейтинг найпопулярніших соціальних медіа серед українців. Моніторингове

дослідження Інституту соціології, яке проводилося в липні 2017 року, через півтора місяця після підписання Президентом України наказу №133/2017, який забороняв інтернет-провайдерам надавати послуги з доступу до російських соцмереж, інтернет-порталу «Яндекс» і поштового сервісу Mail.ru, зафіксувало значне зниження активних користувачів сайтів. Блокування російських соцплатформ суттєво не вплинуло на структуру аудиторії, але сприяло росту кількості Facebook акаунтів, що вивело сервіс на першу сходинку. Істотно зросла й аудиторія Twitter та Instagram. Загальна тенденція зменшення українських користувачів Вконтакті та Однокласників, яка спостерігається з 2014 року у зв'язку з поширення у суспільстві антиросійських настроїв зберігається і досі. За два роки їх популярність впала майже вдвічі. Частка користувачів Вконтакті знизилась з 25,8% до 13,9%, Однокласників з 21,7% до 13,2% серед всього населення. Серед користувачів соціальних медіа ці частки становлять відповідно 19% і 18%)

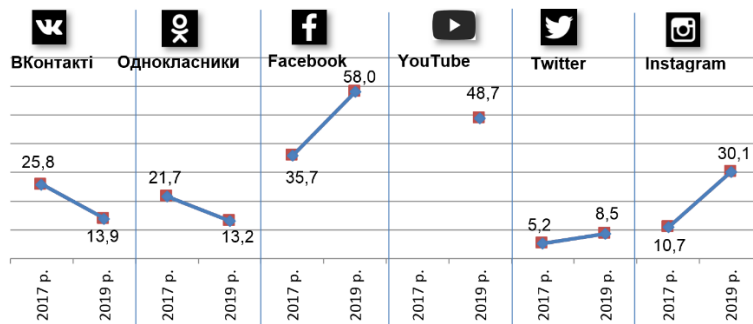


Рисунок 2. Динаміка охоплення української аудиторії популярними соціальними мережами (За даними моніторингу ІС НАН України, 2017, 2019, %)

Хоча апаратні та програмні елементи усіх платформ розвиваються досить стрімко, їх формати і особливості позиціонування не зазнали суттєвих трансформацій. Отже, і в структурі аудиторій найбільш популярних у Україні соціальних сервісів, важко знайти суттєві зрушення. Як і два роки тому Instagram, Вконтакті і Twitter, приваблюють переважно молодіжну аудиторію. Частка користувачів цих мереж у віці 18-39 років складає відповідно 64,5%, 60,8% і 59,7%. Цілком передбачуваним є той факт, що саме серед поціновувачів Instagram та Twitter найбільша кількість тих, хто користується доступом до інтернету з мобільних пристроїв (77,5% та 73,4%). Однокласники залишаються найбільш «зрілим» сервісом: 59,9% складають юзери старші за 40 років. У порівнянні з іншими платформами тут переважають акаунти жінок (67,1%), осіб з середньою спеціальною освітою (45,6%) та низьким матеріальним статусом (48,5%). А частка «мобільних» юзерів мережі серед користувачів Однокласників складає лише половину (51,1%)

Не залежно від того, яким платформам віддають перевагу користувачі соціальних медіа, найчастіше їх використовують для приватної комунікації: більш ніж дві третини (70,6%) регулярно відслідковують стрічку своїх

друзів; кожен другий (51,2%) спілкується з друзями та близькими. 46,9% використовує соціальні медіа для отримання новин зі стрічок різноманітних інформаційних ресурсів. Це дещо більше ніж у 2017 році (42,2%; різниця статистично значуща на рівні 5%). Майже третина юзерів (30,4%) діляться посиланнями на новини і інформацію, яку вважають цікавими.

Заслугує уваги той факт, що інтернет, як джерело новин про суспільно-політичні події в країні вперше зрівнявся з телебаченням. Хоча це стосується лише користувачів соціальних сервісів (72,9% населення у віці 18+) і в цілому українці віддають перевагу ТВ контенту, очевидно, що цей тренд буде набирати обертів (рис. 3). Він зумовлений не тільки зручністю та можливістю персоналізації отримання новин через мобільний чи стаціонарний доступ до інтернету. Аудиторія все частіше звертається до альтернативних медіа з метою підвищити якість своєї обізнаності у суспільних справах, іншими словами, цікавиться діяльністю інститутів моніторної демократії (Дж. Кін) [6], які публічно висвітлюють і критикують дії влади.

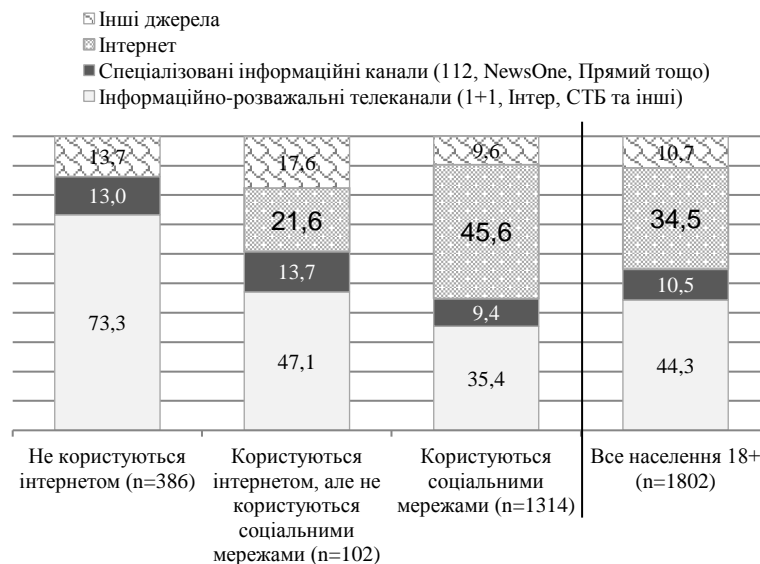


Рисунок 3. Джерела інформації про політичні і економічні події в Україні (За даними моніторингу ІС НАН України, 2019, %)

Серед тенденцій на які слід звернути увагу - збільшення користувачів соціальних сервісів які відстежують стрічки популярних блогерів, політиків (8,7% vs.20,4%) та беруть участь у публічних обговореннях соціально значущих, резонансних подій (4,8% vs.11,3%). Кожен четвертий юзер (26,3%) констатує, що час від часу бере участь у обговореннях в групах за інтересами. Авторитетні публічні фігури, які отримали повагу аудиторії завдяки висвітленню у своїх блогах порушення владою суспільних стандартів, стають своєрідними «необраними представниками» громадськості зі значно вищим рівнем довіри ніж у представників офіційного істеблішменту [6]. А соціальні платформи, забезпечуючи широкий доступ до такого контенту і інтерактивність, конструюють нетрадиційні моделі публічності, які набувають інших контурів і динаміки у порівнянні з традиційними суспільними обговореннями.

На ґрунті проведеного кластерного аналізу², серед користувачів соціальних медіа можна виділити чотири сегменти за типами превалюючих активностей. Для перших двох категорій головним мотивом користування соціальними платформами є спілкування: (1) «Близьке коло» (частка серед юзерів соціальних сервісів - 24%); (2) «Публічна комунікація» (24%); два інших сегменти орієнтовані переважно на отримання різноманітної інформації: (3) «Бути в курсі всього» (17,4%); (4) «Новини» (34,6%).

Серед сегменту «Близьке коло» головною мережевою практикою є спілкування з близькими (81,6%), стеження за стрічкою друзів знайомих та друзів (87,9%), а також розваги. Кожен другий представник сегменту грає в

² Метод K-means на основі збережених факторних навантажень після факторизації типових online-активностей користувачів соціальних медіа у мережі.

ігри, пропонувані мережею (46,7%) та ділиться різноманітним (49,2%) розважальним контентом. Це фактично базовий функціонал з якого починався розвиток більшості соціальних платформ. Прихильників таких активностей трохи більше серед юзерів Однокласників та Вконтакті – частки «Близького кола» серед них складає відповідно 33,8% та 29,2%.

Серед рівним за обсягом сегментом «Публічна комунікація» (24% серед тих, хто має акаунти в соцмережах) також превалюють практики спілкування але в форматі публічних обговорень цікавих тем – від соціально значущих, резонансних подій до вузьких топіків у групах за інтересами (56,3%). Такі юзери частіше обирають Facebook (26,3%) та Twitter (26,0%).

Два інших типи користувачів, які, на відміну від двох попередніх, орієнтовані не на спілкування, а на отримання інформації, разом складають трохи більше за половину аудиторії соціальних медіа: «Бути в курсі всього» (17,4%) та «Новини» (34,6%). Для «Бути в курсі всього» характерна певна інформаційна всеїдність – крім стрічок своїх друзів (86,4%), вони відслідковують події у житті зірок (86,4%), стежать за новинами акаунтів популярних блогерів (70,2%) та інформаційних ресурсів (64,5%). На відміну від інших сегментів, майже кожен третій представник «Бути в курсі всього» (29,8%) – це молода людина у віці до 29 років. Найбільш популярними платформами тут є Facebook (85,5%), YouTube (78,9%) Instagram (56,6%). Проте, серед найбільшого сегменту «Новини» переважають юзери старших вікових категорій (38,7%). Головний мотив користування соціальними сервісами для цієї групи полягає в споживанні новинного продукту з акаунтів різноманітних інформа-

ційних ресурсів. Передбачуваними є їх уподобання відносно платформ: найпопулярнішими є Facebook (67,9%) та YouTube (64,2%).

Висновки. Соціально-демографічні профілі виокремлених категорій користувачів соціальних мереж не є а ні унікальними, а ні чітко вираженими. Адже ідеологія і функціональні можливості «організмів» [1], пропонують майже весь репертуар соціальної інклюзії, симулюючи можливість формування значущих і тривалих зв'язків, приваблюючи юзерів не зважаючи на вік, гендер або статусні відмінності. Проте, превалюючи online-активності в межах кластерів тісно пов'язані із сенсом життя, що його артикулюють респонденти (рис. 4). Для сегменту «Близьке коло» найбільш значущими є родина, сімейний добробут, гідні статки. Серед користувачів, які належать до кластеру «Новини» більшу вагу мають суспільно-політичні цінності: соціально справедливість, громадська злагода, демократичний розвиток країни. Серед поціновувачів «Публічної комунікації» і тих, хто намагається «Бути в курсі всього» домінують індивідуалістичні цінності: самореалізація, успіх, професійні досягнення, намагання бути сучасним, прагнення внутрішньої гармонії та задоволення від життя.

Стрімке зростання penetрації соціальних медіа, постійне розширення їх функціональних і апаратних можливостей, яке веде до консолідації на одній платформі усіх можливих приватних та публічних online-активностей, дозволяє говорити про черговий етап у розвитку технологічного режиму соціального – гегемонії соціальних платформ з їх специфічною ідеологією і економікою.



Рисунок 4. Сегменти за перевагами у мережних активностях vs. бачення сенсу життя (N=1802, кореспондентний аналіз. За даними моніторингу ІС НАН України, 2019)

ЛІТЕРАТУРА

1. Ловинк Г. Критическая теория интернета. – М.: Ад Маргинем Пресс, Музей современного искусства «Гараж», 2019. – 304 с.
2. Active social media penetration in selected European countries in January 2019. Електронний документ. – Режим доступу: <https://www.statista.com/statistics/295660/active-social-media-penetration-in-european-countries/>
3. Digital 2019: Ukraine. Електронний документ. – Режим доступу: <https://datareportal.com/reports/digital-2019-ukraine>
4. Соціальні мережі: хто використовує і як? Електронний документ. – Режим доступу: <http://www.gemius.com.ua/vse-stati-dlja-chtenija/socialni-merezhi-xto-vikoristovuje-i-jak.html>
5. Наумова М. Українці в соціальних медіа: популярні платформи та активності // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін: зб. Наукових праць. Вип. 4(18) Київ: ІС НАН України, 2017. С. 400-413.
6. Кин Дж. Демократия и декаданс медиа/ пер. с англ. Кралечкина; под науч. Ред. А. Смирнова; Нац. исслед. Ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2015. – 312 с.
7. Гринфилд А. Радикальные технологии: устройство повседневной жизни/ Гринфилд Адам; пер. с англ. И. Кушнарёвой. – М.: Изд. Дот «Дело» РАНХиГС, 2018. – 404 с.

REFERENCES

1. Lovink G. Critical Internet Theory.– М.: Ad Margin Press, Garage Museum of Modern Art, 2019. – 304 p. [In Russian]
4. Social networks: who uses and how? Access mode: <http://www.gemius.com.ua/vse-stati-dlja-chtenija/socialni-merezhi-xto-vikoristovuje-i-jak.html> [In Ukrainian]
5. Naumova M. Ukrainian public media: popular platforms and activity. // Ukrainian society: monitoring of political changes: collection. Scientific works. Vip. 4 (18) Kyiv: IS of the NAS of Ukraine, 2017. p. 400-413. [In Ukrainian]
6. Keane J. Democracy and Media Decadence. / Ed. A. Smirnova; Nat. research University "Higher School of Economics". - М., 2015. – 312 p. [In Russian].
7. Greenfield A. Radical technologies: the device of everyday life / Greenfield Adam; per. with eng. I. Kushnaryova. - М.: Publishing House "Delo", 2018. – 404 p. [In Russian].

Types of social platforms' expansion in the Ukrainian landscape

M. Naumova

Abstract. Social networks have become today a central element in the design of the media space and the dominant way of experiencing everyday life. They are no longer only the dominant embodiment of modern internet culture, but fully represent the modern technological mode of social. Based on data from two monitoring studies in 2017 and 2019, the article examines the dynamics of Ukrainians' preferences regarding major social media platforms and activities. The material also presents the segmentation of social media users by preferences for their use, and the socio-demographic profile of each category of users.

Keywords: social media, social networking, on-line practices, user-generated content, digital network culture.

Засоби масової комунікації політичних партій як складова відображення політичного процесу в Україні

А. І. Потіха

Науковий співробітник Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Україна, Київ
Corresponding author. E-mail: pal56@ukr.net

Paper received 21.08.20; Accepted for publication 15.09.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-15>

Анотація. Проаналізовано вплив засобів масової комунікації політичних партій на формування політичних настроїв у суспільстві. Досліджено досвід вивчення і збереження інформації партійних засобів масової комунікації для подальшого використання в процесі вивчення становлення політичних систем і формування багатопартійних систем. Наголошується на особливостях функціонування ЗМК політичних партій в Україні в період 1991–2019 рр. Звертається увага на необхідності більш досконалого вивчення партійних видань, систематизації, опрацюванні в рамках науково-аналітичної діяльності.

Ключові слова: Засоби масової комунікації політичних партій.

Вступ. Сучасне суспільствосправедливо називають інформаційним, оскільки інформація стає чи не найважливішим чинником його функціонування. З огляду на це, вплив засобів масової комунікації (ЗМК) на формування громадської думки має тенденцію до зростання. В сьогоденні умовах поряд з вже традиційними друкованими ЗМК стрімко розвиваються електронні ЗМК, що дає можливість більш оперативно поширювати інформацію і можливість її аналізувати для потреб суспільства.

За допомогою партійних ЗМК політичні партії вибудовують свій імідж, особливо, в контексті передвиборчої боротьби. Важливим є й комунікаційний імідж політичної партії, тобто образ партії як комунікатора, учасника інформаційно-комунікаційних обмінів. Для формування такого образу політики за допомогою ЗМК використовують як смисли, які продукуються і поширюються в партійних ЗМК, так і технології, які при цьому використовуються. Також важливими компонентами комунікаційного іміджу партії є налагодження механізму зворотного зв'язку з виборцями – відкритість її ЗМК, використання інтерактивних технологій.

Метою дослідження є вивчення засобів масової комунікації політичних партій як складової відображення політичного процесу в Україні в умовах світових глобальних процесів, а також особливості ідеологічної спрямованості партійних видань і їх вплив на свідомість виборців.

Короткий огляд публікацій по темі. Проблема впливу ЗМК на формування громадської думки і суспільну свідомість присвячені роботи таких науковців, як В. Зликов, Г. Осика, М. Присяжнюк, Г. Шиллер, М. Вершиніна, С. Туронка та багатьох інших науковців.

Серед праць, присвячених безпосередньо партійним ЗМК, цікавими є дослідження В. Георгієвської, В. Довгича, Р. Турія, Ю. Фінклера, П. Шевченка та інших.

Питання архівування бібліотеками інтернет-ресурсів ґрунтовно висвітлювалось в монографії В. О. Копанєвої «Бібліотека як центр збереження інформаційних ресурсів Інтернету» (К., 2009). За допомогою спеціальних програм зарубіжні бібліотеки мають можливість архівувати не лише окремі інтернет-ресурси, а цілі сегменти Інтернет-простору.

Результати та їх обговорення. В різних країнах ставлення до ЗМІ не однаково, але в основному збігається. Невід'ємною ознакою правової демократичної держави є забезпечення свободи слова громадян, право на висловлювання власної думки та позиції, право на отримання й поширення інформації без перешкод. Ще автор проекту Декларації незалежності США Т. Джефферсон, окреслюючи роль мас-медіа у розвитку держави, говорив, що якби перед ним стояв вибір: уряд без газет чи газети без уряду, – то він, безумовно, обрав би газети без уряду, оскільки без свободи слова суспільство може прийти до диктатури [4, с. 18].

Водночас давню традицію й характерний для суспільної практики різних країн має образ ЗМК як вираз напружених стосунків між різними політиками та між політиками і журналістами. «Промовистий приклад: колишній федеральний канцлер ФРН Гельмут Шмідт колись назвав представників преси “вуличними розбійниками”, а його наступник на посаді Гельмут Коль порівняв певні друковані видання з системою каналізації у Гамбурзі» [5, с. 123].

Зачасту ЗМК політичних партій створюють позитивний міф про діяльність політичної сили, яку вони представляють і навпаки – негативний про своїх опонентів. Щоб досягти такого ефекту політичне маніпулювання повинно здійснюватись системно, протягом тривалого часу і супроводжуватись систематичним впровадженням у масову свідомість соціально-політичних міфів – цілісного комплексу спрощеного відображення в суспільній та індивідуальній свідомості політичної реальності. Зазвичай завданням соціально-політичного міфу є спрощене пояснення складної політичної та соціально-економічної дійсності. «Люди стають жертвами міфів без серйозного опору. Вони переможені і підкорені ще до того, як виявляються здатними усвідомити, що ж насправді сталося... Наші сучасні політики прекрасно знають, щовеликими масами людей набагато легше керувати силою уяви, ніж грубою фізичною силою. І вони майстерно використовують це знання» [3].

Потенційні виборці завжди прагнуть правди, особливо якщо ця правда їм не подобається, і можуть ігнорувати очевидні, здавалося б, факти, якщо ті порушують комфортне світосприйняття. З іншого боку, неправдиві відомості, які вкладаються у вибудовану

раніше картину світу, можуть сприйматися цілком лояльно як такі, що насправді мали місце. Якщо користуватися лише одним джерелом інформації, яке подобається читачу, то він врешті-решт стає переконаним в правдивості запропонованої інформації і буде заперечувати іншу. Тільки твердження і повторення в змозі змагатися один з одним, оскільки мають в цьому випадку однакову силу.

Проте, ЗМК все ж мають більше позитиву і відіграють важливу роль в процесі становлення багатопартійної системи і розвитку суспільних відносин в усіх демократичних країнах та покращенні політичної комунікації. За визначенням В. Бебика, «політична комунікація є своєрідним соціально-інформаційним полем політики, що з'єднує всі компоненти політичної сфери суспільства та структурує політичну діяльність [1, с.144].

Важлива функція, що її виконують партії, – це вплив на формування громадської думки. При цьому є відмінність між оприлюдненою думкою та громадською думкою. Оприлюднена через ЗМК думка часто створює видимість, ніби вона відображає думку суспільства. Почасти це, можливо, й правильно, але претензії на загальність в цьому розумінні неправомірні. Звичайно, громадська думка перебуває під впливом ЗМК, різних партій та громадських спілок. При цьому виникає плюралістичне публічне змагання, і не лише під час виборчих кампаній. Україні, де відбуваються процеси трансформації, для партій (в першу чергу провладних) виявилось дуже не вигідним, коли до населення не надходила постійно та у широкому обсязі інформація про труднощі, перешкоди, небезпеку, також і про успіхи, перспективи й реальні строки проведення змін [5, с.14].

Брак потрібної інформації або переважання в інформаційному полі критичної інформації опонентів призводив до втрати підтримки партії з боку громадськості. Важливим інструментом привернення уваги потенційних споживачів інформації для партійних ЗМК є визначення порядку денного, тобто вибір тематичного наповнення. Цей вибір формується під впливом ідеологічних міркувань і завдань партійного керівництва, з одного боку, а з іншого – під впливом загальних законів функціонування будь-яких ЗМК, для яких найголовніше – увага аудиторії.

ЗМК політичних партій, зокрема преса є однією зі складових частин демократичного світобачення, а роль, яку вона відіграє у процесі демократичних перетворень, зокрема становлення багатопартійної системи, є набагато важливішою, ніж це може здатися на перший погляд.

Незважаючи на прискорений розвиток електронних ЗМК, преса залишається затребуваним інформаційним продуктом, особливо для старшого покоління. Така ситуація пов'язана зі специфікою викладу інформаційних матеріалів в друкованих виданнях – інформація в них подається в певному порядку і систематизується за певними принципами, до яких користувач звикає і згодом легко орієнтується у виданні.

Світова практика засвідчує, що добре продумана інформаційна політика різних політичних партій впливає на політичні процеси, які мають стратегічне значення. Для здійснення своїх стратегічних планів

політичні партії борються за владу, яка дає їм можливість проводити свою політику. Для України в 90-х роках XX століття характерним було зростання кількості партійних друкованих видань в різних регіонах. Можна прослідкувати зв'язок кількості партійних друкованих видань певної політичної сили з політичними настроями даного регіону. Проаналізувавши друковані видання політичних партій, які надходили до газетного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), можна зробити висновок, що найбільш активно в цей період діяла Комуністична партія України (КПУ) і Народний Рух України (НРУ). При цьому в південних і східних областях, де були більш проросійські настрої домінували комуністи, а в західних областях НРУ.

В 90-х роках XX століття партійні друковані видання були головним засобом комунікації політичних партій. Вплив комуністів зростав в південних і східних регіонах. Зокрема, в Запорізькій області видавались 4 газети КПУ, 2 газети спільно КПУ-СПУ, 1 газета Партією комуністів більшовиків. Що стосується демократичного крила то тут видавались лише по одній назві газет Партія реформи й порядок (ПРП), Українська республіканська партія (УРП) і НРУ. В Херсонській області: КПУ – 3, СелПУ – 1, КУН – 1, НРУ – 2, СПУ – 1. Миколаївська область: КПУ – 3, СДПУ(о) – 1, ЛПУ – 1, АПУ – 1, НРУ – 1. Донецька область: КПУ – 4, ЛПУ – 2, СПУ – 3, КУН – 1, Яблуко – 1, Партія мусульман України – 1, Партія праці – 1, Партія «Справедливість» – 1. Харківська область: КПУ, АПУ, НРУ, Всеукраїнський союз робочих мали по одному виданню, НДП – 4, СПУ – 2. Одеська область: КПУ – 3, Партія більшовиків, ЛПУ, НДП, НРУ – по одному виданню. Луганська область: КПУ – 7, СПУ – 2, НРУ – 1, ДемПУ – 1. Автономна республіка Крим: КПУ – 7, Комуністична партія Криму – 8, РДК (русское движение Крыма) – 2, ЛПУ – 1, Партія економічного відродження Криму – 1, Російська партія Криму – 1, Комуністична партія робочих і селян (КПРС) – 1.

Натомість в західних областях домінували демократичні сили право-центристського спрямування. При цьому ліві партії також мали значні інформаційні ресурси в цьому регіоні. Львівська область: НРУ мала 6 партійних видань, СПУ – 2, ДемПУ – 1, СПУ – 1, СДПУ(о) – 1, УНП «Собор» – 1, Союз комуністів – 1, ОУН – 2, УНА – 1, КУН – 3, АПУ – 1, Союз офіцерів – 1, УРП-КУН – 1, Українська селянська демократична партія – 1. Івано-Франківська область: УРП – 1, КУН – 3, ДемПУ – 1, ОУН – 1, УХДП – 1, ЛПУ – 1, Державна самостійність і Українські націоналісти також мали по одному виданню. Рівненська область: НДП, КПУ, НРУ, КУН, ДемПУ всі мали по одному друкованому виданню. В інших областях України явної переваги якось політична сила не мала.

КПУ, СПУ і Селянська партія (СелПУ) виступали за Ради як найбільш демократичну форму влади, за багатокладну, соціально орієнтовану економіку, за те, щоб пріоритети в кредитно-фінансовій сфері віддати державним структурам, а не комерційним.

Вони проти приватної власності на землю. Передвиборча платформа КПУ містила й більш радикальні положення – відновлення управління економікою;

перехід на лімітований розподіл мінімуму товарів першої необхідності; відновлення зруйнованих зв'язків із Росією та іншими колишніми союзними республіками. Саме ці політичні сили мали підтримку виборців на Сході й Півдні України, частково в центральних регіонах.

Соціал-демократичний напрям представляли Соціал-демократична партія України (СДПУ), Українська соціал-демократична партія України (УСДП), Українська партія справедливості (УПС) та деякі інші. Ці партії виступали за побудову демократичної правової держави і громадянського суспільства з широким регіональним самоврядуванням та децентралізованою структурою влади. Базовими цінностями проголошувалися свобода, справедливість, солідарність. Основу економічної демократії вони вбачали в плюралізмі основних форм власності – приватної, кооперативної, акціонерної.

Центристський напрям представляли – Партія демократичного відродження України (ПДВУ), Ліберально-демократична партія України (ЛДПУ), Ліберальна партія України (ЛПУ), Всеукраїнське об'єднання «Громада», Партія економічного відродження (ПЕВ), а також передвиборчий блок «Міжрегіональний блок реформ» (МБР). Центристи виступали за будівництво багатокласної економіки, в основі якої лежить приватна власність, за приватизацію в економіці та сільському господарстві; підтримували розвиток фермерства, малого і середнього бізнесу, зниження податково тягаря.

Народний рух України, Республіканська партія України, Християнсько-демократична партія України, Демократична партія України, Партія зелених України представляли націонал-демократичний напрям. Вони виступали за єдність прав нації і прав людини, за інтеграцію України в європейські структури. Економічна платформа націонал-демократів базувалася на визнанні приватної власності як основи економічної незалежності і політичної свободи людини.

Важливу роль в пропаганді ідей політичних партій відіграли ЗМК політичних партій, зокрема газети. Вибори 1994 року показали значний вплив партій «лівого» спрямування, зокрема комуністів. Після кількох етапів голосування комуністи отримали 89 місць у Верховній Раді, АПУ – 23, НРУ – 26, СПУ – 17, СелПУ – 18, УРП – 9, КУН – 6, НДП – 14, ХДП – 10, ПСПУ – 2, СДПУ(о) – 1, Партія праці – 2, Партія демократичного відродження України – 3, ДПУ – 4, СДПУ – 2, Громадянський конгрес України – 2, Українська консервативно-республіканська партія – 1.

29 березня 1998 р. в Україні відбулися чергові вибори до Верховної Ради. На депутатські місця претендували 30 політичних партій і виборчих блоків, але тільки 8 з них подолали 4% рубіж голосів, що дало їм право на участь у розподілі депутатських мандатів. Серед них: Компартія України – 84 мандати; Народний Рух – 32; Виборчий блок СПУ та СелПУ – 29; Партія зелених – 19; НДП – 17; Громада – 16; ПСПУ – 14; СДПУ(о) – 14. Решту місць отримали депутати, обрані в одномандатних виборчих округах [2].

Під час виборів 2002 року з 33-х політичних партій і блоків, які брали участь у виборах, 6 партій пройшли

встановлений 4% бар'єр і зарезервували місця у парламенті: Блок Віктора Ющенка «Наша Україна» – 23,57%, Комуністична партія України – 19,98%, За єдину Україну! – 11,77%, Блок Юлії Тимошенко – 7,26%, Соціалістична партія України – 6,87%, Соціал-демократична партія України (об'єднана) – 6,27%.

При цьому західні області та північні області віддали перевагу блоку «Наша Україна», Південні та східні регіони – Комуністичній партії України, Донецька область віддала перевагу блоку «За єдину Україну!», Соціалісти мали перевагу у ряді районів Полтавської та Черкаської областей.

З 2002 року швидкими темпами в Україні, як і в усьому світі, зростає роль Інтернет ресурсу. Політичні партії створюють свої сайти і користуються сторінками в соціальних мережах. Світовий досвід показує, що це найбільш зручна форма поширення інформації. Її можна поширювати швидко, на широкому просторі і мати зворотній зв'язок.

Більшість політичних партій включилися у цей процес. Комуністи швидко зорієнтувались і створили свої сайти в усіх регіонах України. Проте продовжували видавати друковані газети і їх аналоги в електронному варіанті. Не дивлячись на те, що вони брали участь в діяльності державних інститутів (Верховна Рада, іноді в урядових структурах, в місцевих органах влади) комуністи критикували соціально-економічну політику влади і ще більше критикували представників правих сил – «націоналістів». Публікації на сторінках партійних видань були насичені пропагандистськими матеріалами, які закликали до зближення з Росією, заперечували співробітництво з МВФ, критикували реформи, які намагалась проводити влада, та націоналістів. Характерні назви інформаційних матеріалів: «Спасти український ВПК может только Таможенный союз», «Таможенный союз – единственная оставшаяся точка опоры» «Советы МВФ превратят Украину в Сомали», «К равенству и братству – со «Свободой»?» тощо.

Партія регіонів, яка в цей час набирала сили, як і комуністична створювали свої сайти в усіх регіонах, мали електронні і друковані версії газет. Широко використовували соціальні мережі.

Інші політичні партії також стали використовувати Інтернет для поширення інформації про свою діяльність. Щоправда виборці старшого покоління більше стали орієнтуватись на телебачення.

За результатами виборів 2006 року Партія регіонів отримала 186 мандатів, Блок Юлії Тимошенко – 129, «Народний союз Наша Україна» – 81, Соціалістична партія України – 33, Комуністична партія України – 21.

Дострокові парламентські вибори 2007 року значних змін в розстановку політичних сил не принесли. Партія регіонів отримала 34,37% голосів виборців, Блок Юлії Тимошенко – 30,72%, Наша Україна – Народна самооборона – 14,16%, КПУ 5,39%, Соціалістична партія України – 5,69%.

2012 рік Партія регіонів – 30%, Батьківщина (включно із Об'єднаною опозицією) – 25,55%, Український Демократичний Альянс за Реформи (УДАР) – 13,97%, Комуністична партія України – 13,18%, Свобода – 10,45%.

Ситуація різко змінилася в 2014 році. Після «Революції гідності» була заборонена КПУ, зникла з політичної арени Партія регіонів. До влади прийшли інші політичні сили, які переважно використовували електронні ресурси, пропагуючи свої ідеї й плани.

Проте в 2019 році на парламентських виборах перемогла партія «Слуга народу», яка майже не використовувала свої партійні видання (в основному соціальні мережі) та телебачення. Використавши критику влади і нічого надзвичайного не запропонувавши «Слуга народу» отримала більшість у Верховній Раді. Цей феномен буде досліджено вітчизняними і зарубіжними фахівцями.

Висновки. Отже, ЗМК політичних партій продовжують відігравати важливу роль в суспільно-політичних процесах. Інформація, яку вони поширюють може бути важливою для дослідників сучасних глобальних процесів, як в Україні так і в інших країнах.

Досконало вивчити всю інформацію партійних ви-

дань досить складно, адже вона перенасичена фактами, які не завжди достовірні. Розібратися в цій інформації, порівняти з іншою і проаналізувати її можуть досвідчені експерти і аналітики. В таких умовах зростає роль інформаційно-аналітичних служб, які еволюціонують у напрямі подальшої спеціалізації, дедалі більше перетворюючись на своєрідні дослідницькі центри, здатні фахово вивчати і опрацьовувати інформацію, яку поширюють ЗМК.

Ймовірність впливу партійних ЗМК залишається актуальним і потребує вивчення. Інформація друкованих видань доступна пересічним читачам і дослідникам. Значно складніше досліджувати і зберігати інформацію електронних ресурсів. Ці проблеми намагаються вирішувати аналітичні служби бібліотек. Саме вони аналізують інформацію партійних ЗМК і на основі цього створюють бази даних. Окрім цього консолідована інформація підготовлена інформаційно-аналітичними службами бібліотек також може бути використана дослідниками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. М. Інформаційно-комунікаційний менеджмент у глобальному суспільстві: психологія, технології, техніка публік релішнз / В.М.Бебик. - К.: МАУП, 2005. - 440 с.
2. Вибори до Верховної Ради 1998 р. URL: https://pidruchniki.com/12191010/istoriya/vibori_verhovnoyi_radi_1998_r
3. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. URL: <http://www.milogiya2007.ru/manipulator1.htm>.
4. Кін Д. Мас-медіа і демократія / Д. Кін; пер. з англ.: О. Гриценко, Н. Гончаренко. Київ: К.І.С., 1999. - 134 с.
5. Політичні партії в демократичному суспільстві / упоряд.: Й. Тезінг, В. Гофмайстер. Київ, 1997. – 126 с.

REFERENCES

1. Bebyk, V. (2005), Information and communication management in global society: psychology, technology, technology of public relations. MAUP, Kyiv, 440 p.
2. Elections to the Verkhovna Rada of 1998. URL: https://pidruchniki.com/12191010/istoriya/vibori_verhovnoyi_radi_1998_r
3. Kara-Murza, S. Manipulation of consciousness. URL: <http://www.milogiya2007.ru/manipulator1.htm>.
4. Keane, D. Mass media and democracy. (1999). / Keane, D.; lane. from English: Gritsenko, O., Goncharenko, N. Kyiv: KIS, 134 p.
5. Political parties in a democratic society. (1997). / ed.: Tezing, J., Hoffmeister, V. Kyiv, 126 p.

Mass media of political parties as a component of reflecting the political process in Ukraine

A. Potikha

Abstract. The influence of mass media of political parties on the formation of political sentiments in society is analyzed. The experience of studying and storing information of party mass media for further use in the process of studying the formation of political systems and the formation of multiparty systems is studied. Emphasis is placed on the peculiarities of the functioning of the mass media of political parties in Ukraine in the period 1991–2019. Attention is drawn to the need for a better study of party publications, systematization, elaboration in the framework of scientific and analytical activities.

Keywords: Mass media of political parties, study and preservation of party publications.

SOCIOLOGY

Конструирование коллективной обиды посредством кинематографа: украинский контекст

А. В. Музылёв

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, Харьков, Украина
Corresponding author. E-mail: santiagoreddev@gmail.com

Paper received 05.08.20; Accepted for publication 22.08.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-16>

Аннотация. В статье рассматривается конструирование коллективной обиды через фильмы украинского производства, вышедшие в прокат с 2014 по 2019 гг. Изучена специфика выражения коллективной обиды в кинематографе, выявлены основные сюжетные направления фильмов, посредством которых она конструируется. Рассмотрены приемы, за счет которых режиссеры и сценаристы пытаются выстроить модель отношений между персонажами в фильме и как это может отразиться на реальном восприятии исторических событий.

Ключевые слова: коллективная обида, коллективная память, кинематограф, травма, АТО.

Введение. Конструирование коллективной обиды требует использования широкого арсенала средств. Это могут быть как новостные сюжеты, преподавание истории в школе и университетах, использование определенных символов и лексики по отношению к разным группам. Посредством них конструируется определенная форма поведения (модель отношений) – коллективная обида, которая является ответом на те ущемления, оскорбления и травмы, которые получила социальная группа или ее представитель.

Одним из способов конструирования коллективной обиды выступает и кинематограф, посредством которого доносятся определенные образы и точка зрения на конкретное событие или отношение к личности [1]. Через иерархию ценностей, демонстрируемых в фильме, проходит их утверждение в реальной жизни. Чаще всего кинематограф используется в качестве вспомогательного инструмента при конструировании коллективной обиды. Т.е. функция фильмов – дополнительно закрепить те образы, которые, так транслируются в новостных сюжетах, посредством института образования [2].

В Украине, как стране, где сложились благоприятные основания для конструирования коллективной обиды на фоне политического и экономического кризисов, кинематограф также может быть использован для утверждения определенных образов и стереотипов.

Краткий обзор публикаций по теме: Исследованиями украинского и мирового кинематографа в разное время занимались А. Жукова, В. Миславский, Ш. Бауманн, Е. Гарсиа-Альварес, П. ДиМаджио, Дж. Ритцер, Р. Склар, А. Ковач, А. Базен и многие другие авторы. В контексте нашей работы особенно важны исследования Т. Ерохиной и Т. Емельяновой, которые рассматривают отражение коллективной памяти (частью которой и является коллективная обида) в кинематографе [3].

Таким образом, **целью** данной статьи является рассмотрение конструирования коллективной обиды в украинском кинематографическом дискурсе. Для ее достижения выдвигаются следующие задачи:

1. Выявить, каким образом коллективная обида проявляется через кинематограф.
2. Выявить основные сюжетные направления фильмов украинского производства, в которых отражена коллективная обида.
3. Выявить, как коллективная обида отражена в фильмах украинского производства.

Методом исследования является критический дис-

курс-анализ. С его помощью удастся продемонстрировать за счет чего в фильмах конструируется коллективная обида. Для исследования были отобраны фильмы, вышедшие в украинский прокат в период с 2014-го по 2019-й года. Учитывались только фильмы украинского производства. Изначально были отобраны документальные фильмы, потенциально способные привести к конструированию коллективной обиды. После этого методом «снежного кома» были также отобраны художественные фильмы.

Результаты и их обсуждение. Именно в 2014-м году произошли те социальные и политические изменения, которые затронули каждого члена украинского общества. Это смена власти, начало боевых действий, смена вектора интеграции страны. Утверждение новых ценностей требует их утверждения в коллективной памяти и культуре. Это происходит в нескольких аспектах: нормативном (поведение), когнитивном и эмоциональном. Особенно важен последний ведь эмоции ярко отпечатываются в памяти и позволяют лучше запомнить определенные образы. Поэтому в коллективной памяти лучше всего удерживаются или ярко положительные, или ярко отрицательные образы [4]. Если таким образом удастся утвердиться в коллективной памяти, то они становятся определенными символами идентичностей. Например, положительное отношение к одному событию или исторической личности может отличать одну группу от другой, у которой отношение, соответственно, отрицательное. За счет полярных образов побед и поражений память структурирует информацию. Особенно хорошо запоминаются моменты неудач, поскольку они могут спровоцировать ответные действия, например, желание отомстить. За счет демонстрации угнетений, ущемлений и прочих событий, которые могут быть квалифицированы как травма, и происходит конструирование коллективной обиды. В кинематографе они могут быть поданы с особым драматизмом, что призвано усилить эффект от полученной травмы, способствовать формированию у зрителя чувства сопереживания.

Несмотря на то, что в украинский прокат выходит относительно немного фильмов именно украинского производства (не более 20 в год), среди них находятся и те, в которых отражена коллективная обида. Это картины на историческую тематику, боевики, драмы. Реакция на политические перемены в украинском кинематографе (особенно художественном) произошла не сразу. Быстрее всего на произошедшие перемены отреагировали

документалисты. Так, уже в 2014-м году выходит документальный фильм “Майдан”, который можно считать первым в череде фильмов, за счет которых конструируется коллективная обида. Несмотря на то, что весь фильм – это череда кадров времен Революции достоинства, нужно учитывать их специфическую подачу. Например, коллективная обида проявляется в демонстрации выступления Арсения Яценюка, который говорит, что “слова Путина о том, что в Киеве погромы – это хамство и оскорбление”. В данном случае Яценюк просто транслирует коллективную обиду, что и демонстрируется в данном фильме.

Фильм “Майдан” сопровождается субтитрами, которые также влияют на оценку и восприятие событий. Например, одна из надписей гласит, что “в январе 2014-го года были приняты законы, которые ограничивают права Майдана”. Такая подпись представляется попыткой продемонстрировать события именно в том свете, который выгоден протестующим.

Одним из наиболее показательных моментов в д/ф “Майдан” стал фрагмент с выступлением священника на сцене для протестующих. Таким образом, демонстрируется, что духовенство поддерживало протесты, т.е. попытка если не легитимации, то придания нового статуса за счет привлечения церковного деятеля. Показателем также тот факт, что священник призывает тогдашнюю “украинскую власть к покаянию”. Причем он говорит о том, что общество уже “покаялось, когда вышло на эти протесты”. Так представитель церкви со сцены выступал в качестве транслятора коллективной обиды протестующих, а также призывал к тому, чтобы власть почувствовала свою ответственность. Демонстрация фрагмента в фильме лишней раз призвана выстроить отношение зрителей к Революции достоинства.

В данном документальном фильме в первую очередь конструируется коллективная обида на власть времен Виктора Януковича, которую стараются демонизировать. Аналогичным образом коллективная обида конструируется и в еще одном документальном фильме – “Все пылает”. Он вышел на экраны в 2015-м году. Здесь в образе врагов в первую очередь представлены сотрудники милиции и “Беркута”. В фильме демонстрируются сцены их жестокого обращения с протестующими, их избивание. За счет этого конструируются образы врага и жертвы. Коллективная обида в данном случае также конструируется по отношению к власти еще времен Виктора Януковича. В д/ф “Все пылает” как раз и демонстрируется, насколько жестокими могут быть органы власти по отношению к протестующим (избиение протестующих, их аресты).

Если документальные фильмы, в которых была затронута тема Евромайдана начали выходить еще в 2014-м году, то художественные – несколько позже. При этом, в украинском кинопрокате проходят серьезные изменения. В первую очередь это связано с ограничением на демонстрацию российских фильмов [5].

Событиям же Революции Достоинства и АТО в художественных фильмах украинского производства начали уделять внимание в 2017-м году. Отчасти это связано с тем, что обществу нужно было время, чтобы отойти от травмирующих событий, переосмыслить их. Также определенное время заняло написание сценариев, процесс производства фильмов.

Первый фильм, который посвящен АТО – это “Киборги” (реж. А. Сейтаблаев, 2017 г.). В нем уже с первых

минут начинает создаваться образ жертвы по отношению к украинскому народу и военным (вынуждены пойти на войну). Например, в самом начале, когда закадровый голос вопрошает: “Кто бы мог подумать, что на нас нападут?”. Далее такая тактика продолжается в диалогам между персонажами: “Я ненавижу тех, кто убивает наших парней, нарушает наши границы, всех этих уродов, которые понаехали...какие же они украинцы? Украинцы Украину любят”.

Также в фильме активно конструируется образ врага. В частности, демонстрируется пленный военный, у которого находят российский паспорт. У него спрашивают: “Чего приперся?”. Также его обвиняют в развязывании военных действий на территории Донецкой и Луганской областей. Конструируется образ врага и в разговоре между украинским военным и раненым солдатом ЛДНР: “Я за свободу и независимость, а ты – страну раскалываешь”. Так одна цель – благородная (свобода и независимость) противопоставляется другой – преступной (раскол страны, посягательство на ее территориальную целостность). Такая игра контрастов также конструирует коллективную обиду, поскольку оправдывает (легитимирует) действия одной стороны и, параллельно с этим, возлагает полную ответственность на другую.

В данном случае коллективная обида конструируется по отношению как к жителям Донецкой и Луганской областей, поддерживающих сепаратистов, так и России – как врагу в военном конфликте.

“Киборги” – первый, но не единственный фильм, посвященный АТО/ООС, за счет которого конструируется коллективная обида. Также в данную категорию попадает фильм “Донбасс” (реж. С. Лозница, 2018 г.). В нем авторы сделали упор на конструирование образа врага, которого воплощают как военные ДНР и ЛНР, так и местные жители. В частности, демонстрируется жестокость военных по отношению к населению (избиения, убийства, остановка автобуса и насильная проверка документов у пассажиров), жестокость местных жителей по отношению к сторонникам действующей власти Украины. Один из центральных эпизодов фильма – привязывание человека, обмотанного в украинский флаг к столбу (он длится 10 минут). В данном случае конструируется образ жертвы (поскольку на него нападает толпа, обвиняющая Украину и ведении боевых действий), демонстрируется неуважение к государственным символам Украины.

Коллективная обида также конструируется за счет демонстрации неуважения местных жителей к Украине, языку, национальным символам (топтанье по флагу). Жители показаны агрессивными, воинственными, желающими расправиться с представителями украинской армии насильственными методами.

Еще один фильм, посвященный АТО и конструирующий коллективную обиду – это “Позывной “Бандерас”” (реж. З. Буадзе, 2018 г.). Данная картина обладает большим конструктивистским потенциалом, поскольку в ней создатели использовали целый ряд методов за счет которых была транслирована коллективная обида. В частности, таковыми можно назвать:

1. Создание образа врага. Террорист взрывает автобус, а вину перекладывают на сторону украинских солдат. Конструируется образ врага по отношению к местному населению, которое демонстрируется как враждебное, антиукраинское. В частности это видно из следующих диалогов: “... здесь все ваших [украинских

военных] ненавидят, фашистами называют”, “[желание] землю защищать от киевской хунты и бандеровцев”, “Мы бандеровцам не верим!”. “Кто ты такая, бандерошка! Я твоей собачьей мовы не понимаю!”.

2. Создания образа жертвы. Например, жертвой заговора становятся украинские военные, которые в результате предательства одного из сослуживцев были убиты.

В данном фильме конструируется коллективная обида в первую очередь по отношению к местному населению – жителям Донецкой области. Они продемонстрированы как агрессивные украинофобы. Их образ создан из набора стереотипов, например, называют украинцев “бандеровцами”, “фашистами”; смотрят российские СМИ и верят только им; отказываются говорить на украинском языке, не принимают тех, кто его использует для общения с ними. В результате именно эти жители продемонстрированы как одни из виновников войны на востоке Украины.

Также теме АТО/ООС посвящен фильм “Иловайск 2014. Батальон “Донбасс”” (реж. И. Тимченко, 2019 г.). В данной картине коллективная обида конструируется за счет схожих приемов. Например, жестокости местного населения и вооруженных сил соперника. Это проявляется в убийстве украинского военного, который бежит, чтобы установить флаг Украины вместо одного из символов сепаратистов. Также, как и в фильме “Позывной “Бандерас””, демонстрируется ненависть местного населения по отношению к украинским военным. Это видно на примере фразы одного из персонажей: “Путин войска введет и от всей этой мрази укруповской места мокрого не останется”.

В данном случае именно такое отрицательное отношение ко всему украинскому и является тем, за счет чего конструируется коллективная обида. Параллельно с этим, в фильме продемонстрированы огромные потери украинских военных, которые были понесены в ходе проведения боевых действий. Это вызывает как жалость (образ жертвы), так и провоцирует желание отомстить.

Второй по популярности темой в фильмах, посредством которых конструируется коллективная обида, является обращение к событиям периода УНР. Например, косвенно, этому посвящен фильм “Тайный дневник Симона Петлюры” (реж. О. Янчук, 2018 г.). В нем коллективная обида конструируется за счет создания образа жертвы. Это проявляется в одной из первых реплик картины, где закадровый голос говорит: “Из-за войны с Россией солдаты УНР были вынуждены бежать, а остальным пришлось распоршиться в эмиграцию по всему миру”. Это закладывает установку на то, что привело к трагедиям в жизни многих украинцев и то, кто в этом виноват.

Создание образа врага в данном фильме также дополняется тем, что русский офицер утверждает, что “никакой Украины нет, а есть только Малороссия” (неуважение по отношению к государственным символам). Также демонстрируется, что Котовский и его сподвижники без суда расстреливают украинцев (359 жертв), в то время как Петлюра демонстрируется в качестве жертвы, которая не знала, что в его армии издевательства над пленными также распространены.

Также событиям периода УНР посвящен фильм “Круты 1918” (реж. А. Шапарев, 2019 г.). В нем идет речь о бое под Крутами и подготовке к нему. В данной картине коллективная обида конструируется за счет уже

известных приемов. Россия в лице петроградского правительства демонстрируется в качестве врага. Например, это видно в сцене в начале фильма, где на площади один из генералов говорит митингующим: “В Петрограде объявили войну Украине... петроградское правительство ведет кровавую борьбу с нашим народом и нашей республикой”. Далее коллективная обида конструируется за счет того, что происходит демонстрация убийства сотен украинских военных солдатами Красной Армии. Образ врага (помимо жестокости, насилия), дополняется тем, что большевики пренебрегают украинскими символами. Например, они расстреливают студентов, когда те поют гимн Украины. Схожие эпизоды были и в других фильмах, которые выше упомянуты. Одна из целей их наличия в фильмах – задеть чувство национальной гордости. Это как усиливает коллективную обиду, так и рождает чувство мести.

Помимо фильмов, в которых коллективная обида демонстрируется относительно очевидно и именно вокруг боевых действий или других значимых исторических событий строится сюжет, еще в целом ряде картин она показана латентно. Это хорошо видно на примере начального монолога в фильме “Легенда Карпат” (реж. С. Скобун, 2018 г.). В нем говорится: “Московское царство, Речь Посполитая и Османская империя поделили Украину, которая была наследницей Киевской Руси и начали устанавливать свои порядки”. Данная цитата призвана продемонстрировать, что Украина стала жертвой геополитических планов других держав. Одновременно с этим, народ, который проживал на данной территории, вынужден был подчиниться воле новых господ (стал их жертвой). Такая расстановка ценностей не так явно, но способствует появлению коллективной обиды, а также закладывает определенные установки по отношению к странам, которые, как сказано в данной цитате, “поделили Украину”.

Среди других фильмов украинского производства, способствующих появлению коллективной обиды, можно выделить “Червонный” (реж. З. Буадзе, 2017 г.). Центральной темой является издевательство над политическими заключенными (чаще всего – украинцами) в ГУЛАГе. Также показано, что советская власть ненавидела украинцев (“... все вы хохлы против советской власти”), а также использовала насильственные методы для предотвращения восстаний. Например, массовые расстрелы, прилюдные унижения. Это призвано продемонстрировать, что именно так в советские годы обращались со всеми украинцами. На контрасте с советскими солдатами, которые показаны жестокими и агрессивными, продемонстрирован образ украинских заключенных – добрых, свободолюбивых, ведущих борьбу за независимость собственной страны. Как и другие фильмы, в которых транслируется коллективная обида, “Червонный” характерен противопоставлениями крайностей, демонстрацией ненависти к определенному народу (в данном случае к украинцам со стороны руководства лагеря). Такие простые приемы позволяют сконструировать коллективную обиду.

Таким образом, коллективная обида в кино зачастую проявляется латентно. Если в реальной жизни формами ее проявления могут быть как высказывание личной неприязни, так и разрыв отношений на дипломатическом уровне, то в кинематографе у авторов картин есть лишь небольшой временной промежуток, за который необходимо донести до зрителей главную мысль.

Формы проявления коллективной обиды на экране могут быть разные, но среди наиболее распространенных выделим:

1. Конструирование образа жертвы. Оно проявляется в обиде и злости за события, которые произошли, при этом, “жертва” снимает с себя полную ответственность за них. Также образ жертвы конструируется за счет того, что положительный персонаж в картине и его социальная группа, к которой он принадлежит, демонстрируются в качестве угнетаемых.

2. Конструирование образа врага. В данном случае оппонент демонстрируется в образе отрицательного персонажа. Может быть сделан акцент на его жестокости, коварстве. Также образ врага конструируется за счет демонстрации пренебрежительного отношения к символам (в том числе и государственным), той стороны, которая демонстрируется как положительные герои картины.

3. Конструирование однозначного отношения к потенциально конфликтному эпизоду. Например, военному конфликту, на который у разных народов могут быть противоположные точки зрения.

4. Воплощение коллективной мести. Демонстрация того, как герой справился со своим противником или декларация такого желания. Месть может воплощаться как в насильственных действиях, так и выражаться в правовом аспекте.

Поскольку большинство проанализированных фильмов профинансировано государством, можно сказать, что именно оно и выступает одним из заказчиков конструирования коллективной обиды. Фильмы в этом играют вспомогательную роль, поскольку они закладывают определенное отношение к событиям, которые произошли или историческим личностям.

Несмотря на то, что фильмы, посредством которых конструируется коллективная обида, составляют небольшую часть от общего количества картин, вышедших в украинский прокат (менее 1%), тот факт, что их смотрит широкая аудитория (сотни тысяч зрителей) [6], позволяет сказать о том, что за счет таких картин вырабатывается определенное отношение к событиям, которые являются важными с точки зрения государства (как одного из главных источников финансирования картин).

Выводы. В фильмах украинского производства находят отражения образы врага и жертвы, за счет чего и конструируется коллективная обида. В первом образе чаще всего встречаются российские военные и жители Донецкой и Луганской областей, которые продемонстрированы как враждебно ориентированные по отношению к проукраинским идеям или военным. Жертвами же изображаются как украинские военные, так и мирные жители.

Акцент не только на актуальных событиях (боевые действия на Донбассе), но и притеснениях украинцев в СССР, войне УНР с большевиками – это желание продемонстрировать, что нынешний конфликт не является случайностью, а имеет давние исторические корни, что должно усилить чувство коллективной обиды у зрителей фильма.

Такие фильмы не только транслируют коллективную обиду, но и сохраняют ее активное состояние, что способно привести к желанию произвести коллективную месть (она может выражаться как в насильственной, так и правовой форме). Также проанализированные фильмы способны привести к усилению расколов внутри украинского общества, особенно между жителями Украины и временно оккупированных территорий.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ерохина Т.И. Феномен памяти в массовой культуре: контрпамять и постпамять в отечественном кинематографе // Ярославский педагогический вестник – 2017 – № 5 – С. С.269-274
2. Лотман, Ю. М. Память в культурологическом освещении [Текст] / Ю. М. Лотман // Избранные статьи: в 3-х т. – Т. 1. – Таллинн: Александра, 1992. – С. 200–202.
3. Емельянова Т. П. Коллективная память в контексте обыденного политического сознания [Электронный ресурс] // Информационно-гуманитарный портал «Знание. Понимание. Умение». 2012. № 4 (июль — август). Режим доступа: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2012/4/Emelianova_Collective-Memory/ (Дата обращения: 31.07.2020)
4. Васильев, А. Культурная память / забвение и национальная идентичность: теоретические основания анализа [Текст] / А. Васильев // Культурная память в контексте формирования национальной идентичности России в XXI веке: коллективная монография, 2 издание.–М.: Совпадение, 2015. – С. 29–57.
5. «Отныне в Украине запрещены российские фильмы и телепередачи» [Э. ресурс] // ЮРЛИГА – 2015. – 4 Июня. – Режим доступа: https://jurliga.ligazakon.net/news/129482_otnyne-v-ukraine-zapreshcheny-rossiyskie-filmy-i-teleperedachi (Дата обращения: 31.07.2020)
6. ««Киборги» — синоним мужества, стойкости и патриотизма» [Э. ресурс] // Голос України – 2017. – 13 декабря. – Режим доступа: <http://www.golos.com.ua/rus/article/297130> (Дата обращения: 31.07.2020)

REFERENCES

1. Erokhina T. I. (2017). A Memory Phenomenon in Popular Culture: Counter-memory and Post-Memory in Russian Cinema, Yaroslavl Pedagogical Bulletin - № 5 - P.269-274 [In Russian].
2. Lotman Yu.M. (1992) Memory in cultural lighting // the selected articles: in 3 v. – V. 1. – Tallinn: Aleksandra. – P. 200–202 [In Rus.].
3. Emel'janova T. (2012), Collective Memory in the Context of Ordinary Political Consciousness» *Informational and humanitarian portal "Knowledge. Understanding. Skill".* Vol.4(July-Aug-ust), available at: http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2012/4/Emel'janova_Collective-Memory/ (accessed July 31 2020) [In Rus.]
4. Vasiliev A. (2015). Cultural memory/oblivion and national identity: the theoretical bases of the analysis//Cultural memory in the context of formation of national identity of Russia in the 21st century: collective monograph, 2nd edition.–M.:Sovpadenie.–P.29–57.
5. «From now on, Russian films and TV shows are banned in Ukraine». Retrieved July 31, 2020 from https://jurliga.ligazakon.net/news/129482_otnyne-v-ukraine-zapreshcheny-rossiyskie-filmy-i-teleperedachi [In Russian]
6. «"Cyborgs" are synonymous with courage, fortitude and patriotism». Retrieved July 31, 2020 from <http://www.golos.com.ua/rus/article/297130> [In Rus.]

Constructing collective resentment through cinema: Ukrainian context

O. Muzylov

Annotation. The article examines the construction of collective resentment through films of Ukrainian production that were released from 2014 to 2019. The specificity of the expression of collective resentment in cinematography has been studied, the main plot directions of films, through which it is constructed, have been identified. The techniques by which directors and screenwriters are trying to build a model of relations between characters in the film and how this can affect the real perception of historical events are considered.

Keywords: collective resentment, collective memory, cinema, trauma, ATO.

RECREATION AND TOURISM

Զբոսաշրջային ինդուստրիան և նրա բաղադրիչները

Ադամյան Գ.Ա.

Երևանի պետական համալսարան

Paper received 10.07.20; Accepted for publication 28.07.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-HS2020-237VIII41-17>

Անվտանգություն: Ժամանակակից աշխարհում զբոսաշրջությունը չափազանց կարևոր նշանակություն է ձեռք բերել ժողովուրդների կյանքում և դարձել մարդկանց կենսագործունեության անբաժանելի բաղադրիչ: Այն էապես կարևոր է ոչ միայն հաճելի ժամանցի հնարավորությունների, այլև աշխարհի մասին մարդու գիտելիքների սահմաններն ընդլայնելու առումով: Հետևաբար շատ կարևոր է զբոսաշրջության՝ որպես համաշխարհային տնտեսության թերևս ամենահեռանկարային և դինամիկ զարգացող բնագավառներից մեկի ուսումնասիրությունը, որը հնարավորություն կտա էլ ավելի հստակեցնելու մեր պատկերացումները արտադրության միանգամայն ինքնատիպ ոչ նյութական այդ բնագավառի մասին, քննելու զբոսաշրջության արդյունավետությունը խթանող տարբեր ենթակառուցվածքների գործունեության առանձնահատկությունները և նպաստելու զբոսաշրջության զարգացման գործին Հայաստանի Հանրապետությունում: Հնդկաձուռ նկարագրական մեթոդի կիրառմամբ՝ քննության են առնվում զբոսաշրջության տիպերը, զբոսաշրջային ինդուստրիան և դրա բաղադրիչները և առնչվող տարաբնույթ խնդիրներ: Դիտարկվում են զբոսաշրջության արդյունավետ գործունեությանը նպաստող տարբեր գործոններ: Առանձնակի շեշտադրում է արվում կայացած տրանսպորտային համակարգի՝ որպես զբոսաշրջային գործընթացի անբաժանելի բաղադրիչի առկայության կարևորությանը:

Բանալի բառեր. զբոսաշրջային ինդուստրիա, զբոսաշրջության տիպեր, կայացած տրանսպորտային համակարգ, ավտոմոբիլային տրանսպորտ, օդային տրանսպորտ, ջրային տրանսպորտ, խողովակաշարային տրանսպորտ:

Զբոսաշրջությունը համաշխարհային տնտեսության ամենաարդյունավետ և առավել դինամիկ զարգացող ճյուղերից է: Այն սերտորեն կապված է երկրի տնտեսական ակտիվության և տեխնոլոգիական զարգացման մակարդակի հետ: Գործունեության այս ոլորտը էական նշանակություն ունի ժողովուրդների կյանքում, քանզի այն երկրի տնտեսության զարգացում և տնտեսական աճ ապահովող լավագույն միջոցներից է, նաև արտաբնույթի հուսալի աղբյուր և միտված է իր առանձնահատուկ ծառայությունների մատուցմամբ՝ մարդկանց ապահովել ինչպես պատկերացումների ու գիտելիքների ընդլայնման, այնպես էլ հաճելի ժամանցի հնարավորություններով:

Զբոսաշրջության հինգ հիմնական չափորոշիչների¹ քննությունը ուսումնասիրողներին թույլ է տվել տարանջատել գործունեության այս ոլորտի մի քանի կարևոր հատկանիշներ և դասակարգել զբոսաշրջության հետևյալ տիպերը². գործարար ուղևորություններ, ազատ ժամանցի կազմակերպման նպատակով իրականացվող ճանապարհորդություններ, ընդ որում այս շարքում առանձնացվում են մշակութային-ճանաչողական և ռազմահայրենասիրական, լողափային, էկոլոգիական, սպորտային, կրթական և բուժական նպատակների հետ գուգակցվող զբոսաշրջություններ, որոնք բոլորն էլ ըստ էության

մշտական բնակության վայրի կամ աշխատավայրի սահմաններից դուրս իրականացվող տեղաշարժեր են:

Այնուհանդերձ հասկանալի է, որ զբոսաշրջության նշված տիպերից յուրաքանչյուրը պահանջում է զբոսաշրջային այս կամ այն ռեսուրսների առկայություն, որն էլ հնարավորություն կտա զբոսաշրջիկին առաջարկելու զբոսաշրջային այս կամ այն արտադրանքը, և վերջինս, կախված իր ճանապարհորդության բնույթից ու նպատակներից³, կկարողանա բավարարել իր պահանջումները:

Զբոսաշրջային արտադրանքի իրացման համար կարևոր նախապայման հանդիսացող ռեսուրսները բազմազան են. բնակլիմայական, պատմամշակութային, սոցիալ-մշակութային, գիտատեխնիկական և այլն⁴: Հասկանալի է, որ իրականացնել լողափային, էկոլոգիական, սպորտային և այս կարգի այլ զբոսաշրջություններ՝ առանց հաշվի առնելու տվյալ երկրի այս առումով ընձեռած հնարավորությունները իրատեսական չէ, քանզի հենց այս ռեսուրսների առկայությունն ու համապատասխանությունն են, որ կարող են ապահովել զբոսաշրջության նշված տեսակների զարգացում ու անխափան իրականացում: Զբոսաշրջության վերը թվարկված տեսակների արդյունավետ իրականացումը, անկասկած, ուղիղ

¹ Ըստ սահմանված չափորոշիչների՝ զբոսաշրջություն է համարվում մշտական բնակության վայրի փոփոխությունը, մարդկանց տեղաշարժը ժամանակի կարճ միջակայքում, այցելությունը այլ վայր, որը չպետք է լինի երկարատև կամ մշտական բնակության վայր, տեղաշարժը մշտական բնակության վայրից այլ վայր միայն զբոսաշրջային նպատակով՝ առանց այցելության վայրում աշխատավարձ կամ այլ եկամուտ սկսելու:

² Հմմտ. Սելվինյան Բ. Ս., Հաջոյան Ռ.Ս., «Զբոսաշրջության մարքեթինգ», Երևան 2003:

³ Տե՛ս Բիրձաևո՞վ Մ.Բ., Введение в туризм: Учеб. 7-е изд-е, СПб.: Невский Фонд; Герда, 2005, 448 с.

⁴ Տե՛ս Դուրգարյան Է.Ռ. Աշխարհագրական գործոնների վերլուծություն և գնահատում. Զբոսաշրջության զարգացման նպատակով (ՀՀ Սյունիքի մարզի օրինակով), Թեկն. Կառնախոս., Երևան, ԵՊՀ, 2016: http://etd.asjao.am/3665/1/%D4%BC%D5%AB%D5%A6%D5%A1_%D4%B4%D5%B8%D6%82%D6%80%D5%A3%D5%A1%D6%80%D5%B5%D5%A1%D5%B6_10.05.2016.pdf

համեմատական է զբոսաշրջության օբյեկտ հանդիսացող աշխարհագրական տարածքում շրջակա միջավայրի բարենպաստ վիճակին, օդի, ստորգետնյա և վերգետնյա ջրերի, լողափերի ու անտառների սկզբնական տեսքի պահպանմանը և մաքրությանը: Իսկ այն, որ բնության մեջ պաշտպանության կարիք ունի թե՛ բուսական և թե՛ կենդանական աշխարհը, կասկածից վեր է:

Պատմամշակութային ռեսուրսների դերը անվերապահորեն որոշիչ է զբոսաշրջության մշակութային-ճանաչողական և ռազմահայրենասիրական տեսակների զարգացման համար: Ուստի՝ պատմական, մշակութային, ճարտարապետական հուշարձանները և լանդշաֆտներն ընդհանրապես պետք է մշտական հոգածության առարկա լինեն, օգտագործվեն ողջամտորեն և պահպանեն իրենց գրավիչ տեսքը զբոսաշրջիկների համար:

Ինչ վերաբերում է զբոսաշրջության ժամանցային տեսակներին, ապա դրանց արդյունավետ իրականացումն ու զբոսաշրջիկի համար գոհացուցիչ արդյունքների ապահովումը գրեթե ամբողջությամբ պայմանավորված են սոցիալ-մշակութային ռեսուրսների առկայությամբ և դրանց բարենպաստ վիճակով: Այս դաշտում էապես կարևորվում է տարբեր մակարդակի, սակայն ամեն դեպքում բարեկարգ ու մաքուր հյուրանոցային համալիրների, հյուրատների, գիշերային բարեկարգ օթևանների, ռեստորանների, ճաշարանների, արագ սննդի կետերի առկայությունը և տվյալ երկրի մշակութային կյանքին հասանելի դառնալու հնարավորությունը: Մյուս կարևոր նախապայմաններ են սոցիալական զբոսաշրջության զարգացման համար: Ակնհայտ է, որ այսօր արդեն հետևողականորեն մուտք գործելով մարդկանց կյանք՝ զբոսաշրջությունը բազմաթիվ մարդկանց պատկերացմամբ՝ մտազուգորդվում է հանգստի, նոր տպավորությունների ու հաճույքների հետ, սակայն դրա առաջնային նպատակն է բացահայտել այցելության նոր վայրեր, զբոսաշրջային նոր հետաքրքրություններ, զբաղվել ռեկրեացիոն գործունեությամբ և այլն:

Այցելվող երկրի գիտատեխնիկական հնարավորությունները կոչված են խթանելու գործարար և կրթական զբոսաշրջությունը, որն էլ կարող է հեռանկարային դառնալ տվյալ երկրի գործարար ու գիտակրթական նոր կապերի ստեղծման և, լայն առումով՝ տնտեսության հետագա զարգացման համար: Հետևաբար՝ կարելի է նկատել, որ այս կամ այն ուղևորության շարժառիթներն ու նպատակները կախված են զբոսաշրջային ռեսուրսների զարգացման մակարդակից, դրանց օգտագործման հստակությունից, դրանց գրավչությունից, մարդկանց հոգեբանությունից:

Այսպիսով՝ զբոսաշրջությունը մարդկանց տեղաշարժվելու և այցելության վայրում մնալու գործընթացի հետ կապված հարաբերությունների, երևույթների և կապերի ամբողջությունն է, քանի որ

այն տնտեսության կարևորագույն ճյուղ լինելուց բացի՝ նաև մարդկանց կենսակերպի կարևոր բաղկացուցիչ է և ներառում է մարդու հարաբերությունը իրեն շրջապատող արտաքին միջավայրի հետ:

Վերը շարադրվածից հասկանալի է դառնում, որ զբոսաշրջությունը ըստ էության արտադրության միանգամայն ինքնատիպ ոչ նյութական բնագավառ է, որը բնութագրվում է եկամտաբերությամբ և զարգացման ընդգծված դինամիզմով և իր տարբեր ենթակառուցվածքների աշխատանքով կարող է նկատելի ազդեցություն գործել երկրի տնտեսական աճի վրա:

Թե զբոսաշրջային ընդհանուր ենթակառուցվածքը ինչպիսի տարրերով է ձևավորվում, և թե ինչ ազդեցությունների կարող է ենթարկվել դրանց գործունեությունը առաջին հերթին կախված է զբոսաշրջային ընդհանուր գործունեությունից: Ընդ որում՝ ազդեցության գործունեների շարքում առաջնային տեղ է զբաղեցնում զբոսաշրջային արտադրանքի գործուն, որն, ինչպես վերը նշվեց, ըստ էության հիմնվում է զբոսաշրջային ռեսուրսների արդյունավետ գործարկման վրա:

Այստեղ ոչ պակաս կարևոր դեր կարող է խաղալ նաև բնակչության կենսամակարդակը, քանզի հենց բնակչության եկամուտների կառուցվածքով է ձևավորվում շուկայական սեգմենտը, իսկ միջազգային հարաբերությունների զարգացումը, ժողովրդագրական ու սոցիալական փոփոխությունները, բնակչության տարբեր խմբերի տարորոշված հետաքրքրությունները սովորաբար հանգեցնում են զբոսաշրջային շուկայի սեգմենտների աճի: Հասկանալի է, որ աշխատունակ բնակչության ազատ ժամանակի կառուցվածքը պարբերաբար կարիք է զգում նոր զբոսաշրջային արտադրանքի, որը ներառում է առավելագույն հաճույք՝ հնարավորինս պակաս ժամանակատար և ռեսուրսատար:

Բնակչության ժողովրդագրական կառուցվածքի և սոցիալական մոդելի փոփոխությունը զարգացած և նոր արդյունաբերական երկրներում մարդկանց շրջանում պահանջմունք է առաջ բերում՝ ազատ ժամանակն ու եկամուտները ճանապարհորդությունների վրա ծախսելու: Զբոսաշրջության մեջ սկսում են ավելի ակտիվ դեր խաղալ մեծահասակները (55-59 տարեկան), որոնք առավելապես նախընտրում են զբոսաշրջության պասսիվ տեսակները: Միջազգային և ներքին զբոսաշրջային շուկայի 1/5 մասը 15-25 տարեկան բնակչությունն է՝ որպես զբոսաշրջային բիզնեսի կարևոր բաղադրիչ: Յուրաքանչյուր երիտասարդ ապագայում զբոսաշրջությամբ զբաղվելու համար միջինում ունի 50 տարի⁵:

⁵ Հանրության տարբեր տարիքային շերտերի՝ զբոսաշրջային գործընթացներին մասնակցության ցուցանիշների մասին տե՛ս Ստամբուլյան Հ. Ա. Զբոսաշրջության զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի հանրապետությունում,

Ինչպես արդեն վերը նշվել է, շրջակա միջավայրի, տնտեսական և ֆինանսական փոփոխությունների ազդեցությունը նկատելիորեն մեծ է զբոսաշրջության զարգացման վրա: Զբոսաշրջային շուկան հատկապես զգայուն է տնտեսական փոփոխությունների նկատմամբ: Ինչպես արդյունաբերական, այնպես էլ զարգացող երկրներում քաղաքացիների եկամտի աճը սովորաբար հանգեցնում է բարձր եկամուտներ ունեցող սպառողների թվի աճին և ավելի արդյունավետ զբոսաշրջային գործունեություն ծավալելուն: Դրան զուգահեռ ավելանում են նաև զբոսաշրջության զարգացման համար հասարակության կողմից հատկացվող միջոցները:

Զբոսաշրջության զարգացման գործում կարևոր դեր են խաղում նաև ինչպես փոխարժեքի փոփոխությունները, որոնք անմիջականորեն ազդում են արտասահմանյան ճամփորդությունների արժեքի վրա, այնպես էլ զբոսաշրջային ապրանքների գնային փոփոխությունները և արտադրանքների գնագոյացումն ընդհանրապես, որոնց համար որոշիչ են դառնում զբոսաշրջային նպատակներով օգտագործվող եկամուտների մակարդակն ու աճը:

Նոր տեխնոլոգիաների կիրառումը զբոսաշրջային ենթակառուցվածքներում և հատկապես տրանսպորտի ոլորտում, ինչպես նաև էլեկտրոնային սվյալների հուսալի համակարգի առկայությունը հնարավորություն են ստեղծում մշտական կապ հաստատելու աշխարհի բոլոր շրջանների հետ, արագ և ուղղակի հաղորդակցություն ապահովելու տարբեր տարածաշրջանների միջև և ավելի բազմազան ու էժան դարձնելու զբոսաշրջային երթուղիները:

Զբոսաշրջային գործունեության վրա որոշակի ազդեցություն ունեցող գործոնների ամբողջությունը կարելի է ամփոփ ներկայացնել ստորև բերվող աղյուսակում.

Այսպիսով՝ զբոսաշրջային համալիրի ենթակառուցվածքների համապատաս-

խան կազմը որոշվում է զբոսաշրջային գործունեության վերը նշված գործոնների հիման վրա և միտված է նպաստելու զբոսաշրջային օբյեկտների ընտրության ընթացքում ծագող կարիքները բավարարելուն՝ դրանք լրացնելով համապատասխան ծառայությունների փաթեթով:⁶

Զբոսաշրջային ենթակառուցվածքի էությունը լավ հասկանալու համար չափազանց կարևոր է հստակ

պատկերացում ունենալ դրա հիմնական գործառնությունների մասին: Տարբեր սահմանումների ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս առանձնացնել զբոսաշրջային ենթակառուցվածքի հետևյալ հիմնական գործառնությունները. զբոսաշրջության ոլորտի գործունեության ապահովում, այդ թվում՝ զբոսաշրջային ինդուստրիայի ձեռնարկությունների բնականոն գործունեություն և ծառայությունների արտադրություն, զբոսաշրջիկների սպասարկում՝ նրանց կենսագործունեության ապահովում և զբոսաշրջային գործընթացում կարիքների բավարարում, ինտեգրացիոն և կարգավորող գործառնություններ: Ինտեգրացիոն գործառնությամբ պատասխանատու է ոլորտի ձեռնարկությունների միջև կապերի ապա-

հովման համար: Ինչ վերաբերում է կարգավորող գործառնության, ապա դա, ըստ Ի.Վ. Զորինի և Վ.Ա. Կվարտալնովի, ենթակառուցվածքի կարևորագույն գործառնություն է⁷, քանի որ այն, կարգավորող բնույթի շնորհիվ, տարածաշրջանի տնտեսության վրա որոշակի ազդեցություն է գործում: Այս գործառնությամբ ներառում է զբոսաշրջային ձեռնարկություններում առկա միջոցներից մինչև ծառայություններ, զբոսաշրջության ոլորտում աշխատողների նյութական օժանդակություն և նոր աշխատատեղերի ստեղծում, բյուջեում հարկային եկամուտների աճ, ինչպես նաև անուղղակի ազդեցություն՝ միջգերատեսչական փոխգործակցության վրա:

Զբոսաշրջային համապատասխան ենթակառուցվածքների առկայությունը, որը նպատակաուղղված է բնակչության տարբեր սոցիալական խմբերին զբոսաշրջային ծառայություններ մատուցելուն, զբոսաշրջության զարգացման սոցիալ-տնտեսական կարևոր գործոն է, և պատահական չէ, որ հաճախ այն դառնում է զբոսաշրջային ենթակառուցվածքների սոցիոլոգիական հետազոտությունների առարկա:

Զբոսաշրջային ենթակառուցվածքի ձևավորումը անխուսափելի է զբոսաշրջային ռեկրեացիոն տարածքներում, և այն իր կազմի մեջ ընդհանուր առմամբ ներառում է ենթակառուցվածքների հիմնական օբյեկտները (ինչպես օրինակ՝ օդանավակայաններ, երկաթուղային կայարաններ, այլ տրանսպորտային կենտրոններ, ճանապարհային ցանցեր, ջրի, գազի, ջերմության և էլեկտրաէներգիայի մատակարարում, ջրահեռացում, կապի և տեղեկատվության ապահովում), տեղավորման միջոցները, հարակից ենթակառուցվածքները (ինչպես օրինակ՝ սննդի ձեռնարկություններ, ժամանցային վայրեր, զբոսաշրջային ցուցադրման օբյեկտներ և այլն), և դրանց զարգացումը իրականանում է տարբեր

մագիստր. Թեգ, Երևան, 2018: <<http://dspace.paara.am/xmlui/bitstream/handle/123456789/118/%D5%8D%D5%BF%D5%A1%D5%B4%D5%A2%D5%B8%D6%82%D5%AC%D5%B5%D5%A1%D5%B6%20%D5%80%D5%BC%D5%AB%D6%83%D5%BD%D5%AB%D5%B4%D5%A5.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>

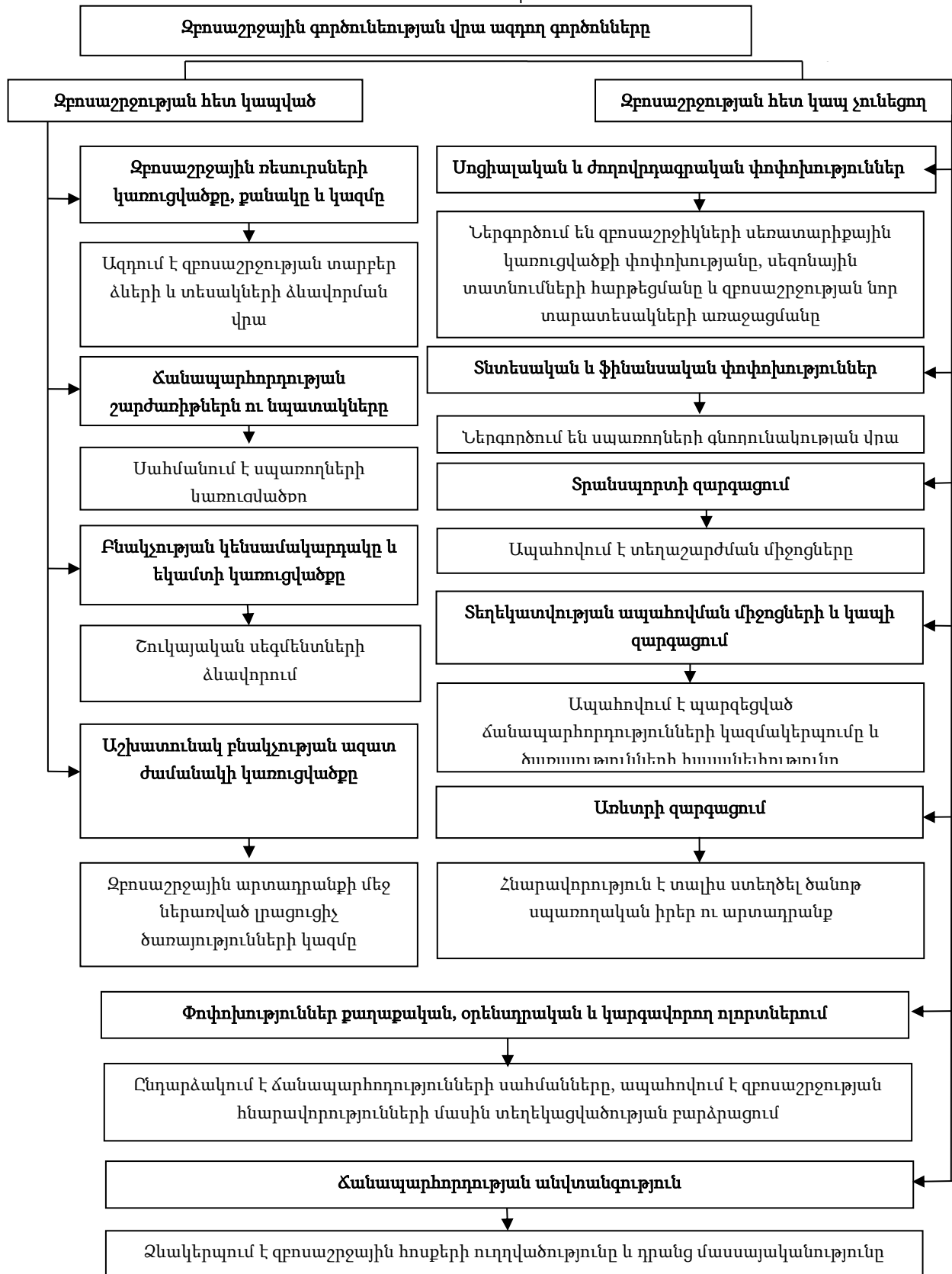
⁶ Сту Косманев А.Л., Туристская инфраструктура в региональных исследованиях. // Вестник ВГУ, серия: География. Геоэкология, 2012, № 2 <<http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/geograph/2012/02/2012-02-01.pdf>>:

⁷ Сту Зорин И.В., Квартальнов В.А., Инфраструктура туристская. // Энциклопедия туризма. <http://tourlib.net/books_tourism/zorin-kvartalnov.htm>:

տարածքային

մակարդակներում՝

տարածաշրջանային



Գծ. 1.1 Զբոսաշրջային գործունեության վրա ազդող գործոնների բնութագիրը

(հանրապետական և մարզային), միջշրջանային (քաղաքային, գյուղական, միջքաղաքային) և տեղական (օրինակ՝ ազգային պարկերի,

էքսկուրսիոն օբյեկտների ենթակառուցվածք):⁸

⁸ Սյու մասին մանրամասն տես Տես Կосманев А.Л., Туристская инфраструктура в региональных исследованиях. // Вестник ВГУ, серия: География. Геоэкология, 2012, № 2 <<http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/geograph/2012/02/2012-02-01.pdf>>:

Ինչպես արդեն վերը նշվել է, արդյունավետ ու կայացած տրանսպորտային համակարգը զբոսաշրջային գործընթացի կարևորագույն ու անբաժանելի բաղադրիչն է: Պատահական չէ, որ այն հաճախ որակվում է որպես տնտեսական աճի և մրցունակության բանալի, քանի որ տրանսպորտը իրականացնում է արտադրության արդյունավետ բաշխման և մարդկանց շարժունակության ապահովման կարևորագույն գործառույթը՝ ուղղակիորեն կապելով երկիրը միջազգային շուկային: Լայն իմաստով՝ երկրի սոցիալ-տնտեսական համակարգի մասը լինելով տրանսպորտային համակարգը ներառում է ինչպես տրանսպորտի ամենատարբեր տեսակներ (ավտոմոբիլային, երկաթուղային, խողովակաշարային, ջրային, օդային, էլեկտրատրանսպորտային և այլն), այնպես էլ դրանց ուղիների (օդանավակայաններ, ճոպանուղիներ, ավտոկայաններ, տրանսպորտային միջոցների հավաքակայաններ, նավահանգիստներ, կամուրջներ, թունելներ, երթակարգավարական կետեր, նորոգման և օժանդակ այլ օբյեկտներ) տեխնոլոգիական շաղկապված ամբողջություն, որը անհրաժեշտ է բեռնման-բեռնաթափման աշխատանքների, իրավաբանական և ֆիզիկական անձանց սպասարկման, տրանսպորտային միջոցների և հաղորդակցության ուղիների շահագործման համար:⁹ Տրանսպորտային միջոցների և դրանց գործունեությունը սպասարկող ենթակառուցվածքների համալիրը մեծ դեր է խաղում այս կամ այն երկրի միջազգայնացման գործընթացում¹⁰:

Տրանսպորտը իր էությամբ խիստ տարբերվում է արտադրության իրական հատվածի մի շարք ոլորտներից, քանի որ դրա արտադրանքը յուրահատուկ է իր տեսակի մեջ, այն առարկայական տեսք չունի: Այս դեպքում ոչ թե նոր նյութական բարիքներ են արտադրվում այլ տեղի է ունենում արժեմեծացման գործընթաց, քանի որ տրանսպորտային տարբեր միջոցների կիրառմամբ է, որ իրականացվում են բեռների և ուղևորների փոխադրումներ:

Իր նշանակությամբ տրանսպորտը ստորաբաժանվում է ընդհանուր օգտագործման և ոչ ընդհանուր օգտագործման տրանսպորտի տեսակների: Ընդհանուր օգտագործման տրանսպորտն ապահովում է տնտեսության տարբեր ոլորտներում գործունեություն իրականացնող կազմակերպությունների և բնակչության բեռների, ինչպես նաև ընդհանուր օգտագործման

երթուղիներով ուղևորների փոխադրումները: Ոչ ընդհանուր օգտագործման տրանսպորտն իրականացնում է կոնկրետ կազմակերպության բեռների փոխադրումները, ինչպես նաև տարբեր տեսակի տրանսպորտային միջոցներով տվյալ կազմակերպության աշխատողների փոխադրումները: Այն հաճախ կոչվում է նաև ներտնտեսական կամ ծառայողական տրանսպորտ: Չնայած տրանսպորտում նյութական բարիքներ չեն ստեղծվում, սակայն փոխադրման կազմակերպման և իրականացման վրա կատարված ծախսերի հետևանքով մեծանում է արտադրանքի արժեքը:

Երկաթուղային տրանսպորտն աչքի է ընկնում փոխադրումների անընդհատությամբ, կանոնավորությամբ, տարվա բոլոր եղանակներին աշխատելու ունակությամբ, բարձր փոխադրաունակությամբ: Ընդ որում, փոխադրումների ինքնարժեքը, հետևաբար և ձևավորվող սակագները համեմատաբար ցածր են օդայինից, ավտոմոբիլայինից, երբեմն նաև ջրայինից: Տրանսպորտի այս տեսակով փոխադրումները հիմնականում իրականացվում են ոչ կարճ հեռավորությունների վրա: Այն աչքի է ընկնում մեծ ուղևորահոսքերով և բեռնահոսքերով: Նշված առավելություններով հանդերձ, երկաթուղային տրանսպորտը, կապված երկաթուղային ենթակառուցվածքների (երկաթգծեր, կամուրջներ, թունելներ, հենապատեր և այլն) կառուցման և շահագործման ծախսերի հետ, խիստ կապիտալատար է, իսկ երկաթուղիների և դրանց հարող կառույցների փոխհատուցման ժամկետը շատ երկար, ինչի պատճառով էլ երկաթուղիները հիմնականում կառուցվում են պետական ֆինանսավորմամբ: Հաշվի առնելով մեծ ծախսատարությունը, ինչպես նաև բարձր փոխադրաունակությունը, երկաթուղիները հիմնականում կառուցվում են այն ուղղությունների վրա, որոնք աչքի են ընկնում հատկապես բեռնահոսքերի զգալի ծավալներով: Տրանսպորտի այս տեսակով առավելապես փոխադրվում են մասսայական օգտագործման բեռներ:

Ծովային տրանսպորտը հայտնի է իր բարձր արտադրողականությամբ, բարձր փոխադրաունակությամբ, հարաբերականորեն բարձր առևտրային արագությամբ, փոխադրումների համեմատաբար ցածր սակագներով:

Ավտոմոբիլային տրանսպորտն աչքի է ընկնում իր բարձր մանևրայնությամբ, ձկունությամբ, ունիվերսալությամբ, կիրառվում է հատկապես փոքր հեռավորությունների վրա, կատարում է դոնից-դուռ փոխադրումներ, առանց միջանկյալ բեռնման-բեռնաթափման աշխատանքների: Հենց վերջին հանգամանքն էլ տրանսպորտի այս տեսակն օգտագործման առումով դարձնում է ավելի հարմարավետ որոշակիորեն տնտեսելով բեռնման-բեռնաթափման ծախսերը: Երկաթուղայինի համեմատ այն իհարկե ավելի պակաս

⁹ Տե՛ս Տրանսպորտի մասին ՀՀ օրենք, գլուխ I, հոդված 1 <<http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1460&lang=arm>>

¹⁰ Հայաստանի օրինակը դիտարկելիս կարելի է նկատել, որ երկրի աշխարհաքաղաքական դիրքը, փակ սահմանների առկայությունը որոշակի խոչընդոտներ ու դժվարություններ են ծնում արդյունավետ տրանսպորտային համակարգի կայացման գործում:

կապիտալատար է: Այդուհանդերձ, ավտոմոբիլային տրանսպորտն աչքի է ընկնում համեմատաբար բարձր սակագներով: Աշխարհում ուղևորափոխադրումների գերակշիռ մասը կատարվում է մարդատար ավտոմեքենաներով, ավտոբուսներով և օդային տրանսպորտով:

Խողովակաշարային տրանսպորտն ապահովում է փոխադրումների ցածր ինքնարժեք, անկորուստ փոխադրումներ, փոխադրման գործընթացի ավտոմատ համակարգ: Տրանսպորտի այս տեսակը աչքի է ընկնում համեմատաբար փոքր կապիտալատարությամբ, թեև զգալի է դրա մետաղատարությունը:

Օդային տրանսպորտով առավելապես տեղափոխվում են թանկարժեք և փոխադրման մեծ արագություն պահանջող բեռներ, փաթեթավորման և ապահովագրության ծախսերը համեմատաբար ցածր են, իսկ փոխադրման սակագները՝ բարձր: Օդային տրանսպորտը հատկապես նպատակահարմար է ուղևորափոխադրումների համար¹¹: Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության 2009 թ. տվյալներով՝ յուրաքանչյուր վայրկյան շուրջ կես միլիոն մարդ գտնվում է օդում¹²: Օդային փոխադրումների բեռնաշրջանառության գծով աշխարհում միանձնյա առաջատարը Միացյալ Նահանգներն են:

Տրանսպորտը ընդհանուր առմամբ զարգանում է համաշխարհային տնտեսության զարգացմանը համահունչ՝ արտացոլելով համաշխարհային

արտադրության և փոխանակման գործընթացում կատարվող փոփոխությունները: Աշխատանքի միջազգային բաժանմանը և գլոբալացմանը զուգընթաց մեծանում է տրանսպորտի դերը պետությունների միջև արտաքին առևտրական և ընդհանուր տնտեսական կապերի զարգացման գործում: Տրանսպորտային ծառայությունները դառնում են համաշխարհային տնտեսական հարաբերությունների կարևորագույն հատվածներից մեկը:

Չնայած տրանսպորտը չի հավակնում միջազգային տնտեսական հարաբերությունների առաջատարի դերին, տրանսպորտային ենթակառուցվածքը զբոսաշրջային ենթակառուցվածքի անբաժանելի բաղադրիչն է և կարևորագույն նշանակություն ունի զբոսաշրջության սոցիալ-տնտեսական խնդիրների լուծման առումով¹³:

Առանձնացնելով տրանսպորտի չորս տեսակ (օդային, երկաթուղային, ցամաքային և ջրային)՝ Զբոսաշրջության համաշխարհային կազմակերպությունը տարրորշում է դրանց օգտագործման ընդհանուր ծավալները: Ու թեև տրանսպորտի բոլոր տեսակներն էլ որոշակի ազդեցություն ունեն զբոսաշրջության զարգացման վրա, այնուամենայնիվ զբոսաշրջության ընդհանուր ծավալների զգալի մասը իրականանում է ավտոբուսային, օդային և երկաթուղային տրանսպորտային միջոցներով: Չի կարելի չնկատել իհարկե, որ որպես կարճ հեռավորություններ հաղթահարող արդյունավետ միջոց առանձնանում է ավտոմոբիլային տրանսպորտը, որն այսօր արդեն լայն հնարավորություններ է առաջարկում ամբողջ աշխարհում զբոսաշրջության ոլորտում կատարվող փոխադրումների և հատկապես ինքնուրույն (անհատական) զբոսաշրջության իրականացման համար:

Մրանով հանդերձ ակնհայտ է, որ գնալով ավելանում է օդային տրանսպորտի դերը, և միջմայրցամաքային ճանապարհորդությունները դարձել են օդային ուղևորափոխադրումների ամենաարագ աճող հատվածը: Այնուամենայնիվ, ինչպես իրավամբ նշում է Ա. Մուրադյանը, օդային փոխադրումների վաճառքի արդյունավետ կազմակերպումը մեծ չափով կախված է օդային երթուղիների և չվերթների ուղղությունների ճիշտ ընտրությունից, օդային փոխադրումների շուկայի առանձնահատկություններից, սակագնային քաղաքականությունից, ինչպես նաև բուն վաճառքի առանձնահատկություններից: Քննության անելով նշված խնդիրները Հայաստանի ավիացիոն շուկայի զարգացման համատեքստում՝ հեղինակը նշում է, որ Հայաստանում ակնհայտորեն խնդրահարույց են ավիափոխադրումների գործող սակագները, որոնք լուրջ խոչընդոտ են դառնում շուկայի զարգացման և մասնավորապես ուղևորահոսքերի ավելացման համար (ավիափոխադրումների գների 10% նվազեցումը կրերի ուղևորահոսքերի 10% աճի)¹⁴: Իհարկե, չի կարելի անտեսել այն հանգամանքը, որ Հայաստանում ուղևորափոխադրումների բնագավառում կան մի շարք գործոններ, ինչպես օրինակ վառելիքի բարձր գները, օդային ծառայությունների միջկառավարական համաձայնագրերում առկա որոշ սահմանափակումներ, օդանավակայանի մատուցած ծառայությունների դիմաց նախատեսվող վճարները, տուրքերը և այլն, որոնց ազդեցությունը մեծ է սակագների ձևավորման վրա¹⁵:

¹¹ Գրանցված վիճակագրական տվյալներով միայն 2019 թ. աշխարհում օդային ուղևորափոխադրումների ծավալը կազմել է 4.5 մլրդ.: St u Mazareanu E. Air Transportation– Statistics & Facts. Mar 4, 2020: <<https://www.statista.com/topics/1707/air-transportation/>>

¹² St u «Տրանսպորտ» Wikipedia <<https://hy.m.wikipedia.org/wiki/%D5%8F%D6%80%D5%A1%D5%B6%D5%BD%D5%BA%D5%B8%D6%80%D5%BF>

¹³ Որոշ երկրներում տրանսպորտային միջոցները հաճախ վեր են ածվում զբոսաշրջային հետաքրքրություն ունեցող օբյեկտների՝ ձեռք բերելով խորհրդանշային իմաստ և փոխելով քաղաքի

կերպարը: Այստեղ կարելի է օրինակ բերել դեղին տաքսիների առկայությունը Լոն

Յորքում, ամենաարագ գնացքները Տոկիոյում կամ երկհարկանի ավտոբուսները Անգլիայում:

¹⁴ St u Մուրադյան Ա., «Օդային տրանսպորտի զարգացումը և փոխադրումների պետական կարգավորումը Հայաստանի Հանրապետությունում» թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման ատենախոսություն, Երևան, 1999, էջ 110: 160 էջ

¹⁵ St u նույն տեղում:

Այսպիսով՝ մեր նախնական դիտարկումները թույլ են տալիս նկատել, որ այս խնդիրների լուծումը հնարավորություն կստեղծի հաղթահարելու այն դժվարությունները, որոնք խոչնդոտում են Հայաստանում զարգացած ավիատրանսպորտ

ապահովելու գործընթացը և որոշակի մրցունակություն ձեռք բերելու: Սա կարևոր նախապայմաններից է Հայաստանում զբոսաշրջային ինդուստրիայի զարգացման ճանապարհին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Դուրգարյան Է.Ռ., Աշխարհագրական գործոնների վերլուծություն և գնահատում. Զբոսաշրջության զարգացման նպատակով (ՀՀ Սյունիքի մարզի օրինակով), թեկն. աստեղագիտ., Երևան, ԵՊՀ, 2016:
2. Մուրադյան Ա., «Օդային տրանսպորտի զարգացումը և փոխադրումների պետական կարգավորումը Հայաստանի Հանրապետությունում» թեկն. աստեղագիտ., Երևան, ԵՊՀՏԻ, 1999:
3. Սելվինազյան Բ. Ս., Հաջոյան Ռ.Ս., «Զբոսաշրջության մարքեթինգ», Երևան, Տնտեսագետ, 2003:
4. Ստամբուլյան Հ. Ա. Զբոսաշրջության զարգացման հիմնախնդիրները Հայաստանի հանրապետությունում, մագիստր. թեզ, Երևան, ՀՀՊԿԱ, 2018:

5. Տրանսպորտի մասին ՀՀ օրենք: Գլուխ I, հոդված 1՝ ընդունված Ազգային ժողովի կողմից 3 փետրվարի 1998թ.
6. Биржаков М.Б., Введение в туризм: Учеб. 7-е изд-е, СПб.: Невский Фонд; Герда, 2005, 448 с.
7. Зорин И.В., Квартальнов В.А., Инфраструктура туристская. // Энциклопедия туризма, Москва, Финансы и статика, 2003.
8. Косманев А.Л., Туристская инфраструктура в региональных исследованиях. // Вестник ВГУ, серия: География. Геоэкология, Воронеж, 2012, № 2.
9. Mazareanu E. Air Transportation– Statistics & Facts. Mar 4, 2020.

REFERENCES

1. Durgaryan E.R., Ashkharagrakan gortsonneri verlusutyun yev gnahatum: Zbosashrjutyun zargatsman npatakov (HH Syuniqi marzi orinakov). PhD paper, Yerevan, EPH, 2016.
2. Muradyan A., Odayin transporti zargatsumy yev pokhadrumneri petakan kargavorumy Hayastani Hanrapetutyunum. PhD paper, Yerevan, EPZHIT, 1999.
3. Selvinazyan B.S., Hajoyan R.S. Zbosashrjutyun marketing. Yerevan, Tntesaget, 2003.
4. Stambulyan H.A., Zbosashjutyun zargatsman himnakhdirmery Hayastani Hanrapetutyunum. MA thesis, Yerevan, HHPKA, 2018.

5. Transport. Wikipedia՝ azat hanragitaran.
6. Transporti masin HH orenq. Glukh I, hodvats 1, yndunvats azgayin zoghovi koghmits on February 3, 1998.
7. Birzhakov M.B. Vvedenie v turizm: ucheb., 7-e izd., St. Petersburg, Nevskij fond, Gerda, 2005.
8. Zorin I.V., Kvartal'nov V.A., Infrastruktura turistsaya. // Enciklopediya turizma, M., Finansy I sttika, 2003.
9. Kosmanev A.L., Turistskaya infrastruktura v regional'nykh issledovaniyakh. // Vestnik VGU, seria: Geographia. Geoecologia, Voronezh, 2012, № 2.

INTERNET SOURCES

1. <http://etd.asjoa.am/3665/1/%D4%BC%D5%AB%D5%A6%D5%A1_%D4%B4%D5%B8%D6%82%D6%80%D5%A3%D5%A1%D6%80%D5%B5%D5%A1%D5%B6_10.05.2016.pdf>
2. <<http://dspace.paara.am/xmlui/bitstream/handle/123456789/118/%D5%8D%D5%BF%D5%A1%D5%B4%D5%A2%D5%B8%D6%82%D5%AC%D5%B5%D5%A1%D5%B6%20%D5%80%D5%BC%D5%AB%D6%83%D5%BD%D5%AB%D5%B4%D5%A5.pdf?sequence=1&isAllowed=y>>
3. <[http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/geograph/2012/02/2012-02-](http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/geograph/2012/02/2012-02-01.pdf)

- 01.pdf>
4. <http://tourlib.net/books_tourizm/zorin-kvartalnov.htm>
5. <<http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/geograph/2012/02/2012-02-01.pdf>>
6. <<https://www.statista.com/topics/1707/air-transportation/>>
7. <<https://hy.m.wikipedia.org/wiki/%D5%8F%D6%80%D5%A1%D5%B6%D5%BD%D5%BA%D5%B8%D6%80%D5%BF>>

Travel Industry and Its Components

G. A. Adamyan

Abstract. In contemporary world tourism plays a role of paramount importance in people’s everyday life, in fact becoming an indispensable component of their activities. Tourism is highly evaluated not only because it avails of enormous possibilities to enjoy one’s time, but also enriches and satiates human knowledge and expands one’s cognition and understanding of the world. Hence, we believe that our attempt to study this long-range and dynamically developing field of world economics is quite justified, for it gives us a chance to obtain a clear cut idea about this unique non material sphere of production, to investigate the peculiar features of effective functioning of different infrastructures stimulating tourism efficiency and introduce our modest contribution to the development of tourism in Armenia. In the present article, by applying the descriptive method of analysis, the investigation has been carried out along the lines of travel industry and its components, types of tourism and a variety of relevant questions. Different social and cultural factors relevant to the development of tourism have also been considered. Special emphasis is laid on the importance of a reliable transport system as an indispensable constituent of travel industry.

Keywords: travel industry, types of tourism, reliable transport system, vehicle transport, air transport, water transport, pipeline transport.

Editor-in-chief: Dr. Xénia Vámos

The journal is published by the support of
Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe

Készült a Rózsadomb Contact Kft nyomdájában.
1022 Budapest, Balogvár u. 1.
www.rcontact.hu